

Bijlage. Soortenbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief zoals vermeld in artikel 1 van het ministerieel besluit tot vaststelling van een soortenbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief (*Circus pygargus*)

Soortenbeschermingsprogramma voor

grauwe kiekendief (*Circus
pygargus*) in
Vlaanderen



GSB/2015/SBP/003



Colofon:

Soortenbeschermingsprogramma voor de
grouwe kiekendief (*Circus pygargus*).

Dit rapport is opgesteld door het Agentschap
voor Natuur en Bos, Departement LNE van de
Vlaamse Overheid op basis van een
basisrapport opgemaakt door AnteaGroup en
Natuurpunt Studie vzw.

Auteurs: Michiel Vandegehuchte, Gert Van
Hoydonck, Kristof Goemaere, Iwan Lewylle,
Jorg Lambrechts en Olivier Heylen.

Foto omslag: www.vogelsiteharen.nl

**Stuurgroepleden die hebben bijgedragen
aan het basisrapport via de stuurgroep:**

Sarah Roggeman, Floris Verhaeghe en Jos
Rutten

Termijn van het programma : in totaal 5
jaar

Wijze van citeren:

Vandegehuchte M., Van Hoydonck G.,
Goemaere K., Lewylle I., Lambrechts J. en
Heylen O. Soortenbeschermingsprogramma
voor de grouwe kiekendief, 2015, Agentschap
voor Natuur en Bos.

1 Inhoudstafel

1	INHOUDSTAFEL.....	3
	SAMENVATTING.....	12
1	KENNIS OVER DE SOORT(EN).....	17
1.1	SOORTBESCHRIJVING	17
1.2	KANSRIJKE GEBIEDEN VOOR DE GRAUWE KIEKENDIEF	26
1.3	FUNCTIES EN WAARDEN VAN DE SOORT.....	30
1.4	VERSPREIDING, POPULATIEGROOTTE EN TRENDS.....	30
1.5	KENNIS OVER BEHEER EN MONITORING VAN DE SOORT.....	41
1.6	KENNISNIVEAU.....	41
1.7	WETTELIJK KADER, BESCHERMINGSSTATUS EN RELEVANTE BELEIDSASPECTEN	42
2	BEDREIGINGEN EN KANSEN	47
2.1	ALGEMEEN	47
2.2	BEDREIGINGEN VOOR EEN REGIONALE GOEDE STAAT VAN INSTANDHOUDING	48
2.3	KANSEN VOOR EEN GUNSTIGE STAAT VAN INSTANDHOUDING.....	59
3	DOELSTELLINGEN EN STRATEGIEËN	61
3.1	DOELSTELLINGEN	61
3.2	EINDDOELSTELLING VOOR DE SOORT	61
3.3	DOELSTELLINGEN SOORTBESCHERMINGSPROGRAMMA (5 JAAR).....	76
3.4	DOELSTELLINGEN IN RELATIE TOT BEDREIGINGEN EN KANSEN.....	79
3.5	STRATEGIEËN	80
3.6	ACTOREN	81
4	ACTIEPLAN.....	87
4.1	ACTIES IN FUNCTIE VAN DE GLOBALE DOELSTELLING SBP	87
4.2	BESPREKING ACTIES	89
4.3	FASERING EN FINANCIEEL OVERZICHT	105
5	EVALUATIE EN MONITORING	110
5.1	OPZET.....	110
5.2	INVENTARISATIE/MONITORING.....	110
5.3	ACTOREN	112
5.4	EVALUATIE SBP EN TIMING	112
5.5	HAALBAARHEID	113
6	AANBEVELINGEN VOOR DE TOEKOMST	114
7	REFERENTIES	115

BIJLAGEN 119

Tabellen

Tabel 1: Naamgeving van de soort	17
Tabel 2: Overzicht criteria en indicatoren habitatkwaliteit grauwe kiekendief (naar Adriaens & Ameeuw – 2008).....	23
Tabel 3: Criteria voor staat van instandhouding op basis van populatiegrootte. 31	
Tabel 4: Broedgevallen grauwe kiekendief in de periode 2000-2012; # zeker: aantal zekere broedterritoria per jaar; # onzeker: aantal waarschijnlijke of mogelijke; toelichting locatie: opsomming van gebieden waar broedparen werden vastgesteld	35
Tabel 5: Overzicht van het wetenschappelijke kennisniveau over de grauwe kiekendief m.b.t. verspreiding, populatiegrootte en trends (0=slecht, 1=matig, 2=goed)	41
Tabel 6: Overzicht van het wetenschappelijke kennisniveau over soort(en) m.b.t. soortbeschrijving, beheermaatregelen en monitoring (0=slecht, 1=matig, 2=goed)	41
Tabel 7: Overzicht wettelijk kader, beschermingsstatus en relevante beleidsaspecten van de soort	42
Tabel 8: Bedreigingen voor de grauwe kiekendief en voor het welslagen van het soortbeschermingsprogramma.....	48
Tabel 9: Kansen voor de soort en voor het welslagen van het soortenbeschermingsprogramma	60
Tabel 10: Detaillering van de oppervlakte-doelstelling voor grauwe kiekendief volgens de G-IHD.....	63
Tabel 11: (Voorlopige) Kalibratie IHD-soorten: grauwe kiekendief.....	65
Tabel 12: Concrete doelstellingen in relatie tot bedreigingen en kansen	79
Tabel 13: Strategieën om de doelstellingen te bereiken binnen SBP (5jaar).....	81
Tabel 14: Overzicht actoren	82
Tabel 15: Overzicht strategieën en acties i.f.v. globale einddoelstelling SBP	88
Tabel 16:samenvattend overzicht actieprogramma SBP (5jaar).....	104
Tabel 17:Fasering van acties en financieel overzicht	106
Tabel 18: Vergoedingen van beheerovereenkomsten uit PDPO III, gebruikt voor de raming van de kosten van uitbreiding en beheer leefgebied grauwe kiekendief	108
Tabel 19: Kostenraming ontwikkeling en beheer bijkomend leefgebied	109
Tabel 20: Evolutie van kosten ontwikkeling en beheer bijkomend leefgebied in euro, zonder rekening te houden met andere opties voor structureel verankerde elementen.....	109
Tabel 21 : Raming van het aantal nesten per jaar en bijhorend bedrag voor nestbescherming.....	109

Figuren

Figuur 1: Terugmeldingen van in Nederland gekleurringde grauwe kiekendieven t.o.v. geboorteplaats (Koks & Visser, 2002).....	18
Figuur 2: Aantallen broedparen grauwe kiekendief in verschillende deelpopulaties in Nederland en aangrenzend Duitsland (Rheiderland). Open symbolen vóór de invoering van faunaranden in het deelgebied. Gesloten symbolen na de invoering van faunaranden in het deelgebied. Rode lijnen: regressielijnen op aantal broedparen vanaf invoering faunaranden, met vermelding van hellingshoek β (aantalsverandering in paar/jaar) Stippellijn: verwachte ontwikkeling van de Flevolandse deelpopulatie na invoering van de faunaranden daar in 2007. (uit Treirweiler <i>et al.</i> , 2008).	20
Figuur 3: Samenstelling van het dieet van de grauwe kiekendief in Oost-Groningen. Bovenste grafiek a geeft het procentueel aandeel van het aantal per prooiencategorie weer, grafiek b het procentueel aandeel in biomassa per prooiencategorie (uit Koks <i>et al.</i> , 2007).	21
Figuur 4: Open landschap met potenties voor akkervogels (voornamelijk van open akkerlandschappen)	27
Figuur 5: Kernzones en zoekzones waarbinnen beheerovereenkomsten 'akkervogels' konden worden aangelegd door landbouwers onder PDPO II (i.s.m. de VLM).	28
Figuur 6: Kansrijke zones voor de grauwe kiekendief in Vlaanderen (met een link naar de Waalse akkergebieden) die de blauwdruk voor de prioritaire maatregelenzones grauwe kiekendief vormden	28
Figuur 7: Broedzekerheid en broedlocaties atlasperiode (2000-2002) (Vermeersch <i>et al.</i> , 2004).	32
Figuur 8: Populatieverloop grauwe kiekendief in Wallonië. (Succès = succes, Echec = mislukt, inconnu = ongekend) (informatie van Jean-Yves Pacquet, Aves).....	33
Figuur 9: Broedgegevens Vlaanderen periode 2000-2012. Hier wordt enkel de hoogst vastgestelde broedcategorie met bijhorend jaartal/locatie weergegeven. Verdere uitleg in onderstaande paragrafen.	36
Figuur 10: Pleisterlocaties grauwe Kiekendief in de periode 2000-2012. Op deze kaart werden ook alle Habitat- en Vogelrichtlijngebieden weergegeven. (bron: www.waarnemingen.be)	37
Figuur 11: Populatieverloop in Nederland in periode 1970-2011 (www.sovon.nl).	38
Figuur 12: Verspreiding in Nederland in de periode 1998-2000	39
Figuur 13: Verandering in verspreiding in Nederland in de periode 1973-2000.	39
Figuur 14: Wereldverspreiding van de grauwe kiekendief, zowel broed- als overwinteringsgebied (Birdlife international 2012).....	40
Figuur 15: Aantal broedpaar grauwe kiekendief over verschillende leefgebieden. Merk de verschuiving van natuurlijk leefgebied naar landbouwgebied op (unknown = onbekend, Wood plantation = (jonge) bosaanplant, Natural = natuurlijk leefgebied en Agricultural = agrarisch leefgebied) (uit Koks <i>et al.</i> , 2007).	47
Figuur 16: Open heidegebied als leefgebied voor de grauwe kiekendief (foto: Tom Andries).....	49

Figuur 17: Onverharde wegen zijn voorbeelden van 'groene linten' in het huidige open akkerlandschap. Verharding van dergelijke wegen (met beton) of het verdwijnen ervan, bijvoorbeeld in het kader van een ruilverkaveling, vermindert de connectiviteit van het ecologische netwerk in akkergebieden (Foto Iwan Lewylle).....	50
Figuur 18: Meerjarige braakpercelen zijn heel uitzonderlijk. Ze kwamen tot voor kort quasi enkel voor bij een (tijdelijke) stopzetting van de bedrijfsvoering van het landbouwbedrijf. Braaklegging is een van de vergroeningsmaatregelen in het GLB, wat kansen biedt voor de natuur in landbouwgebied (Foto Iwan Lewylle).	51
Figuur 19: Dit perceel onder een oud type beheerovereenkomst 'erosiebestrijding' was voldoende breed, maar was omwille van het gevoerde beheer minder geschikt voor akkervogels en muizen. De vrij intensieve bemesting leidde tot een (te) dichte vegetatiestructuur en het meermaals per jaar en volledig maaien verhinderde de vorming van goede prooipopulaties voor grauwe kiekendief. Eventuele nesten van bv. veldleeuwerik werden op dergelijke percelen typisch uitgemaaid. (Foto Iwan Lewylle).....	53
Figuur 20: Een pas gemaaide beheerovereenkomst 'erosiebestrijding' uit PDPO II. Dergelijk kort gemaaide vegetatie heeft wel zijn nut om erosie te bestrijden, maar is weinig interessant voor akkervogels om in te broeden. Ook muizenpopulaties halen hier geen hoge dichtheden door een gebrek aan dekking en graszaden (Foto Iwan Lewylle).	53
Figuur 21 : MAE-strook* in Wallonië tegen een ruilverkavelingsweg. Nog meer dan op figuur 19 is deze akkerrand een ecologische val, net omdat deze akkerrand relatief geschikt foerageergebied is. Grauwe kiekendieven dreigen hier het slachtoffer te worden van het verkeer op deze verharde ruilverkavelingsweg. (Foto Remar Erens)	54
Figuur 22 : Verloop van waargenomen aantallen van grauwe kiekendief in Oost-Groningen en voorspelde verloop op grond van modellen met en zonder bescherming van nesten. Als startjaar is 1992 genomen, omdat de populatie de periode ervoor sterk groeide en de bescherming toen goed op gang kwam (uit Koks <i>et al.</i> , 2001)	55
Figuur 23: Het effect van nestbescherming en biomassa-aandeelmuizen in de voedselaanvoer op het aantal uitgevlogen jongen in Oost-Groningen in de periode 1992-2000. De regressielijn telt enkel voor beschermde nesten. (uit Koks <i>et al.</i> , 2001)	55
Figuur 24: Situering kernzones op Vlaams niveau	70
Figuur 25: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone Moeren	71
Figuur 26: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone landbouwgebied ruime omgeving Hoegaarden (Opvelp-Outgaarden-Ezemaal)..	72
Figuur 27: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone Gingelom en omgeving. De aangrenzende zone nl. het landbouwgebied in de ruime omgeving van Hoegaarden (Opvelp, Outgaarden, Ezemaal) is ingekleurd om de kernzone Gingelom en omgeving duidelijk zichtbaar weer te geven.	73
Figuur 28: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone akkerplateaus Heers-Riemst	74
Figuur 29: Vogelrichtlijn en habitatrichtlijngebieden met doelstellingen grauwe kiekendief met één bijhorende kernzone met prioritaire maatregelenzone, allen in de heidegebieden van centraal en noord-Limburg	75
Figuur 30: Het behoud van trage wegen is een zeer belangrijk aandachtspunt. In het geval verharding in bepaalde gevallen toch aan de orde is, zijn tweestroken	

wegen de beste optie. In de middenberm kunnen insecten zich vestigen of kunnen plassen ontstaan. Dit voorziet akkervogels toch enigszins in (een beperkt aanbod aan) voedsel en water (Foto: Iwan Lewylle).	120
Figuur 31: Ook recreatiewegen zoals wandel- en fietspaden zijn geen onbelangrijke, ecologische structuren in het landschap. Langsheen dit pad in Landen broeden heel wat veldleeuweriken, gele kwikstaarten en kneus (Foto: Iwan Lewylle).	120
Figuur 32: Het behoud van kleine landschapselementen zoals poelen en wachtbekkens is zeer belangrijk. Deze waterpartijen zijn de drinkplaatsen en foerageerplaatsen bij uitstek voor heel wat akkervogels. Daarnaast zijn droogvallende oevers vaak geschikt voor stofbaden. (Foto: Remar Erens).	121
Figuur 33: Wacht- of bufferbekkens zoals dit in Riemst kunnen het aandeel 'ecologische structuur' lokaal verhogen indien ze optimaal worden beheerd. Vaak worden dergelijke wachtbekkens volledig en zeer kort gemaaid. Een afwisselend maaibeheer kan voor geschikt leefgebied zorgen voor heel wat akkersoorten (Foto: Iwan Lewylle).	122
Figuur 34: Dit grasland maakt deel uit van één van de weinige natuurgebiedjes in een open akkerland. Aansluitend op dit perceel ligt net bovenop het akkerplateau nog een akkerreservaat dat ofwel met een graangewas ofwel met bladrammenas wordt ingezaaid. Dit akkerreservaat is slechts 1,5 ha groot, maar wordt zeer frequent bezocht door de bijna jaarlijks broedende blauwe kiekendieven in de regio Hoegaarden – Jodoigne. Dergelijke kleine structuren zijn wel onvoldoende groot voor een cluster broedende grauwe kiekendieven (Foto Iwan Lewylle).	123
Figuur 35: Percelen met overstaand graan en kruidenrijke vegetaties zijn dan wel niet het optimale foerageergebied voor grauwe kiekendieven, maar ze zorgen wel voor een 'constanter' muizenbestand. Lokaal blijft er dankzij het aanbod aan granen en akkerkruiden een minimum aan muizen aanwezig, die gemaaide of pas aangelegde stroken onder beheerovereenkomst vlot kunnen koloniseren. In regulier akkerland verlopen populatieschommelingen veel grilliger. (Foto: Iwan Lewylle)	123
Figuur 36: Een relatief frequent gemaaide duorand van drie jaar oud. Oudere akkerranden zijn vaak 'geperforeerd' met muizengangen, veel meer dan nieuwe akkerranden. Een geschikt maaibeheer zorgt er voor dat de grauwe kiekendief de muizen ook daadwerkelijk kan vangen (Foto: Iwan Lewylle).	124
Figuur 37: Een beheerovereenkomst gemengde grasstroken in de gemeente Opvelp. Deze strook werd als duostrook beheerd. Een helft bleef ongemaaid, terwijl de andere vanaf 15 juli (meermaals) werd gemaaid. Een bredere perceelsrand is wenselijk (hier afgebeeld 6 m, in PDPO III wordt een gemiddelde breedte van 9 tot 30 m vereist voor de beheerdoelstelling soortenbescherming). (Foto: Iwan Lewylle)	124
Figuur 38: Beheerovereenkomsten en/of structureel verankerde ecologische structuren dienen als 'visgraten' in het landschap te worden geïntegreerd. Op een akkerplateau in Rheiderland (Duitsland) (grootte ongeveer 15 x 6 km) werden in 2007 maar liefst 11 broedparen opgetekend. Een aantal faunaranden zijn >1,5 km lang (Koks <i>et al.</i> , 2007)	126
Figuur 39: Beheer van een duostrook (Wierde & Dijk, 2009)	127
Figuur 40: Beheer van een triostrook (Dochy O, 2012)	127
Figuur 41: Het specifieke beheer van een 'vogelakker' grauwe kiekendief vanuit vogelperspectief. Afwisselend worden stroken gemaaid terwijl anderen	

ongemaaid blijven. In de ongemaaide stroken blijft de muizenpopulatie relatief stabiel. Op deze akker werd alfalfa ingezaaid.....	129
Figuur 42: De volledige vogelakker in beeld. Het akkerperceel bovenaan in beeld (rechtsboven van de gracht) wordt in rasterstructuur gemaaid, terwijl het onderste akkerperceel in twee delen is opgedeeld.	129
Figuur 43: Het foerageergedrag van drie grauwe kiekendieven met gps-loggers geplot op de 'vogelakker' grauwe kiekendief. De roofvogels jagen vooral boven de (pas) gemaaide stroken.....	130
Figuur 44: De vogelakker wordt (minstens) vier keer per jaar gemaaid. Net na het maaien wordt er verhoogde piekactiviteit opgetekend. Eenmaal de vegetatie opnieuw een bepaalde hoogte bereikt, neemt de jaagactiviteit van de grauwe kiekendieven af. Naarmate de vegetatie groeit zal het muizenbestand opnieuw toenemen (directe kolonisatie vanuit de ongemaaide stroken). Een daaropvolgende maaibeurt verklaart de muizen opnieuw (roof)vogelvrij.	130
Figuur 45: Mogelijk maairegime voor een vogelakker met afwisselend een klaver of luzernestrook en een strook natuurbraak of faunavoedselgewas.....	131
Figuur 46: : Het uitrasteren van een nest grauwe kiekendief in Rutten, Tongeren in 2012 (Foto Remar Erens).	132
Figuur 47: Drie juveniele grauwe kiekendieven op een geplaatste nestbescherming (Foto: Johan Poffers).	132
Figuur 48: Nestbescherming met behulp van een stroomhek (foto's werkgroep Grauwe Kiekendief)	135
Figuur 49: Nestbescherming met behulp van een kooi (foto's werkgroep Grauwe Kiekendief).....	136
Figuur 50: Deze beheerovereenkomst in Wallonië is zeer goed gelegen. Deze akkerrand slingert door het open akkerplateau én ligt ver van urbane infrastructuur. (Foto: Remar Erens).....	161
Figuur 51: Communicatie via uitgaven/website voor het grote publiek	163
Figuur 52: Voorlichting tijdens ringwerk van juveniele grauwe kiekendieven (foto: Hans Hut; www.werkgroepgrauwekiekendief.nl).....	164
Figuur 53: Gezenderde grauwe kiekendief.....	164
Figuur 54: Het trekgedrag van zeven gezenderde grauwe kiekendieven gevisualiseerd op een kaart van West-Europa. De verschillende migratieroutes worden dankzij de satellietzenders heel nauwkeurig en actueel in kaart gebracht. De verschillende kleuren staan voor zeven gezenderde grauwe kiekendieven uit Duitsland, Denemarken en Polen.....	164
Figuur 55: Facebook pagina voor sensibilisering van het onderzoeks- en beschermingswerk rond de bruine kiekendief in Vlaanderen	165

Verklarende woordenlijst

In dit SBP worden een aantal specifieke termen gehanteerd. In het rapport worden deze termen aangegeven met een *. Dit geeft aan dat toelichting terug te vinden is in onderstaande verklarende woordenlijst.

Beheerovereenkomsten (afkorting BO): Als landbouwer kan je met de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) een beheerovereenkomst sluiten. Een beheerovereenkomst bestaat uit één of meerdere beheerpakketten. Een beheerpakket omvat maatregelen en voorschriften die gericht zijn op het behoud of de verbetering van de kwaliteit van het milieu, de natuur of het landschap. In ruil voor het vrijwillig uitvoeren van de maatregelen krijgt u een vooraf bepaalde vergoeding. Beheerovereenkomsten hebben een looptijd van vijf jaar. Zie ook

<http://www.vlm.be/landtuinbouwers/beheerovereenkomsten/Pages/default.aspx>

Faunaranden: Een faunarand is een langdurig braakliggende akkerrand die meestal wordt ingezaaid met een speciaal zaaimengsel en die speciaal werd ontworpen in functie van de grauwe kiekendief. Het is oorspronkelijk een Nederlands concept. Gelijkaardige pakketten die een landbouwer in Vlaanderen lokaal kan afsluiten met de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) zijn de beheerovereenkomsten 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus'. Tegenwoordig spreekt men van 'stroken' en niet langer van 'randen' omdat dergelijke stroken ook midden in een perceel kunnen worden aangelegd.

Duorand: een duorand is een vorm van akkerrandbeheer, bestaande uit een grasstrook die opgedeeld is in twee parallelle stroken met elk een ander maaibeheer (standaardbreedte: ca 9 à 12 m). Eén van beide stroken wordt het hele jaar niet gemaaid en gaat ruig de winter in: de 'ruige strook'. De andere strook wordt bij de start van het broedseizoen kort gemaaid (april), daarna nog eens in juni en opnieuw in het najaar (aug-okt). Zo is er bijna altijd een korte grasmat aanwezig die geschikt is voor akkervogels om voedsel te zoeken, én met ruige dekking in de onmiddellijke nabijheid.

Triorand: een triorand is een vorm van akkerrandbeheer, bestaande uit een grasstrook die opgedeeld is in drie parallelle stroken (standaardbreedte ca 9 à 12 m). Eén van die stroken wordt het hele jaar niet gemaaid en vormt een 'ruige strook'. De andere twee stroken worden beurtelings gemaaid zodat doorheen het seizoen altijd een korte vegetatie aanwezig is.

Beheerovereenkomsten 'akkervogels' (afkorting BO's 'akkervogels'): omvatten zes beheerpakketten die een landbouwer met de VLM in speciaal afgebakende kern- en zoekzones in Vlaanderen kon afsluiten onder PDPO II in de vorige periode 2007-2013 (www.vlm.be). Eén van de pakketten had de naam faunarand, maar deze verschilde wel van de faunarand zoals ontworpen in Nederland. . Onder de huidige regeling van PDPO III kunnen verschillende pakketten voor de beheerdoelstelling soortenbescherming worden afgesloten in een daartoe voorzien beheergebied voor soortenbescherming.

Beheerovereenkomst 'Erosiebestrijding': Deze beheerovereenkomst bestond onder PDPO II uit twee pakketten die erosie dienen in te perken (grasbufferstroken en grasgangen). Onder PDPO III kunnen verschillende pakketten voor de beheerdoelstelling 'erosiebestrijding' worden afgesloten binnen een daartoe voorzien beheergebied voor erosiebestrijding. grauwe kiekendief

Kernzones grauwe kiekendief: Deze term betreft de verschillende zones in Vlaanderen die afgebakend zijn volgens de criteria van de Gewestelijke instandhoudingdoelstelling en de vertaling hiervan door het INBO. Het betreft

open landbouw/heidezones waarbinnen maatregelen voor de grauwe kiekendief genomen worden.

Prioritaire maatregelenzone grauwe kiekendief: Deze afbakening is opgemaakt door een expertengroep en is een 'vernauwing' van de afgebakende kernzones grauwe kiekendief. In de prioritaire maatregelenzones wordt ernaar gestreefd om de meest kwalitatieve beheermaatregelen, zoals vogelakkers en BO's 'gemengde grasstrook' met duo- of triorandbeheer ten gunste van de grauwe kiekendief uit te voeren.

Regionaal landschap: Een regionaal landschap is een streek met een eigen identiteit en met belangrijke natuur- en landschapswaarden. Er worden activiteiten ontwikkeld rond duurzame streekontwikkeling op basis van de actuele en potentiële kwaliteiten van de natuur, het landschap en de streekidentiteit. Een regionaal landschap is tevens een duurzaam samenwerkingsverband tussen maatschappelijke en bestuurlijke actoren, onder de vorm van een vzw. Deze vzw bevordert in hoofdzaak het streekeigen karakter, de natuurrecreatie, het recreatief medegebruik, de natuureducatie, het draagvlak voor natuur en het beheer. Het regionaal landschap stimuleert en coördineert ook het beheer, het herstel, de aanleg en de ontwikkeling van kleine landschapselementen. Bij het invullen van hun taken zoeken de regionale landschappen naar optimale afstemming en synergiën met andere actoren. Zie ook <http://www.regionalelandschappen.be/>.

MAE-strook (of MAE Busard): is Waalse tegenhanger voor de beheerovereenkomst 'grauwe kiekendief', maar is al ontworpen en wordt in vijf kerngebieden aangelegd.

OLA-vogel: afkorting voor 'Open Landschappen akkervogel'

KLA-vogel: afkorting voor 'Kleine Landschappen akkervogel'

KLE: afkorting voor 'klein landschapselement'

Jaagakker of vogelakker: een akkerperceel met een zeer specifiek maaibeheer waar ongemaaide stroken voor een hoge densiteit aan (woel)muizen dienen te zorgen en waar regelmatig gemaaide stroken ideaal jachtgebied voor grauwe kiekendieven zijn.

Akkerreservaat: akkerreservaten zijn voornamelijk gekend als akkertjes met overstaand wintergraan voor graanetende akkervogels. Dergelijke percelen werden oorspronkelijk ontworpen voor zeldzame akkerflora. Ze bleken al gauw een enorme aantrek op overwinterende zaadeters te hebben. In Nederlands Limburg zijn er daarnaast nog de zogenaamde 'hamsterreservaten' ontwikkeld. Akkerreservaten zijn doorgaans in beheer bij natuurbeherende instanties, maar worden vaak i.s.m. landbouwers beheerd.

Stichting Werkgroep grauwe kiekendief: De Stichting Werkgroep grauwe kiekendief is in 2005 opgericht om beschermingswerk en gericht onderzoek naar grauwe kiekendieven zowel nationaal als internationaal te ontwikkelen. In het kielzog van dit werk is een succesvol concept voor akkervogelbeheer ontwikkeld; met name in de Oost-Groninger akkers en het Duitse Rheiderland zijn verschillende vormen van agrarisch natuurbeheer in de praktijk gebracht. Deze werkgroep geldt als het kenniscentrum van akkernatuur in Nederland. Zie ook www.werkgroepgrauwekiekendief.nl

Werkgroep Grauwe Gors: Deze werkgroep is voornamelijk actief in de Haspengouwse Leemstreek rond akkervogels met een focus op de grauwe gors. De werkgroep was al herhaaldelijk heel succesvol in het monitoren en beschermen van broedgevallen grauwe en blauwe kiekendief. Deze werkgroep

staat gekend als het expertisecentrum rond akkernatuur in Vlaanderen. Zie ook <http://grauwegors.wordpress.com/about/> .

Natuurwerkgroep de Kerkuil vzw: Natuurwerkgroep De Kerkuil vzw is een regionale vereniging voor agrarische natuur in de regio IJzer en Polder en doet zeer uitgebreid beschermingswerk rond o.a. steenuil, kerkuil, weidevogels en niet in het minst i.f.v. bruine kiekendieven. Zie ook <http://www.natuurwerkgroepdekerkuil.be>.

Structureel verankerde ecologische elementen (of maatregelen): Dit is de verzamelterm voor akkerreservaten en andere akkers/percelen die over lange termijn (bij benadering permanent) worden beheerd in functie van grauwe kiekendief, en bij uitbreiding akkervogels en hamsters. Dergelijke akkers/percelen kunnen in beheer zijn bij natuurverenigingen, wildbeheereenheden of particuliere eigenaars – al dan niet in samenwerking met landbouwers - maar kunnen ook eigendommen van overheden zijn die langdurig in concessie aan landbouwers worden gegeven mits het naleven van bepaalde natuurrichtlijnen. Het gaat dan o.a. om wacht- en bufferbekkens, akkerland ter hoogte van nutsleidingen en speciaal afgebakende oppervlakte voor akkernatuur in het kader van ruilverkavelingen (nieuwe stijl)

Coördinator(werkgroep): De uitvoering van het soortenbeschermingsplan grauwe kiekendief moet worden aangestuurd door een coördinator of coördinatorwerkgroep. Deze coördinator(werkgroep) dient alle acties, resultaten, info uit binnen- en buitenland te bundelen en terug te koppelen naar alle betrokken actoren. In het geval het gaat om een coördinatorwerkgroep, dan gaat het niet om een vrijwilligerswerkgroep zoals bv. Natuurstudiewerkgroep De Kerkuil vzw. De coördinatorwerkgroep kan onder meer bestaan uit gebiedscoördinatoren en een hoofdcoördinator, of uit verschillende hoofdcoördinatoren van verschillende soortbeschermingsplannen (bv. grauwe kiekendief, hamster, grauwe gors, akkerflora, enz...). De rol van gebiedscoördinatoren kan eventueel worden ingevuld door medewerkers van de Vlaamse Landmaatschappij of regionale landschappen.

Samenvatting

Op basis van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn werd het Natura 2000 netwerk afgebakend, een grensoverschrijdend netwerk van natuurgebieden met als doel de biodiversiteit in Europa te behouden en te herstellen. Naast de afbakening van Europees beschermde gebieden, wordt vanuit Europa tot doel gesteld om maatregelen te nemen om zo soorten en habitats vermeld op de Bijlages van de twee richtlijnen naar een 'gunstige staat van instandhouding' te brengen. De Vogelrichtlijn legt daarenboven nog enkele extra elementen op. In Vlaanderen werden in eerste instantie gewestelijke doelen geformuleerd voor het hele grondgebied (G-IHD, Besl. VI. Regering dd. 23/07/10). In een tweede stap werden/worden (actueel nog niet volledig afgerond) op het lokale niveau per speciale beschermingszone doelen bepaald voor de habitats en soorten. Het totaal aan doelen wordt afgestemd op het gewestelijke niveau. Doelen en acties dienen bepaald te worden, zowel binnen als buiten de speciale beschermingszones, om de gunstige staat van instandhouding te realiseren. Naast het formuleren van doelen en acties binnen de IHD-rapporten kunnen concrete soortbeschermende maatregelen genomen worden.

Het wetgevend kader voor het realiseren van soortbeschermende maatregelen wordt gevormd door het Soortenbesluit. Het Soortenbesluit vermeldt verschillende aspecten omtrent soortenbehoud. Via het Soortenbesluit wordt de mogelijkheid geboden om op een actieve wijze aan soortenbescherming uitvoering te geven.

Voorliggend rapport werd opgemaakt in opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos en betreft het soortbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief (*Circus pygargus*). Dit dient de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen voor de grauwe kiekendief (doelpopulatie 15 broedparen) te realiseren.

De grauwe kiekendief is de kleinste kiekendief van West-Europa. De soort komt typisch voor in open landschappen. Oorspronkelijk kwam de grauwe kiekendief in Zuid-Europa in steppegebieden voor en in West- en Noord-Europa in moerassige gebieden. De soort broedde in verschillende biotopen; natte heide en veengebieden, verlande moerassen en natte weilanden, maar ook in heide met lage struiken of jonge boomaanplantingen. Sinds de jaren zeventig broedt de grauwe kiekendief quasi uitsluitend in grootschalige akkergebieden. In de ons omringende landen is de situatie evenmin zeer gunstig, maar in Nederland bv. hebben lokale gerichte maatregelen (provincie Groningen) wel tot een duidelijk succes geleid met een stijging van het aantal broedparen als gevolg. Dit illustreert dat het mogelijk is om, binnen grootschalige akkergebieden, een gunstig biotoop voor de grauwe kiekendief te ontwikkelen.

De doelstellingen van dit SBP liggen dan ook voornamelijk op het ontwikkelen van geschikt leefgebied voor de soort in akkerbouwgebieden verspreid over Vlaanderen, aangevuld met een aantal heidegebieden in Midden-Limburg.

De grauwe kiekendief wordt ook aanzien als een paraplu-soort voor soorten van akkerlandschappen. Het gaat hier voornamelijk om akkervogels van open landschappen zoals veldleeuwerik, gele kwikstaart of grauwe gors. Alsook voor andere roofvogelsoorten zoals blauwe kiekendief, velduil, torenvalk en (in mindere mate) bruine kiekendieven. Daarnaast gebruikt de hamster eenzelfde biotoop. De functie van grauwe kiekendief als paraplu-soort voor tal van soorten van akkergemeenschappen betekent dat het niet enkel de grauwe kiekendief is die van dit soortbeschermingsprogramma kan profiteren, maar tal van andere soorten, wat een duidelijke meerwaarde betekent in functie van de geleverde inspanningen.

Voor de (her)kolonisatie van de grauwe kiekendief in Vlaanderen zijn er een aantal aspecten essentieel. De soort heeft nood aan open (landbouw/heide) gebieden. Een hoge dichtheid aan muizen is noodzakelijk. Een voldoende dicht netwerk van kruidenrijke graslandstructuren dient hiervoor te zorgen. Daarnaast is een hoog aanbod aan akkervogels nodig als extra prooien, vooral in muizenarme jaren. Tevens dienen deze prooien goed bereikbaar te zijn voor de soort, waardoor een gericht en gefaseerd maaibeheer noodzakelijk is. Als laatste essentiële punt is het uitwerken van actieve nestbescherming in landbouwgebied een vereiste, om zo de nesten te vrijwaren van uitmaaaien en predatie.

De doelstellingen van dit soortenbeschermingsprogramma focussen op het ontwikkelen van geschikt leefgebied, in combinatie met adequate nestbescherming en de nodige flankerende maatregelen. Het ontwikkelen van geschikt leefgebied betekent dat de soort een voldoende oppervlakte open (landbouw)gebied nodig heeft waarbinnen 5-10 % ecologische infrastructuur aanwezig zijn die gunstig zijn voor de soort (duo- of trioranden, braakpercelen,...).

Hiervoor werden 5 kerngebieden afgebakend die op termijn een ecologische infrastructuur van 5-10% dienen te ontwikkelen met hierin prioritaire maatregelenzones*. Deze prioritaire maatregelenzones zijn de zones met de hoogste potentie voor de soort en waar de hoogst kwalitatieve maatregelen prioritair binnen dienen gerealiseerd te worden. De kernzones betreffen hoofdzakelijk open landbouwgebied. Volgende kerngebieden voor de soort zijn afgebakend.

- Moeren
- Landbouwgebied ruime omgeving Hoegaarden (Opvelp-Outgaarden-Ezemaal)
- Akkerplateaus omgeving Ginkelom
- Akkerplateaus Heers-Riemst
- Mangelbeek – militair domein Houthalen (omgeving VRL-gebied BE2220313- Houthalen, Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer en HRL-gebied Mangelbeek en heide- en vengebieden tussen Houthalen en Gruitrode)
- Militair Domein en Vallei van Zwarte beek en omgeving (omgeving VRL-gebied BE 2218311 – Militair domein en vallei van de Zwarte Beek + VRL-gebied BE2217310 – Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer)

Deze laatste twee zones worden samengenomen om te komen tot 1 van de 5 kerngebieden. Deze zones betreffen ook een uitzondering t.o.v. de voorgaande, gezien het hier hoofdzakelijk gaat om een open heidegebied binnen SBZ, met aangrenzende landbouwgebieden.

Naar maatregelen toe worden de acties toegespitst op het leefgebied van de soort. Binnen voorgaande kernzones dient een gunstig biotoop gecreëerd te worden door 5-10% van dit areaal om te zetten in ecologische infrastructuur.

In totaal dienen 350-450 ha extra maatregelen voorzien te worden, boven de bestaande ecologische infrastructuur (die omgezet moet worden naar een gunstig biotoop voor de grauwe kiekendief). Binnen de looptijd van dit SBP (5 jaar) dient 25% van dit extra leefgebied gerealiseerd worden (87,5-112,5 ha).

De realisatie van deze extra maatregelen wordt voorzien door een tweesporig beleid nl. via het uitvoeren en aanpassen/verbeteren van beheerovereenkomsten enerzijds en anderzijds via de aanleg van structureel verankerde ecologische

elementen. Deze eerste betreffen beheerovereenkomsten met de VLM, maar die uitgevoerd of aangepast worden op maat van de grauwe kiekendief.

Het tweede aspect (de structureel verankerde ecologische elementen) bestaat uit meerdere opties: vlakvormige elementen zoals een vogelakker of een perceel met overstaand graan of kruidenrijke vegetaties of lijnvormige elementen zoals bermen, holle wegen, graften, trage wegen. Deze elementen moeten voldoende structureel zijn d.w.z. voor (middel)lange termijn op eenzelfde locatie aanwezig. Vogelakkers kunnen geoogst worden, doch de opbrengst blijft ondergeschikt aan het realiseren van een optimaal foerageergebied voor de grauwe kiekendief.

Een 80%-20% verdeling van bovenstaande maatregelen wordt als streefwaarde gehanteerd, waarbij het zwaartepunt bijgevolg ligt op de beheerovereenkomsten. Maar de structureel verankerde ecologische elementen zijn wel uiterst belangrijk.

Naast het creëren van nieuw leefgebied wordt voor broedparen een actieve nestbescherming voorzien.

De maatregelen zullen uitgevoerd worden door o.a. gebruik te maken van de beheerpakketten binnen PDPO III, door deze beheerpakketten te optimaliseren voor grauwe kiekendief. Voor de structureel verankerde ecologische elementen zullen andere opties onderzocht worden zoals vrijwillige lange termijnovereenkomsten of een natuurbeheerplan.

Diverse actoren zullen bij dit SBP betrokken worden. Belangrijke actoren zijn het ANB, landbouwsector, VLM, natuursector, landeigenaren, de jachtsector en een aantal lokale partners en experts zoals de Werkgroep Grauwe Gors en de Natuurwerkgroep De Kerkuil.

Het SBP heeft een looptijd van 5 jaar, waarbinnen een gedeelte van de einddoelstellingen gerealiseerd dienen te worden (25%). Na de looptijd van het SBP zal een verderzetting noodzakelijk zijn om de doelstellingen te halen. Een continue opvolging en evaluatie van het SBP is tevens noodzakelijk om na te gaan of de acties effectief kwalitatief uitgevoerd worden maar ook of deze acties voldoende zijn om tot de vooropgestelde 15 broedparen te komen.

Inleiding

Op basis van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn werd het Natura 2000 netwerk afgebakend, een grensoverschrijdend netwerk van natuurgebieden met als doel de biodiversiteit in Europa te versterken. Naast de afbakening van Europees beschermde gebieden, wordt vanuit Europa tot doel gesteld om maatregelen te nemen om soorten en habitats vermeld op de Bijlages van de twee richtlijnen naar een 'gunstige staat van instandhouding' te brengen. De Vogelrichtlijn legt daarenboven nog enkele extra elementen op. Voor de bescherming, de instandhouding en het herstel van biotopen en leefgebieden worden in de eerste plaats de volgende maatregelen getroffen:

- (instelling van beschermingszones);
- Onderhoud en ruimtelijke ordening overeenkomstig de ecologische eisen van leefgebieden binnen en buiten de beschermingszones;
- Herstel of opnieuw aanleggen van vernietigde biotopen;
- Aanleg van (extra) leefgebied.

In Vlaanderen werden in eerste instantie gewestelijke doelen geformuleerd voor het hele grondgebied (G-IHD, Besl. VI. Regering dd. 23/07/10). In een tweede stap werden/worden (actueel nog niet volledig afgerond) op het lokale niveau per speciale beschermingszone doelen bepaald voor zowel de habitats als voor de soorten. Het totaal aan doelen wordt afgestemd op het gewestelijke niveau. Doelen en acties dienen bepaald te worden, zowel binnen als buiten de speciale beschermingszones, om de gunstige staat van instandhouding te realiseren. Naast het formuleren van doelen en acties binnen de IHD-rapporten kunnen concrete soortbeschermende maatregelen genomen worden.

Het wetgevend kader om soortbeschermende maatregelen te realiseren, wordt gevormd door het Soortenbesluit. Via het Soortenbesluit wordt de mogelijkheid geboden om op een actieve wijze aan soortbescherming te doen. Recent werden richtkaders en handleidingen uitgewerkt om de omzetting van de wetgeving naar de praktijk te faciliteren (Bomans K. *et al.*, Anteagroup, 2012)

Gebruik makend van deze methodiek kunnen soortbeschermingsprogramma's op een uniforme wijze uitgewerkt worden. Voorliggend rapport werd opgemaakt in opdracht van het Agentschap voor Natuur en Bos en betreft het soortbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief (*Circus pygargus*).

De grauwe kiekendief is een vogelsoort die zijn oorspronkelijke leefgebied (o.a. grootschalige heide- en moerasgebieden) grotendeels achter zich heeft gelaten en de soort houdt zich voornamelijk op in akkergebieden. Broedgevallen in akkergebieden zijn anno 2013 eerder regel dan uitzondering, met winter tarwe en luzerne als meest geprefereerde gewassen om in te nesten. Door hun huidige habitatvoorkeur hebben grauwe kiekendieven sterk te leiden onder de voortdurende intensivering en mechanisering van de landbouw.

De aantallen in West-Europa zijn dan ook sterk afhankelijk van zeer gerichte acties zoals actieve nestbescherming en akkerrandenbeheer.

Voorliggend rapport beschrijft de diverse aspecten gerelateerd aan de noodzakelijke beschermingsmaatregelen voor de soort. Er werd vertrokken van een standaardsjabloon met bijkomend een aantal elementen die gelden voor de grauwe kiekendief als paraplu-soort. Een aantal meeliftende soorten worden in dit rapport meegenomen. In dit sjabloon zijn de vereiste elementen van een soortbeschermingsprogramma zoals vastgelegd in het Soortenbesluit opgenomen.

Het soortbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief is van toepassing op het volledige Vlaamse grondgebied. Enerzijds geldt het soortbeschermingsprogramma voor de Vogelrichtlijngebieden waarvoor de soort werd aangemeld. Daarnaast wordt de soort aangehaald bij een aantal Habitatrichtlijngebieden waar de soort kan profiteren van bepaalde habitatversterkende maatregelen. Maar dit soortbeschermingsprogramma is geenszins uitsluitend van toepassing op deze Natura 2000 gebieden. Kernzones waar maatregelen zullen uitgevoerd worden kunnen worden afgebakend in het volledige Vlaamse grondgebied waar realistische potenties aanwezig zijn. Specifieke acties voor nestbescherming kunnen ook buiten de kernzones toegepast worden, mocht er zich daar een broedgeval voordoen. Specifiek voor de grauwe kiekendief is het duidelijk dat de focus dient te liggen op grootschalige open gebieden, in dit geval uitgestrekte akkercomplexen. Gezien de specifieke habitatkeuze van de soort is het duidelijk dat maatregelen niet enkel binnen Natura 2000-gebieden genomen kunnen worden en er een globale visie nodig is. Daarom worden er binnen dit soortbeschermingsprogramma vijf kernzones voor de soort afgebakend die anno 2013 (nog) voldoende potentie hebben om te kunnen ontwikkelen tot een gunstig leefgebied voor de soort.

Het bereiken van voldoende hoge aantallen om een regionale goede staat van instandhouding te realiseren, zal in Vlaanderen bijgevolg de nodige inspanningen vergen, binnen maar vooral buiten Natura 2000-gebied. De grauwe kiekendief is een zeer ruimtebehoevende soort, waardoor maatregelen op grote schaal dienen te gebeuren. Voor deze soort zullen deze maatregelen dan ook een vrij grote inspanning vergen om te komen tot een gunstige staat van instandhouding (in tegenstelling tot heel wat andere soorten die veel minder ruimtebehoevend zijn). De soort is vrijwel het meest ruimtebehoevend van de Europees aangemelde vogelsoorten in Vlaanderen.

De grauwe kiekendief wordt gezien als een paraplu-soort voor soorten van akkergemeenschappen. Het gaat hier voornamelijk om akkervogels van open landschappen zoals veldleeuwerik, gele kwikstaart of grauwe gors. Alsook voor andere roofvogelsoorten zoals blauwe kiekendief, velduil, torenvalk en (akkerbroedende) bruine kiekendieven. Daarnaast gebruikt de hamster eenzelfde biotoop. In mindere mate zullen ook vogels van half open landschap zoals geelgors kunnen profiteren van maatregelen die voor de grauwe kiekendief genomen kunnen worden (bv. door aanleg van graanakkers als wintervoedsel voor akkervogels). De functie van grauwe kiekendief als paraplu-soort voor tal van soorten van akkergemeenschappen betekent dat het niet enkele de grauwe kiekendief is, die van dit soortbeschermingsprogramma zal profiteren, maar daarnaast tal van andere soorten, wat een duidelijke meerwaarde betekent in functie van de geleverde inspanningen.

1 Kennis over de soort(en)

1.1 Soortbeschrijving

- **Naamgeving:**

Tabel 1: Naamgeving van de soort

Wetenschappelijke benaming	<i>Circus pygargus</i>
Nederlandse benaming	Grauwe kiekendief
Engelse benaming	Montagu's Harrier
Franse benaming	Busard cendré

De grauwe kiekendief behoort tot de klasse van de vogels (*Aves*) en hierbinnen tot de familie van de sperwerachtigen (*Accipitridae*) en de orde falconiformes (www.iucnredlist.org).

- **Herkenning:**

Uiterlijk De grauwe kiekendief is de kleinste kiekendief van West-Europa. Zijn slanke voorkomen dankt de soort aan de smalle, spitse vleugels en de lange staart. De mannetjes zijn bijna volledig (blauw)grijs met zwarte vleugelpunten. De mannetjes van de grauwe kiekendief onderscheiden zich van de mannetjes van de blauwe kiekendief *Circus cyaneus* door zwarte banden op de armpennen (één op de bovenzijde en twee op de onderzijde). De onderzijde van de kop en buik zijn grijs terwijl de buik wit met roodbruine lengtestrepen is. Op de witte ondervleugel is naast de zwarte banden een donkere tekening zichtbaar. De vrouwtjes van beide soorten zijn veel moeilijker te onderscheiden. De grauwe kiekendief heeft vier handpennen, terwijl de blauwe over vijf handpennen beschikt. Vrouwtjes hebben doorgaans een lichtgeelbruine grondkleur en kastanjebruine lengtestrepen over het lichaam. Juveniele dieren zijn vaak donkerder en meer roodbruin dan adulte vrouwtjes. De buik is ongestreept en de onderzijde van de armpennen zijn vaak egaal donker.

- **Foto's van de soort:**

http://www.vildaphoto.net/searchresults?search_key_1=grauwe+kiekendief&x=0&y=0

<http://waarnemingen.be/soort/photos/14>

De roep van de soort:

- <http://www.xeno-canto.org/browse.php?query=Circus+pygargus&popup=1>

Levenswijze

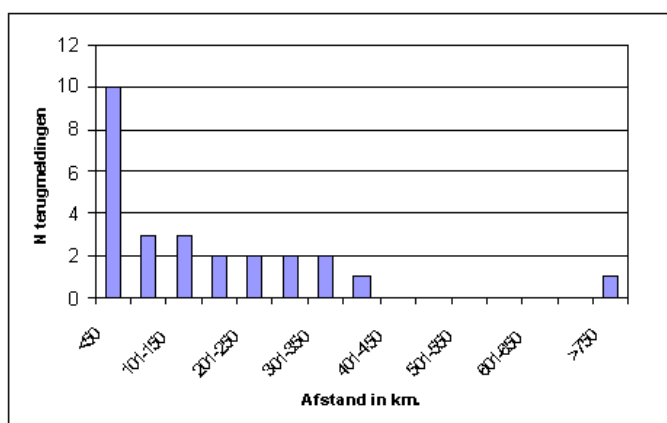
Grauwe kiekendieven zijn in de broedgebieden uitgesproken zomergasten. Overwinteren gebeurt in Afrika (voornamelijk in de Sahel en Oost-Afrika). Eind april – mei komen ze in West-Europa aan en beginnen quasi meteen te broeden. Enkele uren na aankomst beginnen sommige grauwe kiekendieven al te baltsen en te paren. De balts is vrij acrobatisch.

Een nest bevat meestal drie tot vijf eieren. Uitzonderlijk worden er één of twee, maar soms ook zes eieren gelegd. Het aantal is sterk afhankelijk van het voedselaanbod. Enkel de vrouwtjes broeden de eieren uit en dit gedurende 30 dagen. De spreiding van de legdata is groot; van 4 mei tot 22 juli. De meeste eieren worden midden mei gelegd en jongen vliegen meestal midden juli (tot midden augustus) als ze 25-30 dagen oud zijn uit. Het broedseizoen duurt al bij al drie maanden.

Terwijl het vrouwtje de eieren uitbroedt, gaat het mannetje jagen. Wanneer het mannetje prooi aanbrengt, komt het vrouwtje vaak aanvliegen. De prooioverdracht is een waar schouwspel waarbij het mannetje de prooi vliegend 'overgooit'. Nadat de prooi is opgegeten, wordt er vaak nog gepaard. In één broedseizoen paren grauwe kiekendieven tientallen tot honderden keren. Zowel de mannetjes als de vrouwtjes kunnen meerdere partners hebben (resp. polygamie en polyandrie).

In augustus vertrekken de grauwe kiekendieven richting hun winterkwartieren. De West-Europese populatie trekt voornamelijk langs Spanje of Italië naar de Sahel. Oost-Europese vogels vliegen langs Griekenland over de Sahara naar Oostelijk Afrika. In de savanne ter hoogte van Senegal tot zuidoost Afrika houden grauwe kiekendieven zich vaak op waar er grote dichtheden (trek)sprinkhanen te vinden zijn (Treirweiler *et al.*, 2008)).

De grauwe kiekendief is niet bijzonder plaatstrouw. Een aanzienlijk deel van de Nederlandse vogels blijkt zich wel binnen ca. 150 km van de geboorteplaats te vestigen (Fig. 1). Maar ook meer dan 300 km is zelfs niet uitzonderlijk (Koks & Visser, 2002). Een aanzienlijk deel van de Nederlandse vogels vertoont een uitwisseling met de deelpopulaties in Duitsland, Frankrijk en Denemarken. De plaatstrouw blijkt bij mannelijke vogels hoger te zijn dan bij vrouwelijke.



Figuur 1: Terugmeldingen van in Nederland gekleurringde grauwe kiekendieven t.o.v. geboorteplaats (Koks & Visser, 2002)

- **Habitattype en relatie met voedselkeuze/populatietrend**

De grauwe kiekendief is een soort van open landschappen. Oorspronkelijk kwam de grauwe kiekendief in Zuid-Europa in steppegebieden voor en in West- en Noord-Europa eerder in moerassige gebieden. De soort broedde in verschillende biotopen; natte heide en veengebieden, verlande moerassen en natte weilanden, maar ook in heide met lage struiken of jonge boomaanplantingen/-opslag.

Sinds de jaren zeventig broedt de grauwe kiekendief quasi uitsluitend in grootschalige akkerbouwgebieden. In Nederland blijkt de soort voornamelijk in wintergranen en luzerne te broeden (Aukes *et al.*, 2001). Luzerne en wintergraan staan eind april al hoog en dicht genoeg om in te nestelen. In Vlaanderen wordt er weinig luzerne geteeld en zijn het voornamelijk de graangewassen die voor de soort aantrekkelijk zijn.

De grauwe kiekendief is een grondbroeder en de bruine kleur van het vrouwtje maakt dat ze niet opvalt tijdens het broeden. O.a. vossen (*Vulpes vulpes*) zijn predators van broedende adulten, jongen en eieren.

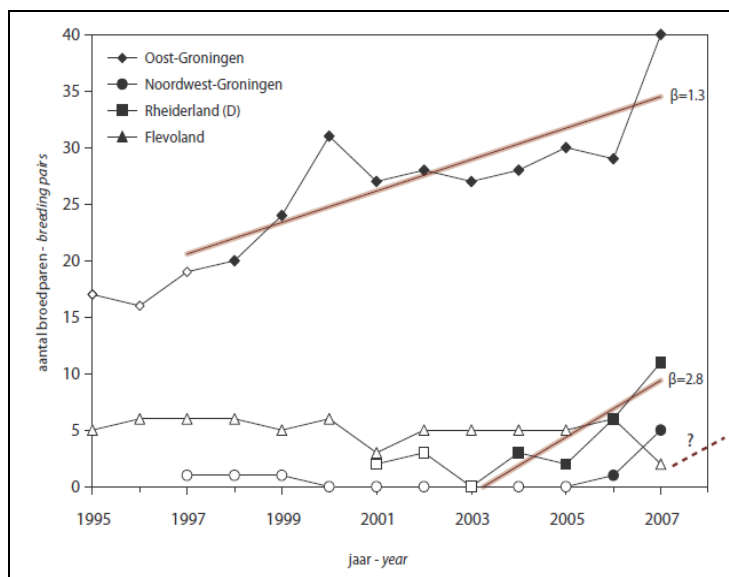
In tegenstelling tot velduil (*Asio flammeus*) en blauwe kiekendief broedt de grauwe kiekendief slechts uitzonderlijk op braakpercelen (Koks & Van Scharenburg, 1997). Gedurende de grootschalige, meerjarige braaklegging die eind jaren tachtig - begin van de jaren negentig werd toegepast, werden akkers in het noorden van Nederland ingezaaid met grasmengsels om onkruidvorming tegen te gaan. Een aantal van deze percelen (ca. 500 ha in de Dollardpolder in Groningen) bleken geheel onverwacht het ideale jacht- en broedgebied voor de grauwe kiekendief (Koks & Van Scharenburg, 1997). Ongeveer 10% van de oppervlakte landbouwgrond was op dat moment uit productie genomen (Bos *et al.*, 2010).

Uit dieetonderzoek weten we dat veldmuizen (*Microtus arvalis*) een essentieel onderdeel uitmaken van het voedsel van de soort. Zonder deze veldmuizen is het zelfs aannemelijk om te zeggen dat de soort hoogstwaarschijnlijk niet in West-Europa zou broeden (Koks *et al.*, 2007). Ook is het daarnaast wel zo dat prooidieren als haas (*Lepus europaeus*), veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) en gele kwikstaart (*Motacilla flava*) onmisbare alternatieven vormen in de periode dat veldmuizen lage dichtheden kennen (Trierweiler *et al.*, 2008)

In mindere mate en minder belangrijk als stapelvoedsel tijdens de broedperiode worden ook grotere insecten zoals libellen of sprinkhanen gegeten. In de overwinteringsgebieden maken sprinkhanen wel een groot aandeel uit van het voedsel van de grauwe kiekendief.

De unieke situatie in de Groningse akkers in Nederland leverde belangrijke informatie over de soort op en kan als voorbeeld gelden voor de Vlaamse situatie. De ecologische informatie die in deze periode werd verzameld, geeft ons belangrijke informatie (zie verder).

Hoewel de grauwe kiekendief weinig broedt op braakliggende percelen, bleek de grootschalige braaklegging wel essentieel voor het voorkomen van de grauwe kiekendief in dit gebied (als foerageergebied). De omzetting van meerjarige naar eenjarige braaklegging na 1993 had een negatieve impact op het aanbod woelmuizen. Sinds 2007 is de braaklegregeling van de EU volledig afgeschaft, maar gelukkig waren in 1997 al de eerste faunaranden in Oost-Groningen aangelegd. Deze faunaranden gecombineerd met nestbescherming, zorgden ervoor dat de grauwe kiekendief niet even snel verdween als dat de soort in Oost-Groningen was verschenen (Fig. 2).

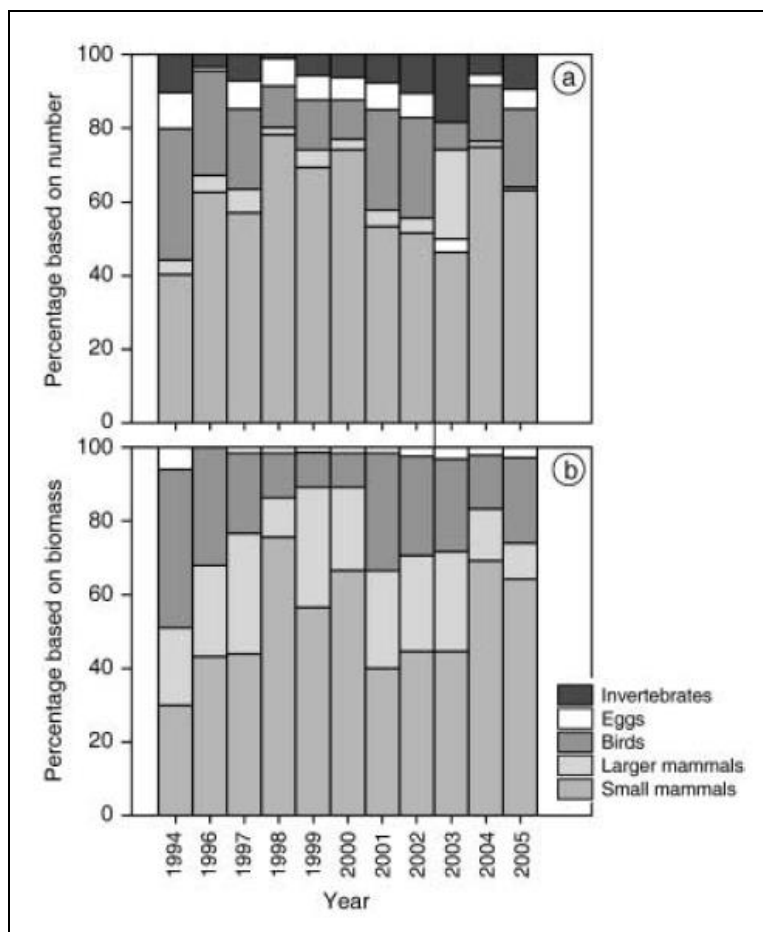


Figuur 2: Aantallen broedparen grauwe kiekendief in verschillende deelpopulaties in Nederland en aangrenzend Duitsland (Rheiderland). Open symbolen vóór de invoering van faunaranden in het deelgebied. Gesloten symbolen ná de invoering van faunaranden in het deelgebied. Rode lijnen: regressielijnen op aantal broedparen vanaf invoering faunaranden, met vermelding van hellingshoek β (aantalsverandering in paar/jaar) Stippellijn: verwachte ontwikkeling van de Flevolandse deelpopulatie na invoering van de faunaranden daar in 2007. (uit Treirweiler *et al.*, 2008).

Enkel braaklegging van akkerranden (of akkers) is niet voldoende voor de soort. (Woel)muizen halen de hoogste dichtheden in relatief hoge gewassen en daarom worden akkerranden best ingezaaid met een (gras)mengsel. Voorts bepalen de ligging van de akkerrand of akker, de breedte van de akkerrand en het type beheer (zaaimengsels en maaibeheer) van de akker(rand) in zeer grote mate het broedsucces van de grauwe kiekendief (Koks, 2008).

De aanleg van akkerranden (meerjarige braakranden) kan het voedselaanbod voor kiekendieven dus in belangrijke mate verhogen; in dergelijke akkerranden kunnen meer dan twee keer zoveel muizen voorkomen dan in op een reguliere akker (Koks *et al.*, 2007). Tot 90% in West-Frankrijk (Butet & Leroux, 1993) en ongeveer 60% in Nederlands akkergebied van het dieet van grauwe kiekendieven bestaat uit woelmuizen (Koks *et al.*, 2005). Het aandeel in biomassa van muizen in het dieet fluctueerde tussen 15 en 74% in Groningen (Koks *et al.*, 2001). In daljaren voor muizen werd het dieet aangevuld met zangvogels zoals veldleeuwerik, graspieper (*Anthus pratensis*), gele kwikstaart en spreeuw (*Sturnus vulgaris*) waarvan graspieper het meest werd gepakt (Koks *et al.*, 1994; Koks & Visser, 1997). Voorts zijn jonge hazen hier een belangrijke alternatieve prooi (Bos *et al.*, 2010).

In de broedgebieden in Centraal Spanje blijken hazen dan weer de belangrijkste prooi-soort (Arroyo, 1997), terwijl in Noord-Frankrijk en Engeland vooral vogels op het menu staan (Underhill-Day, 1993; Farcy, 1994).



Figuur 3: Samenstelling van het dieet van de grauwe kiekendief in Oost-Groningen. Bovenste grafiek a geeft het procentueel aandeel van het aantal per prooiencategorie weer, grafiek b het procentueel aandeel in biomassa per prooiencategorie (uit Koks et al., 2007).

De legselgrootte van de grauwe kiekendief neemt toe in piekjaren voor woelmuizen in West-Frankrijk (Salamonard *et al.*, 2000) en voor blauwe kiekendief in Zuid-Schotland (Redpath *et al.*, 2002). In goede muizenjaren wordt er gemiddeld één ei meer dan in een slecht muizenjaar gelegd (Butet & Leroux, 1993; Koks *et al.*, 2001). Daarnaast beginnen de vrouwtjes in jaren met een hoge muizenindex vroeger te leggen (Koks *et al.*, 2007). De aantallen muizen volgen natuurlijke fluctuaties van jaar tot jaar. Bij andere kleine knaagdieren wordt dit ook waargenomen, een bekend voorbeeld zijn de lemmingen in de arctische toendra. Eén van de actuele bedreigingen voor de grauwe kiekendief is het ontbreken van een goede buffer voor in muizenarme jaren, wanneer muizen als stapelvoedsel niet volstaan. Alternatieve belangrijke prooi-soorten voor de grauwe kiekendief in muizenarme jaren zijn vogels (b.v. patrijzen, kwartels, veldleeuweriken, gele kwikstaarten) en hazen. Door de achteruitgang van de populaties van bovenstaande soorten heeft een grauwe kiekendief het nu moeilijker om in muizenarme jaren voldoende voedsel te vinden.

- **Leefgebied/territorium**

Het leefgebied van de grauwe kiekendief strekt zich uit over vele vierkante kilometers (Bos *et al.*, 2010); het leefgebied van één opgevolgd mannetje bedroeg gemiddeld ca. 35 km² (Treirweiler, 2010) in de Groningse akkergebieden. De oppervlakte is zeer variabel en hangt voornamelijk af van de

voedselsituatie. Van de grauwe kiekendief is geweten dat individuen lange voedselvluchten maken, nl. tot 10-15 km van het nest (Yeatham & Berthelot, 1994; Bijlsma, 1993).

Zo werd vastgesteld dat naarmate de oppervlakte luzerne, akkerrand en/of braak toenam, het foerageergebied van de grauwe kiekendief in oppervlakte/grootte afnam. Er werd in Oost-Groningen zelfs een hoger broedsucces (meer uitgevlogen jongen per nest) opgetekend voor broedparen met een kleinere homerange. Bijgevolg kan de oppervlakte van de homerange worden gebruikt als een maat voor de kwaliteit van het leefgebied (Treirweiler et al., 2010).

Grauwe kiekendieven broeden vaak in 'clusters' van twee tot tien (of meer) broedparen (m.a.w. kolonievorming). Vier tot vijf koppels per 100 hectare zijn niet ongewoon met de nesten op slechts enkele tientallen meters van elkaar (C.O.C.A., 1991). In de moerassen van Rochefort (Frankrijk) werd zelfs een kolonie van 28 broedparen op 22 hectare waargenomen. Ook in Nederland en Duitsland broeden grauwe kiekendieven in kolonies. Grauwe kiekendieven zijn niet enkel 'tolerant' naar soortgenoten, broedende blauwe en bruine kiekendieven worden al wel eens nabij kolonies van grauwe kiekendief vastgesteld (bv. Mededeling Bart Bollengier, broedgevallen grauwe, blauwe en bruine kiekendief in Franse Moeren op enkele grote braakliggende percelen, 2011).

- **Habitatkwaliteit**

Dit staat omschreven in de literatuurbronnen Adriaens & Ameeuw (2008)

Gunstig: ≥ 7500 ha landbouwgebied per cluster van drie broedparen, met 5 - 10 % voedselrijke randzones (bv. duo- en trioranden), bermen, braakpercelen e.d.

Ongunstig: < 7500 ha landbouwgebied per cluster van drie broedparen, of landbouwgebieden met < 5 % voedselrijke randzones (bv. duo- en trioranden), bermen, braakpercelen e.d.

Tabel 2: Overzicht criteria en indicatoren habitatkwaliteit grauwe kiekendief (naar Adriaens & Ameeuw – 2008)

criterium	Indicator	A-goed	B-voldoende	C-gedegradeerd	Opmerkingen	Referentie
Toestand van de populatie	Populatie-grootte	≥ 30 broedparen per kernpopulatie	20-30 broedparen per kernpopulatie	< 20 broedparen per kernpopulatie		Kalkhoven <i>et al.</i> , 1995; Pouwels <i>et al.</i> , 2002
Toestand van de populatie	Broed-succes	jaarlijks gemiddeld $\geq 1,8$ uitgevlogen jongen per nest in een gebied gedurende de laatste 5 jaar	jaarlijks gemiddeld 1,2 - 1,8 uitgevlogen jongen per nest in een gebied gedurende de laatste 5 jaar	jaarlijks gemiddeld $< 1,2$ uitgevlogen jongen per nest in een gebied gedurende de laatste 5 jaar		Ellmauer 2005
Habitat-kwaliteit	Biotoop	[nestplaats] akkers (wintertarwe, wintergerst, luzerne, koolzaad) met ≥ 10 % voedselrijke randzones (bv duo- en trioranden) of bermen; [foerageergebied]	[nestplaats] akkers met 5 - 10 % voedselrijke randzones (bv duo- en trioranden) of bermen; [foerageergebied] als nestplaats, maar ook meerjarige braakpercelen, niet te dichte ruigtes, drogere, grazige of verwaarloosde graslanden, pas	intensief landbouwgebied met < 5 % voedselrijke randzones, restgronden en braak		Cramp 1980; Goethals 2008; best professional judgement

Criterion	Indicator	A-goed	B-voldoende	C-gedegradeerd	Opmerkingen	Referentie
		] als nestplaats, maar ook meerjarige braakpercelen, niet te dichte ruigtes, drogere, grazige of verwaarloosde graslanden, pas gemaaide graslanden, suikerbietvelden	gemaaid grasland			
Habitat-kwaliteit	Vegetatie-hoogte	[nestplaats] Aaneengesloten of grote stukken met middelhoge, extensief beheerde vegetatie (≥ 50 cm hoog; vnl. luzerne en wintertarwe)	[nestplaats] Aaneengesloten of grote stukken met middelhoge, extensief beheerde vegetatie (≥ 50 cm hoog; vnl. luzerne en wintertarwe)	[nestplaats] te korte vegetatie (< 50 cm hoog)		Spanoghe <i>et al.</i> , 2003;
Habitat-kwaliteit	Voedsel-aanbod	goede aantallen van veldmuis (≥ 100 per ha); goede aantallen zangvogels die op de grond broeden in foerageergebied, vooral veldleeuwerik, gele kwikstaart en	goed aanbod van jonge (kleine) konijnen en hazen; waar veldmuizen ontbreken, kan worden overgeschakeld op hagedissen of grotere insecten (bv. sprinkhanen). Soms ook aas, amfibieën (bruine kikker (<i>Rana temporaria</i>), groene kikker (<i>Phelophylax</i>	Gebrek aan of afwezigheid van op de grond broedende zangvogels en kleine knaagdieren		Cramp 1980; Butet & Leroux 2001; Trierweiler et al 2008

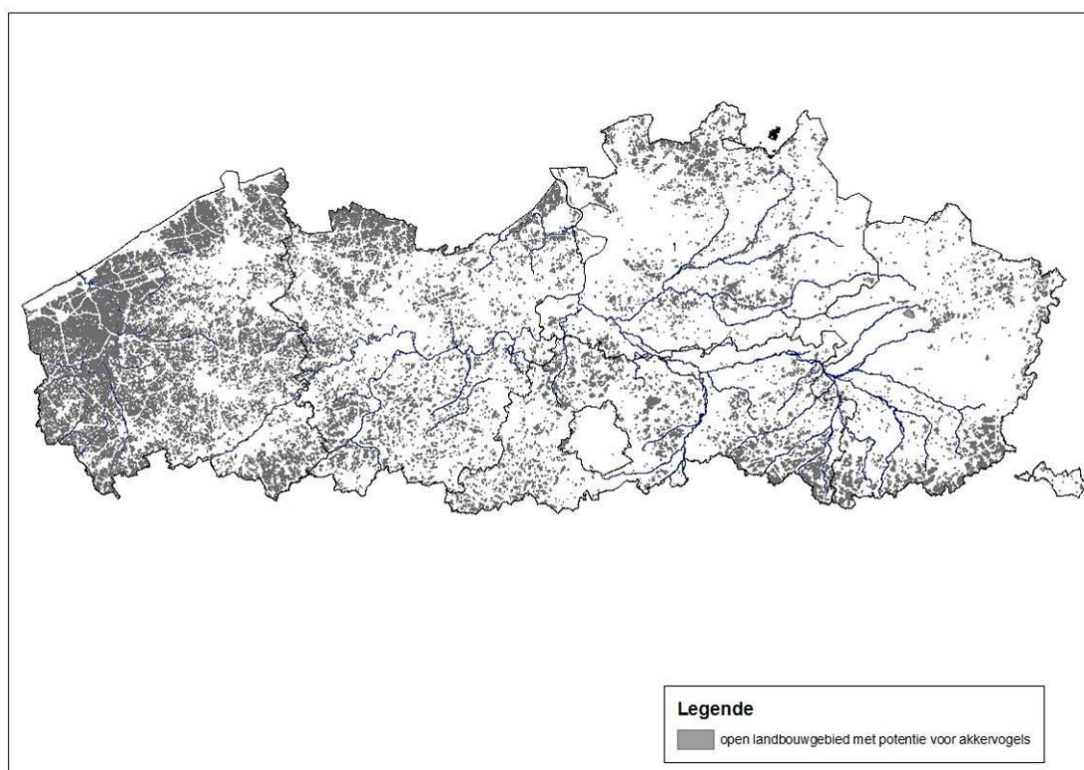
Criterion	Indicator	A-goed	B-voldoende	C-gedegradeerd	Opmerkingen	Referentie
		graspieper;	<i>esculenta synklepton</i>), gewone pad (<i>Bufo bufo</i>))			
Habitat-kwaliteit	Opper-vlakte	≥ 7500 ha landbouwgebied per cluster van 3 broedparen, met ≥ 10 % voedselrijke randzones (bv duo- en trioranden), bermen, braakpercelen e.d.	≥ 7500 ha landbouwgebied per cluster van 3 broedparen, met 5 - 10 % voedselrijke randzones (bv duo- en trioranden), bermen, braakpercelen e.d.	< 7500 ha landbouwgebied per cluster van 3 broedparen, of landbouwgebieden met < 5 % voedselrijke randzones (bv duo- en trioranden), bermen, braakpercelen e.d.		best professional judgement; Cramp 1980; Sogaard et al 2007 ;
Habitat-kwaliteit	Verstoring	Binnen 50 meter van nestplaats geen menselijke verstoring (bebouwing of drukke wegen). In wijdere omgeving geen grote verstoring (b.v. jacht, vogelschrikkanon , harde recreatie)	Enkel zachte recreatie (wandelaars, fietsers,...) in de wijde omgeving van nestplaats	herhaalde of langdurige menselijke verstoring binnen 50 meter van nestplaats (bebouwing of drukke wegen). grote verstoring in wijdere omgeving (b.v. jacht, vogelschrikkanon, harde recreatie)		Spanoghe et al 2003

1.2 *Kansrijke gebieden voor de grauwe kiekendief*

Op basis van de gekende biotoopvereisten kunnen voor de grauwe kiekendief gebieden worden afgebakend waar de potenties voor de soort het hoogst liggen. In het recente verleden is dit al op verschillende niveaus uitgewerkt, nl. deels op lokaal niveau maar ook voor het volledige Vlaamse gewest. Hiervoor werd de term 'kansrijke gebieden' gehanteerd.

De soort maakt gebruik van zeer open gebieden; in Vlaanderen zijn deze quasi uitsluitend de grote agrarische gebieden. Op een aantal locaties zouden heidegebieden tevens geschikt kunnen zijn, maar deze zijn anno 2013 relatief klein, en vooral weinig aaneengesloten en vrij sterk met bos omgeven. Ze zijn bijgevolg onvoldoende geschikt voor de soort. De grote en veelal kwalitatieve Nederlandse heidegebieden herbergen actueel eveneens geen broedende grauwe kiekendieven. Er is wel een broedgeval in hoogveen in West-Europa gekend (Mondelinge mededeling Ben Koks).

De open agrarische gebieden kunnen met behulp van een hele reeks afstandsregels en de biologische waarderingskaart eenvoudig afgebakend worden¹. Dit is in het verleden al uitgevoerd om een overzicht te krijgen van de zones die potentieel geschikt zijn voor akkervogels van open gebied (de zogenaamde OLA's- open landschap akkervogels) als eerste stap i.f.v. ontwikkeling beheerovereenkomsten 'akkervogels' van de Vlaamse Landmaatschappij (beheerovereenkomsten: hier verder BO genoemd). Onderstaande kaart geeft een overzicht van deze zones (Fig. 4). Let wel, dit gaat om een eerste benadering op macroschaal (landschapsschaal/gebiedsniveau).



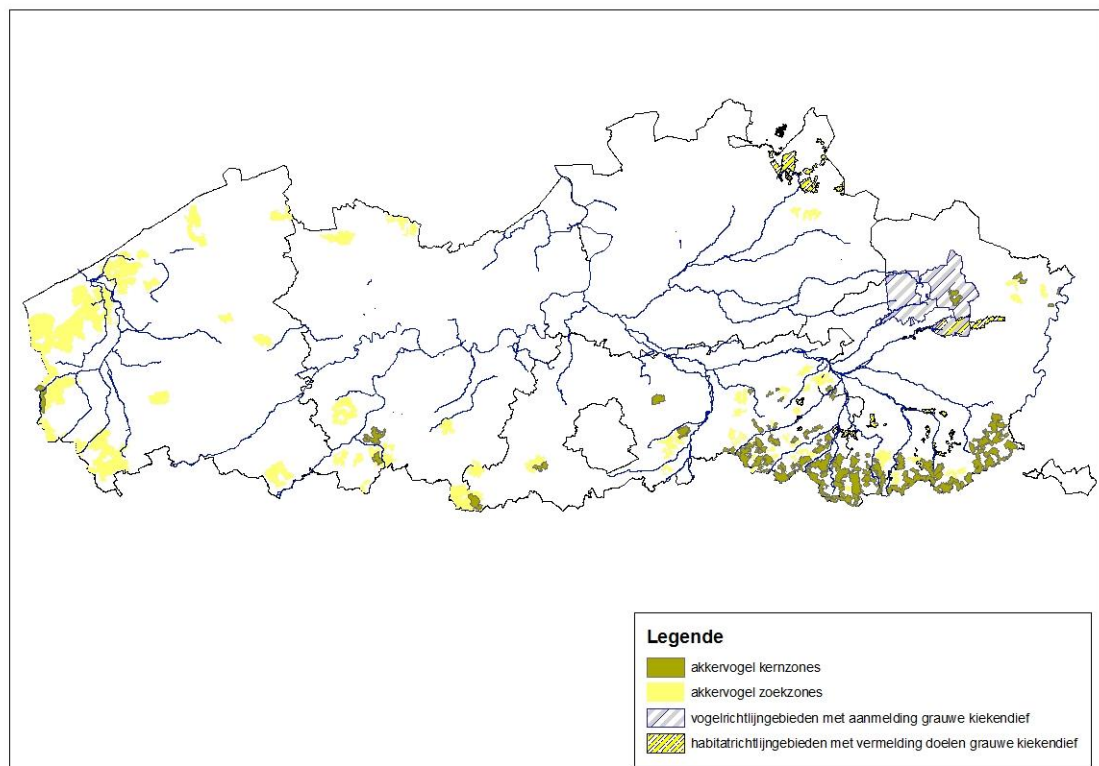
¹ Criteria op basis van mondelinge mededeling Olivier Dochy, toenmalig medewerker INBO.

Figuur 4: Open landschap met potenties voor akkervogels (voornamelijk van open akkerlandschappen)

Het INBO heeft daaropvolgend een 'akkervogelindex voor Vlaanderen' opgesteld die de kans weergeeft waar een volledige akkervogelgemeenschap kan worden aangetroffen. De akkervogelindex is gebaseerd op het voorkomen van verschillende algemene en minder algemene akkervogelsoorten, waarbij meer belang aan zeldzamere soorten werd gehecht. Op basis van deze index werden kerngebieden en zoekzones in het kader van de BO 'akkervogels' afgebakend (zie Figuur 5).

Binnen deze afbakeningen konden landbouwers dus een BO 'akkervogels' sluiten met de Vlaamse Landmaatschappij (VLM)*. Deze beheerovereenkomsten waren op maat van verschillende akkervogels (grauwe kiekendief niet inbegrepen) in Vlaanderen. De kerngebieden waren de gebieden met de hoogste indexscores, en hier konden landbouwers individueel beheerovereenkomsten afsluiten. De zoekzones waren gebieden van minstens 200 ha aaneengesloten landbouwgebied waarin minstens 5% 'akkervogelvriendelijk' terrein moest worden gerealiseerd. Landbouwers konden hier enkel gezamenlijk beheerovereenkomsten afsluiten. Onder de huidige regeling wordt geen onderscheid meer gemaakt in werkwijze tussen kerngebieden en zoekzones – indien afgebakend als beheergebied kan een beheerovereenkomst voor akkervogels gesloten worden.

Deze kern- en zoekzones bleken een goed uitgangspunt om de kernzones grauwe kiekendief* en de prioritaire maatregelenzones grauwe kiekendief*, zoals uitgewerkt in hoofdstuk 'Acties' in voorliggend rapport, te ontwikkelen. Eerstgenoemde afbakening was al een wetenschappelijke gebiedsselectie om beheermaatregelen maximaal te laten renderen (zie Figuur 5), wat voor de daaropvolgende nauwere afbakening dus ook opgaat/geldt. De eerste 'ver Nauwing' op Figuur 5 ten opzichte van de afbakening op Figuur 4 maakt deel uit van een gerichte denkoefening om tot het meest geschikte leefgebied grauwe kiekendief in Vlaanderen te komen.



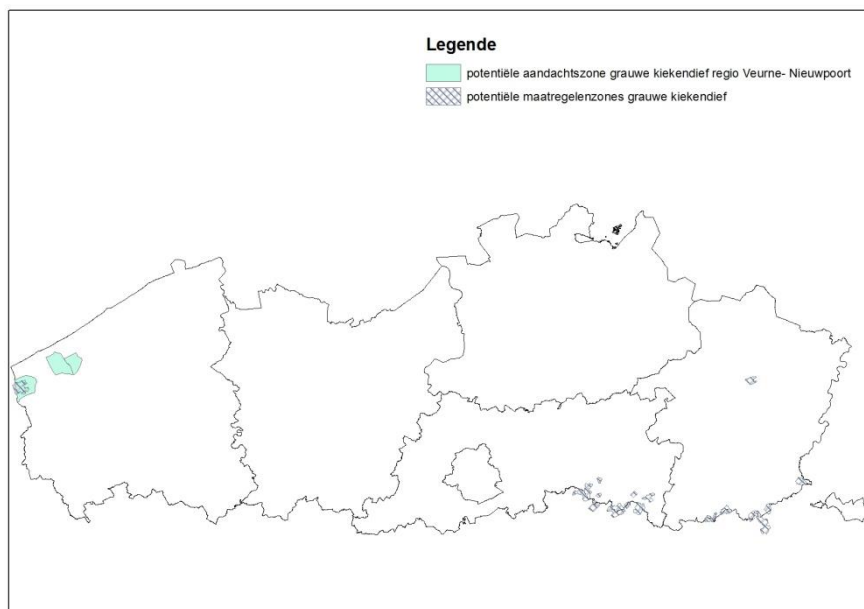
Figuur 5: Kernzones en zoekzones waarbinnen beheerovereenkomsten 'akkervogels' konden worden aangelegd door landbouwers onder PDPO II (i.s.m. de VLM).

Na overleg met diverse lokale vrijwilligers met uitgebreide soort- en terreinkennis kon een nieuwe kaart worden aangemaakt (zie figuur 6).

Figuur 6 is het resultaat van de input en de kennis van verschillende experts die actief zijn rond het behoud en de bescherming van de bruine, blauwe en grauwe kiekendief. Deze experts hebben jarenlange terreinervaring en zijn het best geplaatst voor het opmaken van een afbakening op 'microschaal'. De gebieden zijn gebaseerd op recent potentieel: de meest recente zekere broedgevallen en aansluiting bij populaties in Wallonië en Frankrijk. De laatste jaren zijn er ook in andere gebieden in Vlaanderen relatief veel waarnemingen geweest van grauwe kiekendieven. Een waarneming mag echter niet gelijk gesteld worden met een broedgeval. In sommige jaren zijn er veel pleisterende of overzomerende grauwe kiekendieven in Vlaanderen, afhankelijk van de situatie in andere broedgebieden. De laatste jaren kwamen overzomerende grauwe kiekendieven echter enkel (sporadisch) tot broeden in één van de voorziene aandachtzones. Deze afbakening ligt deels in het Waalse gewest, wat alleen maar dient te onderstrepen hoe gericht/gedetailleerd het meest geschikte leefgebied grauwe kiekendief in voorliggend rapport in kaart werd gebracht.

Deze Waalse gedeeltes kunnen gezien de Gewestelijke verdeling van het natuurbeleid wel niet verder in de afbakening van de kerngebieden voor de grauwe kiekendief meegenomen worden, doch zijn wel zeer belangrijk op het terrein om te leiden tot een succesvol SBP.

De zones in figuur 6 werden 'maatregelenzones' en 'potentiële aandachtzone' voor de grauwe kiekendief genoemd.



Figuur 6: Kansrijke zones voor de grauwe kiekendief in Vlaanderen (met een link naar de Waalse akkergebieden) die de blauwdruk voor de prioritaire maatregelenzones grauwe kiekendief vormden

Volgend uit de door het INBO afgebakende criteria voor de beoordeling van de lokale staat van instandhouding voor de vogelrichtlijnsoorten, bijkomend advies van experts van de Werkgroep Grauwe Gors en de formulering in het besluit van de gewestelijke instandhoudingsdoelstellingen werden de noodzakelijke

gebieden voor de grauwe kiekendief afgebakend. We gaan hierbij verder op voorgaande, en maken onderscheid tussen 'kernzones grauwe kiekendief'* en 'prioritaire maatregelen zones grauwe kiekendief'*

Er werden vijf kernzones voor de grauwe kiekendief afgebakend, vier gebieden in open akkerbouwcomplexen en een heidegebied met aangrenzende landbouw (dat bestaat uit twee deelgebieden). Bovenstaande gegevens en uitgangspunten werden gecombineerd om te komen tot de definitieve afbakening. De afgebakende kerngebieden voor de grauwe kiekendief worden verder toegelicht in hoofdstuk 3.2, gezien de doelstellingen van dit SPB daar verder verduidelijkt worden.

1.3 Functies en waarden van de soort

Onderstaand volgt een bespreking van functies en waarden van de soort. Het kan hierbij gaan om:

- ecosysteemdiensten van de soort en het culturele, socio-economisch en/of ecologisch belang van een soort voor de mens;
- sleutelfuncties van de soort;
- sleutelfunctie van de soort in het ecosysteem;

De soort levert geen rechtstreekse ecosysteemdiensten. Wel is het voorkomen van de grauwe kiekendief een indicatie voor de natuurlijke kwaliteit van een bepaald gebied.

Deze roofvogel staat aan de top van de voedselpiramide en kan volgens Treirweiler (2010) bijgevolg als vlaggenschip fungeren voor de bijhorende gemeenschappen van akkervogels en kleine zoogdieren. Deze auteur beschouwt de grauwe kiekendief als een goede paraplu-soort voor de biodiversiteit van akkernatuur omdat de variatie binnen het leefgebied dat ze vereisen, gepaard gaat met een hoge biomassa aan woelmuizen en zangvogels die ook geschikt zijn als prooi voor verschillende andere (roofvogel)soorten zoals velduil, blauwe en bruine kiekendief en torenvalk (idem Koks & Van Scharenburg, 1997).

En waarom ook niet gewoon voor een soort als de veldleeuwerik, ooit een zeer algemene broedvogel, die sinds 2004 op de Rode Lijst van de Vlaamse Broedvogels staat (Devos *et al.*, 2004). Voorts overlapt het leefgebied van de grauwe gors, de kwartel, de gele kwikstaart en vele andere (bedreigde) soorten met dat van de grauwe kiekendief. De hamster (*Cricetus cricetus*), met uitsterven bedreigd in Vlaanderen, zou bovendien kunnen meeliften met beheermaatregelen in functie van de grauwe kiekendief. Het voorkomen van de grauwe kiekendief mag dan ook worden beschouwd als een goede indicator voor een relatief kwalitatief en ontwikkeld habitat. In zekere mate heeft de soort dan ook een ambassadeurstatus binnen 'natuurontwikkeling' in landbouwgebieden.

1.4 Verspreiding, populatiegrootte en trends

1.4.1 Situatie in Vlaanderen

1.4.1.1 Staat van instandhouding voor de grauwe kiekendief voor Vlaanderen (Rapport 08/05/2009)

Regionale staat van instandhouding: **zeer ongunstig**

- Areaal: zeer ongunstig. Het huidig areaal is ruim 10% kleiner dan het areaal bij aanmelding. De soort is anno 2015 een (zeer) onregelmatige broedvogel in Vlaanderen.
- Populatie: zeer ongunstig. Sinds 1973-1979 broedt de soort niet jaarlijks meer in Vlaanderen en werden nooit meer dan 3 broedparen per jaar vastgesteld, te weinig voor een duurzame populatie. Op basis van vroegere tellingen en de afname die zich reeds lang geleden heeft ingezet kan de populatie in de jaren 1950 en 1960 op minimum een 15-tal broedparen worden geschat.

Tabel 3: Criteria voor staat van instandhouding op basis van populatiegrootte

criterium	Indicator	A- goed	B- voldoende	C- gedegradeerd	Referentie
Toestand van de populatie	Populatie-grootte	≥ 30 broedparen per kernpopulatie	20-30 broedparen per kernpopulatie	< 20 broedparen per kernpopulatie	Kalkhoven <i>et al.</i> , 1995; Pouwels <i>et al.</i> , 2002

- Habitatkwaliteit: zeer ongunstig. Door de vernietiging van een groot deel van het oorspronkelijke broedbiotoop (onder meer braakland en uitgestrekte, open heidelandschappen) broedt een groot aandeel van de huidige populatie in landbouwgebied waardoor de soort extra kwetsbaar wordt voor verstoring. Zowel in het landbouwgebied als in de sterk gefragmenteerde heide- en moerasgebieden is de situatie voor de soort momenteel zeer ongunstig.
- Toekomstperspectieven: zeer ongunstig. In 2007 werd beslist om een EU-maatregel die bepaalde dat een bepaald deel van het landbouwareaal braak diende te worden gelegd, af te gelasten. Hoewel de soort het met name in Oost-Europa vrij goed doet, ziet de toekomst er in ons deel van Europa opnieuw erg ongunstig uit (ondanks enkele lokale, succesvolle projecten) (Mondelinge mededeling Ben Koks).

1.4.1.2 Historische verspreiding en aantallen (bron: Gabriëls in Vermeersch *et al.*, 2004))

De grootste afname van de grauwe kiekendief in Vlaanderen dateert al van de eerste helft van de vorige eeuw, met een verdere aftakeling in de jaren '60. In de periode 1973-77 werden nog slechts drie broedparen in de Limburgse Kempen vastgesteld. Hier werd het laatste broedgeval in 1981 opgetekend. In 1984 kwam nog een koppel tot broeden in de Scheldepolders nabij Kallo, maar hierna verdween de soort lange tijd als broedvogel in Vlaanderen. In 1989 was er wel een geslaagd broedgeval in de Franse Moeren op 200 m van de Belgische grens (*De Bruyne & Boonefaes*, 1989).

In de eerste helft van de jaren negentig kwam er een opflakking hoewel er van echt duurzaam herstel geen sprake was. Zo was er in 1993 een zeker broedgeval in de Uitkerkse Polders en een mogelijk broedpaar in de achterhaven van Zeebrugge. Terwijl er in 1994 overzomerende vogels aan de Oostkust werden waargenomen, was er een geslaagd broedgeval met drie jongen aan de bovenloop van de Dommelvallei in Limburg. In 1995 werden vier territoria vastgesteld; één mislukt broedgeval in de Uitkerkse Polders, twee waarschijnlijke in de achterhaven van Zeebrugge en één territoriaal koppel in Meeuwen. In de periode 1996-'97 werden geen broedparen opgetekend. In 1998 én 1999 werd er telkens één broedpaar in de militaire domeinen in Limburg vastgesteld.

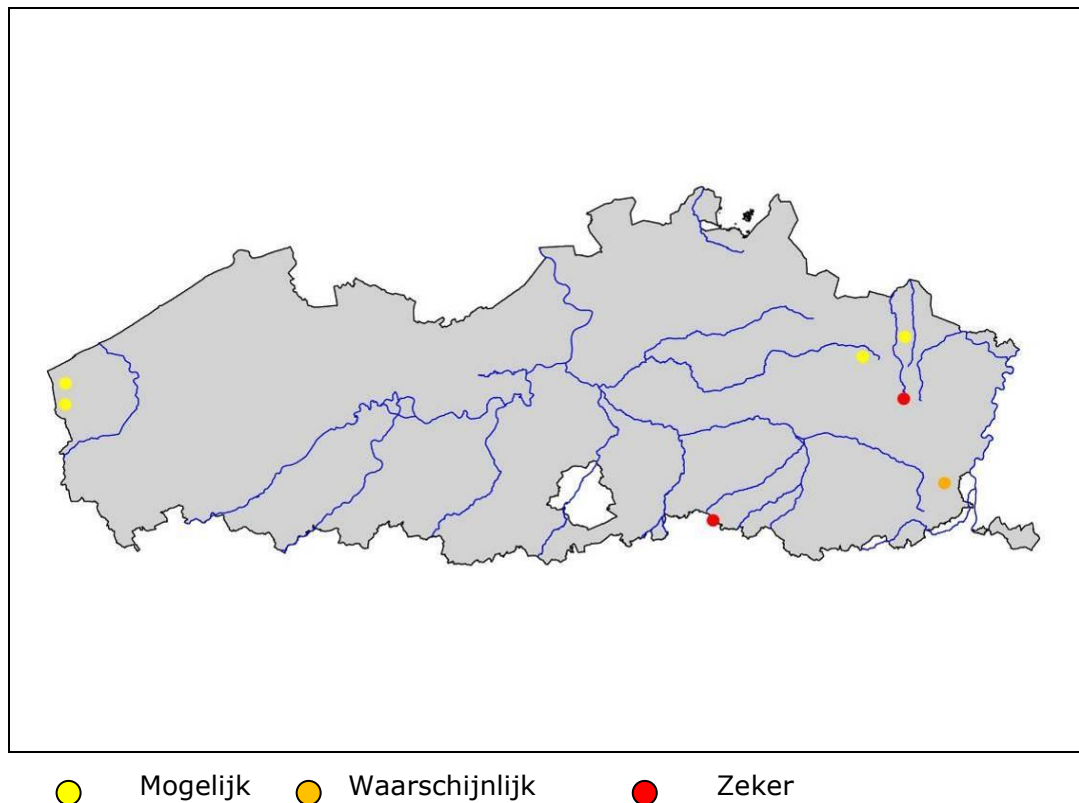
1.4.1.3 Recente verspreiding en aantallen

Atlasperiode (2000-2002) (bron: Gabriëls in Vermeersch *et al.*, 2004)

De grauwe kiekendief is in Vlaanderen een zeer schaarse, niet-jaarlijkse broedvogel. De soort is in twee atlashokken als zekere broedvogel, in één als

waarschijnlijke en in vier hokken als mogelijke broedvogel gecatalogeerd. De mogelijke broedgevallen hebben wellicht betrekking op late doortrekkers of zwervers.

De zekere broedgevallen situeren zich in de oostelijke Kempen in een droog heidegebied in de bovenloop van de Dommelvallei (2000) en in een graanveld in Haspengouw op het akkerplateau van Boutersem - Opvelp (2000). Dit laatste nest bevond zich weliswaar net over de taalgrens in Wallonië. Elders in Haspengouw, nl. in het zuidoosten van Limburg werd een waarschijnlijk broedgeval (langdurig aanwezigheid van een koppel) in 2001 opgetekend (het nest werd echter niet gelokaliseerd). Er werden geen broedgevallen in 2002 gemeld.



Figuur 7: Broedzekerheid en broedlocaties atlasperiode (2000-2002) (Vermeersch et al., 2004).

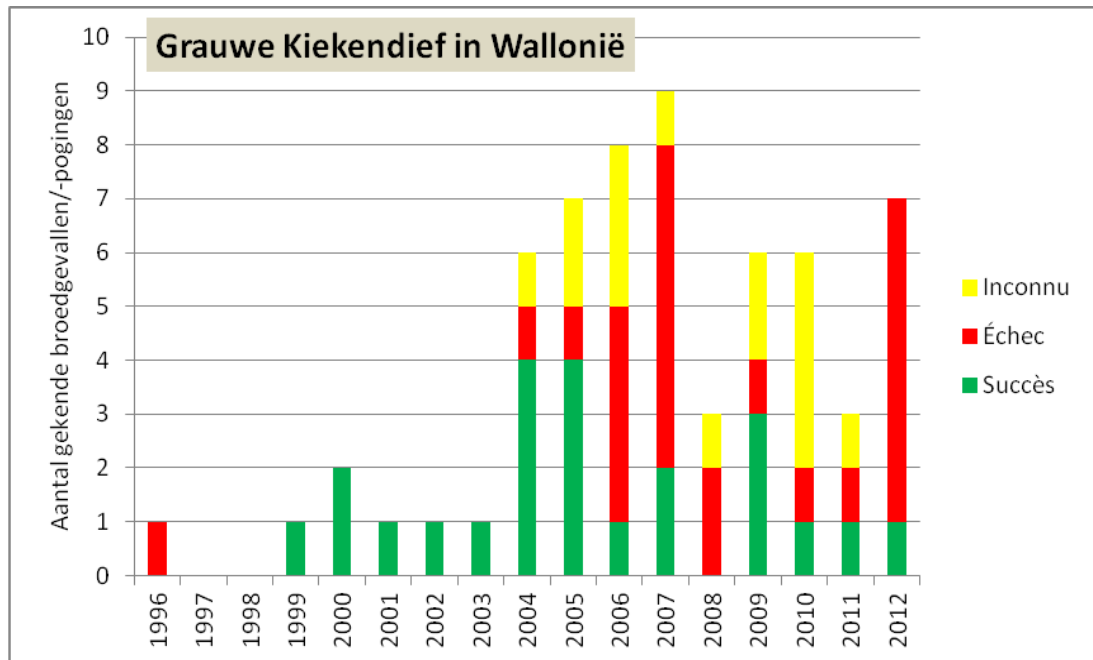
Broedvogels in Vlaanderen 2006-2007 (bron: Vermeersch, G. & A. Anselin, 2009)

Net als in 2003-2005 werden er in 2006-2007 geen zekere broedgevallen van grauwe Kiekendief in Vlaanderen vastgesteld. Er werd toen slechts één melding van een paar grauwe kiekendieven binnen de datumgrenzen op het Militair Domein in Houthalen-Helchteren. Er werden wel verschillende waarnemingen van overzomerende vogels gedocumenteerd.

Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie 2001 – 2007 (Jacob et al., 2010)

Het verspreidingsgebied van de grauwe kiekendief in Wallonië lag in 2001-'07 volledig ten westen van de Maas. De broedparen in de Lorraine, die aansloten op de Franse populatie, zijn ondertussen verdwenen. De broedpopulatie in Wallonië is in de periode 2001-2007 verdrievoudigd, hoewel verschillende nesten onsuccesvol bleken. In 2007 was er zelfs sprake van negen mogelijke en/of waarschijnlijke broedparen. Deze stijging is grotendeels te danken aan gerichte nestbescherming van nesten in akkers met (winter)granen.

De laatste jaren zijn de resultaten echter niet bemoedigend; in de periode 2010-2012 is er jaarlijks slechts één nest grauwe kiekendief met succes beschermd. Veel nesten mislukten of er is niet van geweten of het nest al dan niet succesvol was. In 2012 werden er zelfs maar liefst zes mislukte nesten gemeld. Dit is waarschijnlijk te wijten aan een gebrek aan voedsel of slechte weersomstandigheden. Er is een maatregelenpakket kiekendief (MAE=méthode agro-environnementales)* uitgewerkt, maar blijkt slechts lokaal te worden geïmplementeerd en heeft bijgevolg (voorlopig?) maar een wisselend succes. Het vrijwilligersnetwerk heeft zich verenigd in een werkgroep Kiekendief, maar is actueel echter enkel (zeer) lokaal actief.



Figuur 8: Populatieverloop grauwe kiekendief in Wallonië. (Succès = succes, Échec = mislukt, inconnu = ongekend) (informatie van Jean-Yves Pacquet, Aves).

Algemene data-mining recente waarnemingen (2000-2012) en data Bijzondere Broedvogels Vlaanderen (BBV-project) (2008-2012)

Naast de 'oudere' broedvogelatlas werd uitgebreid gezocht naar alle mogelijke, al dan niet reeds gecentraliseerde waarnemingsdata omtrent de grauwe kiekendief. Diverse bronnen werden hiervoor geconsulteerd. Onderstaand wordt een opsomming gegeven van de gehanteerde bronnen. Hieruit kon een overzicht gehaald worden van recente zekere en onzekere broedparen.

In mei 2008 werd www.waarnemingen.be opgestart. Dit is een online invoersite waarop waarnemingen van alle taxonomische groepen als een exacte puntlocatie of een gebiedswaarneming kunnen worden ingevoerd. Sinds de opstart van deze gebruiksvriendelijke invoermodule werden op de invoersite ca. 8.000.000 waarnemingen door meer dan 14.000 waarnemers ingevoerd waardoor dit op zeer korte tijd de meest volledige en actuele dataset voor heel wat taxonomische groepen is geworden.

Ook al werd www.waarnemingen.be pas gelanceerd in 2008, toch worden door heel wat gebruikers ook oudere waarnemingen ingevoerd. Een data dump van alle ingevoerde waarnemingen van grauwe kiekendief uit de periode 2000-2012

leverde **1718 records** op. Op basis van deze uitgebreide dataset werd voor elk jaar het aantal territoria bepaald.

Hiervoor werden de meest recente SOVON-interpretatiecriteria aangewend waarbij minstens twee waarnemingen van zowel een broedpaar, een territorium indicierend als een nest indicierend exemplaar tussen 1 mei en 15 augustus (aanvullend op een extra waarneming buiten deze periode) leiden tot een territorium (van Dijck & Boele, 2011).

Voor de periode voorafgaand aan de lancering van www.waarnemingen.be werden ook andere bronnen geraadpleegd. De meeste informatie kon worden bekomen door het gericht bevragen van roofvogelexperts uit de betreffende gebieden. Voor West-Vlaanderen werden Kris Degraeve² en Olivier Dochy geraadpleegd. Jan Gabriëls en Remar Erens³ leverden informatie uit de provincie Limburg aan. Robin Guelinckx³ en Freek Verdonck³ beschreven de situatie in Vlaams-Brabant (en aansluitend hierop in Wallonië). Info uit de Antwerpse Kempen werd aangeleverd door Peter Symens en uit Oost-Vlaanderen door Wouter Faveyts.

Ook alle seizoensoverzichten uit Natuur.oriolus tussen 2000-2012 werden nagekeken en voor dezelfde periode werd de volledige dataset van de Belgische Vogellijn gecontroleerd. Voor de periode 2013-2015 werd informatie aangeleverd door Rémar Erens⁴

Al kan niet worden uitgesloten dat na dit uitgebreid bronnenonderzoek, getoetst aan de meest recente inzichten, nog enkele territoria door de mazen van het net zijn geglipt, toch is onderstaand overzicht vermoedelijk het meest volledige overzicht dat voor deze soort in Vlaanderen beschikbaar is en vormt dit dan ook een voldoende volledige dataset om verdere analyses op te baseren.

Tabel 4 toont alle weerhouden broedparen grauwe kiekendief uit de periode 2000-2015. In de kolom 'zeker' wordt voor elk jaar het totaal aantal territoria (zekere broedparen) opgegeven; de kolom 'onzeker' geeft aan in hoeveel territoria een waarschijnlijk of een mogelijk broedpaar verondersteld wordt. Voor elk jaar wordt in de kolom 'Toelichting locatie' meer informatie gegeven over elk van de weerhouden territoria.

Het totale aantal broedparen ligt desalniettemin mogelijk nog iets hoger: de kans dat elk jaar 100% van de aanwezige territoria daadwerkelijk wordt ontdekt, is klein. Al mag worden aangenomen dat bij dergelijke 'high profile'-soorten het aantal gemiste territoria toch eerder beperkt zal zijn.

De waarnemingen in de Westhoek dateren uit 2001. Het gaat hier over twee waarnemingen van één juveniele vogel in regio Veurne (Buitenmoeren en in Butskamp) op 01/08/2001. De dag ervoor werd al een juveniel (hetzelfde exemplaar?) waargenomen in de Franse Moeren (info Kris Degraeve). In de periode 2010-2012 werd er in de Franse Moeren minstens één zeker broedpaar opgetekend (in Teteghem), in 2010 en 2012 was er telkens sprake van een waarschijnlijk broedpaar⁵. De ruime aanwezigheid van bruine kiekendief alsook

² Natuurwerkgroep De Kerkuil, Veurne

³ Werkgroep Grauwe Gors

⁴ Werkgroep Grauwe Gors

⁵ Informatie Bart Bollengier

het broedgeval van blauwe kiekendief in 2011 toont duidelijk de potenties aan in deze zone bij gunstige omstandigheden⁶

Het laatste zekere broedpaar in Vlaams-Brabant werd in 2000 vastgesteld.

Het 5x5km UTM-hok op het Groot Schietveld in de Antwerpse Kempen zou in theorie als een onzeker (mogelijk) territorium kunnen worden beschouwd. Zowel in 2000, 2009 als in 2011 werden hier meermaals mannetjes en vrouwtjes grauwe kiekendief in dezelfde periode waargenomen. Aangezien het steeds om tweedejaars vogels ging en het gebied zeer regelmatig wordt geïnventariseerd door zeer ervaren vogelkijkers, wordt er algemeen aangenomen dat het steeds om pleisterende vogels ging en niet om broedende vogels.

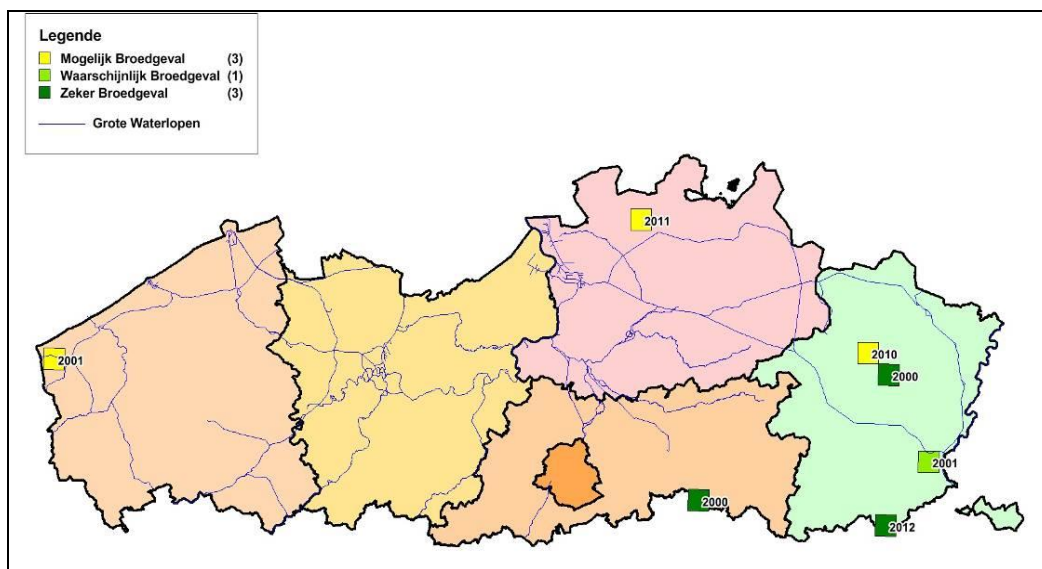
In Limburg worden al meer dan 15 jaar zekere en onzekere territoria opgetekend in de Militaire Domeinen en de Bovenloop van de Dommelvallei. Het laatste zekere broedgeval dateert van 2000 uit de Dommelvallei. Op de militaire domeinen werden er in 2006, 2008 en 2010 mogelijke broedgevallen gesignaleerd. Ten zuiden van Tongeren in Droog Haspengouw werd in het broedseizoen van 2012 een paar 'Duitse' grauwe kiekendieven waargenomen. Beide dieren droegen 'wingtags' en bleken drie jaar (mannetje) en twee jaar (vrouwtje) oud te zijn, wat hier uiteindelijk leidde tot een succesvol broedgeval. In 2008 was er al sprake van een mogelijk broedgeval in diezelfde regio.

Tabel 4: Broedgevallen grauwe kiekendief in de periode 2000-2015; # zeker: aantal zekere broedterritoria per jaar; # onzeker: aantal waarschijnlijke of mogelijke; toelichting locatie: opsomming van gebieden waar broedparen werden vastgesteld

Jaar	# zeker	# onzeker	Toelichting locatie
2000	2	0	Akkerplateau Boutersem/Opvelp & Dommelvallei (Peer)
2001	0	2	Rosmeer (Bilzen)& De Moeren (Veurne)
2002	0	0	
2003	0	0	
2004	0	0	
2005	0	0	
2006	0	1	Militair domein Houthalen-Helchteren
2007	0	0	
2008	0	3	Rutten (Tongeren), Achter de Witte Bergen & Schietterrein Meeuwen (Meeuwen)
2009	0	0	
2010	0	2	Achter de Witte Bergen & Schietterrein Meeuwen (Meeuwen)
2011	0	0	
2012	1	0	Rutten (Tongeren)
2013	1	0	Rutten (Tongeren) – zeker territorium, maar broedpoging voortijdig afgebroken
2014	0	0	

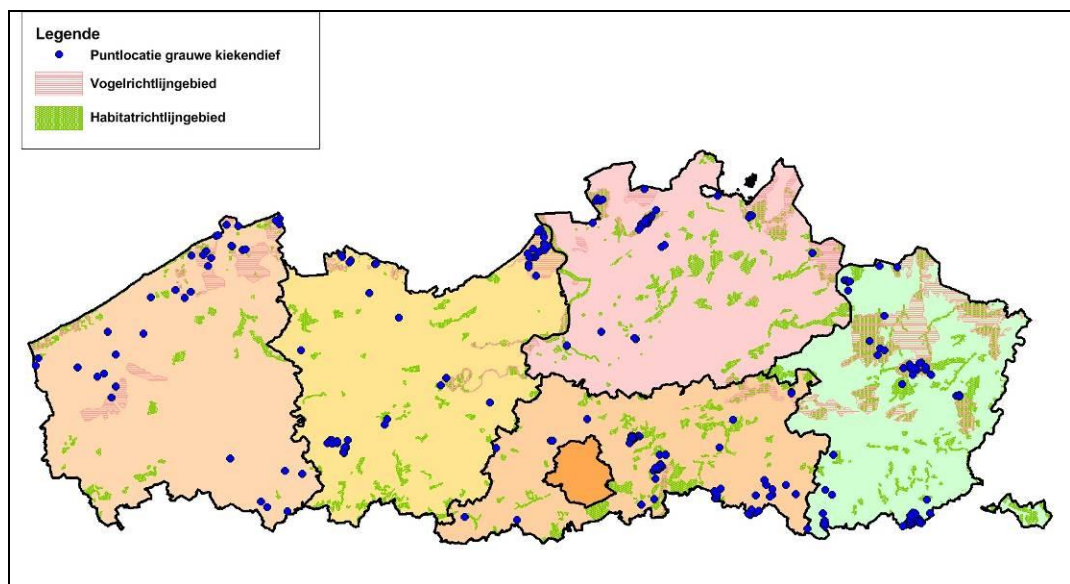
⁶ Broedgeval in 2011 van grauwe, blauwe en 3 koppel bruine kiekendief in een zone van enkele 100 ha in de omgeving van Teteghem, Frankrijk.

Jaar	# zeker	# onzeker	Toelichting locatie
2015	0	0	
Totaal	3	8	



Figuur 9: Broedgegevens Vlaanderen periode 2000-2012. Hier wordt enkel de hoogst vastgestelde broedcategorie met bijhorend jaartal/locatie weergegeven. Verdere uitleg in onderstaande paragrafen.

Figuur 9 illustreert duidelijk dat de soort in Vlaanderen waarschijnlijk nog op drie locaties met zekerheid (m.a.w. succesvol) heeft gebroed in de periode 2000-2012. De kleur en tevens 'status' van broedcategorie per 5x5 km UTM-hok heeft in de eerste plaats betrekking op de hoogste status. In bv. Peer werd het laatst gebroed in 2000 (zo afgebeeld op figuur 10), maar in daaropvolgende jaren werden hier nog onzekere broedparen opgetekend. Meer info vindt men in bovenstaande paragrafen. Idem voor de status van het 5x5 km UTM-hok in het Groot Schietveld in Brecht (provincie Antwerpen); in theorie gaat het hier over een mogelijk broedpaar in 2000, 2009 en 2011, maar de praktijk wees uit dat de grauwe kiekendieven hier uiteindelijk niet begonnen te broeden.



Figuur 10: Pleisterlocaties grauwe Kiekendief in de periode 2000-2012. Op deze kaart werden ook alle Habitat- en Vogelrichtlijngebieden weergegeven. (bron: www.waarnemingen.be)

Op Figuur 10 worden alle 'foeragerende' grauwe kiekendieven in de periode 2000-2012 uit www.waarnemingen.be op kaart geplot. Overvliegende dieren werden niet weerhouden (omdat er ter hoogte van de bemande trektelposten relatief veel grauwe kiekendieven worden gemeld, wat dan weer voor een vertekend beeld zorgt. Puntwaarnemingen van overtrekkende grauwe kiekendieven ter hoogte van trektelposten dreigen bijgevolg te hoog te worden ingeschat). Op deze kaart wordt zo het foerageergebied van zowel pleisterende (gedurende de trekperiode en overzomerend) als broedende grauwe kiekendieven afgebeeld. Zowel verschillende SBZ-gebieden in het noorden van Vlaanderen als de (zeer) uitgestrekte akkergebieden in het zuidelijke deel van dit gewest dienen als biotoop voor de grauwe kiekendief. Het merendeel van de data (> 80%) dateert wel uit de periode 2008-2012.

1.4.2 Situatie op Europese schaal

In de loop van de 20^{ste} eeuw zijn de aantallen van grauwe kiekendief in heel West-Europa sterk afgenomen. Vooral na WO II tot het midden van de 20^{ste} eeuw zette de afname zich door. Het verlies van natuurlijke biotopen, de intensivering van de landbouw en het gebruik van gechloreerde koolwaterstoffen (bv. DDT) deed de West-Europese populatie snel afnemen.

Het merendeel van de Europese populatie (5500 – 6000 broedparen) houdt zich in Spanje, Frankrijk en Portugal op (*Battern et al.*, 1990). Ook in Polen, Wit-Rusland en Rusland komen hoge aantallen broedparen voor (*Aukes et al.*, 2001). In het Verenigd Koninkrijk worden jaarlijks 13 à 17 broedparen geteld (www.rsbp.org.uk).

Aantalschattingen per Europees land zijn te raadplegen via onderstaande link;
http://www.birdlife.org/datazone/userfiles/file/Species/BirdsInEuropeII/BiE2_004Sp3411.pdf

Kadertekst: Populatieverloop in het Verenigd Koninkrijk

De grauwe kiekendief werd gedurende de 19^{de} en begin 20^{ste} eeuw zwaar vervolgd, en bijgevolg werden er tussen 1850 en 1920 jaarlijks niet meer dan zeven broedparen gedocumenteerd. In de daaropvolgende jaren nam de populatie toe tot 30 nesten in 1953.

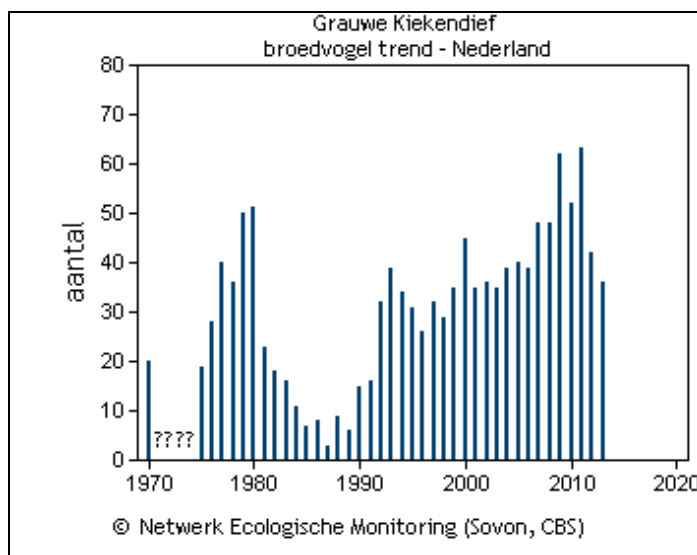
De populatie was toen wijd verspreid met clusters in Oost-(East Anglia) en Zuidwest Engeland.

In de periode 1953-'62 zakte het aantal broedparen opnieuw naar zeven. Deze terugval wordt toegewezen aan het gebruik van pesticiden op basis van organochlorides (zoals DDT). In 1974-'75 werd er zelfs geen enkel broedpaar in het Verenigd Koninkrijk opgetekend. Sindsdien is de populatie licht toegenomen, de aantallen hebben lang gefluctueerd tussen twee en acht broedparen (jaren 1990). Een lichte stijging heeft zich sindsdien voorgedaan en actueel wordt de populatie ingeschat op 13-17 koppels in het zuidelijk deel van het land⁷.

Kadertekst: Focus op Nederland

In het begin van de twintigste eeuw waren er naar schatting 500 broedparen in Nederland en de soort was er zo één van de talrijkste roofvogels van Nederland (Zijlstra & Hustings, 1992). In 1950 waren dat er nog 250. Het dieptepunt waren de drie broedparen in 1987. In 1990 werd dan weer het eerste broedpaar in een luzerneakker waargenomen. Actieve nestbescherming zorgde er toen voor dat er zo maar even drie jongen konden uitvliegen. Een primeur voor Nederland als het ware.

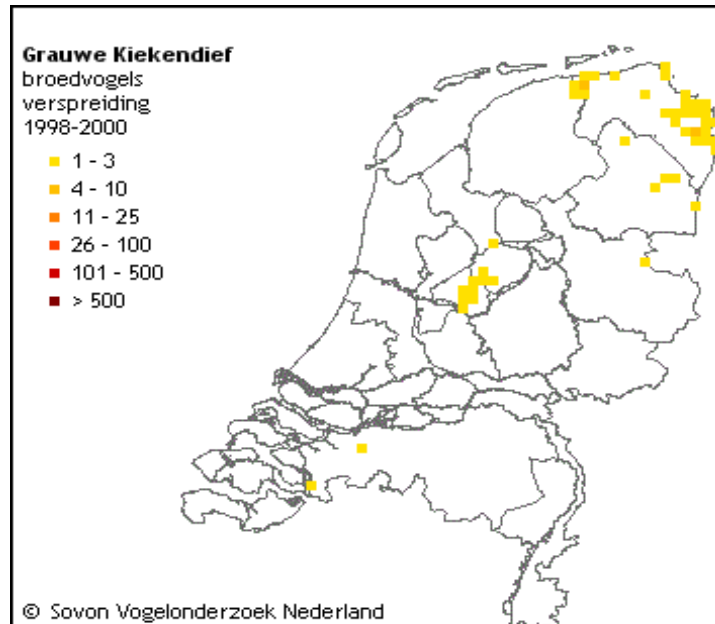
Wat daarop volgde is een succesverhaal. Sindsdien worden in Oost-Groningen jaarlijks nesten van grauwe kiekendief gemonitord en beschermd door de Stichting Werkgroep grauwe kiekendief. De broedpopulatie werd van jaar tot jaar groter. Het aantal broedparen steeg van één in 1990 tot maar liefst 31 in 2000 in Groningen (uitgezonderd Lauwersmeer) (Koks et al., 2001)



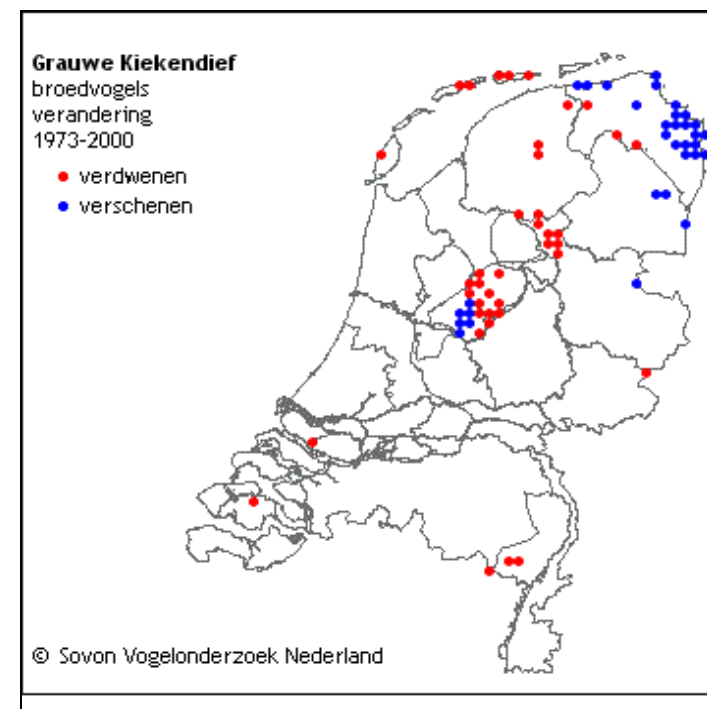
Figuur 11: Populatieverloop in Nederland in periode 1970-2011 (www.sovon.nl).

⁷ RSPB, 2012

Met de groei van de populatie steeg ook het aantal vrijwilligers dat betrokken raakte bij het beschermingswerk op de Oost-Groningse akkers. Het enthousiasme werd aangewakkerd door het succes van de grauwe kiekendief; de vrijwilligers merkten dat zij een belangrijke bijdrage leverden aan de bescherming van de soort in hun land. Anno 2010 waren zo'n 150 vrijwilligers bij de werkgroep aangesloten.



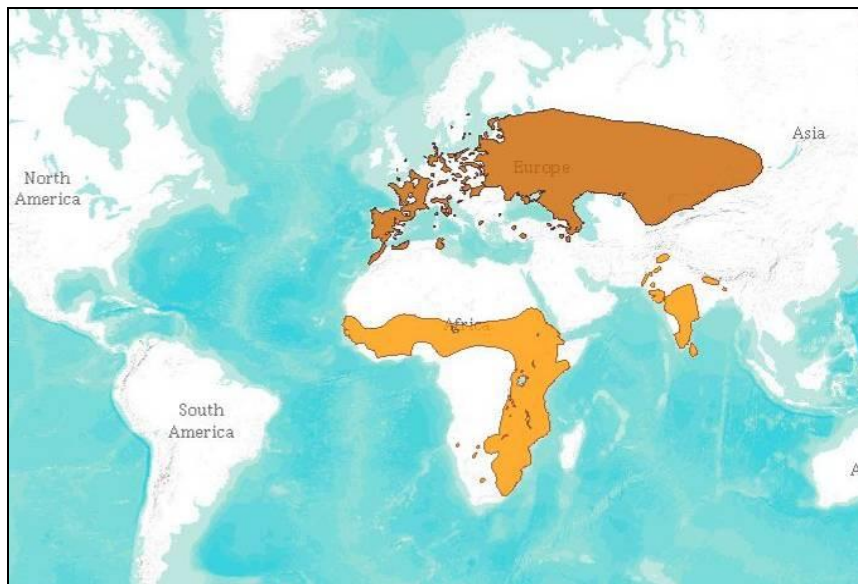
Figuur 12: Verspreiding in Nederland in de periode 1998-2000



Figuur 13: Verandering in verspreiding in Nederland in de periode 1973-2000.

1.4.3 Voorkomen op wereldschaal

- Birdlife International schat het totale broedareaal in 2013 op 9.420.000 km², maar geeft geen recente populatieschatting op vanwege een gebrek aan data. In 1995 hield een schatting het nog op 35-65.000 broedparen in Europa (incl. Europees deel van Rusland). De omvang van de wereldpopulatie werd enkele jaren geleden geschat op ca. 100.000 broedpaar (Birdlife International, 2009).
- Meer dan de helft van de wereldpopulatie grauwe kiekendief broedt in Europa (Burfield & Van Bommel, 2004; Arroyo et al., 2004)
- In de periode 1970-'90 werd er melding gemaakt van een (sterke) toename. Anno 2013 is er echter sprake van een negatieve trend! BirdLife International (2013)
- De grauwe kiekendief staat op de IUCN Red List of Threatened Species, version 2012.2 in de categorie 'least concern':
 - De grauwe kiekendief heeft een extreem groot verspreidingsgebied, en valt bijgevolg niet onder de noemer 'kwetsbaar vanwege beperkte verspreiding'.
 - Ondanks het feit dat trend van de populatie negatief is, is de afname waarschijnlijk niet extreem.
 - De populatiegrootte is vrij groot, en valt bijgevolg niet onder de populatielimiet van minder dan 10 000 adulte individuen.



Figuur 14: Wereldverspreiding van de grauwe kiekendief, zowel broed- als overwinteringsgebied (Birdlife international 2012)

1.5 Kennis over beheer en monitoring van de soort

Om enerzijds op een onderbouwde wijze acties met betrekking tot beheer te kunnen formuleren binnen dit SBP en anderzijds ook om het succes van het SBP te kunnen evalueren, wordt hier aangegeven welke kennis aanwezig is m.b.t. beheermaatregelen voor de soort en methoden voor monitoring van de soort (en bij uitbreiding bepaalde meeliftende (prooi)soorten).

De kennis over het beheer is (matig tot) goed:

→ zie beheeradvies paragraaf 4.2.3

De kennis over monitoring van de soort is (matig tot) goed:

→ lokaliseren en opvolgen broedparen (nesten) (zie hoofdstuk 5.2)

Het beheer ten gunste van de grauwe kiekendief kan op tal van vlakken bijdragen tot de instandhouding van de meeliftende soorten. Gezien de grauwe kiekendief als predator afhankelijk is van het voorkomen van hoge aantallen prooien, en deze prooien o.a. veldleeuwerik en gele kwikstaart kunnen zijn, kan het voorkomen van de soort enkel slagen bij een gezonde populatie van deze prooi-soorten. De kennis over de relatie tussen de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten is vrij goed. Verspreid in dit rapport komen de diverse meeliftende soorten aan bod en worden de aspecten aangehaald waarmee de grauwe kiekendief in relatie staat tot andere soorten.

1.6 Kennisniveau

In tabel 5 en 6 wordt een inschatting gemaakt van de kwaliteit van de gebruikte gegevens bij de weergave van verspreiding, populatiegrootte en trends, en wordt een inschatting gemaakt over de kwaliteit van de beschikbare kennis om de soort te beschrijven (levenswijze en habitatype), de soort te monitoren en succesvolle beheermaatregelen te kunnen formuleren.

(goed = actuele informatie, gebaseerd op onderbouwd onderzoek en monitoring (bv. beschreven in G-IHD), matig = oudere gegevens, maar gebaseerd op onderbouwd onderzoek en monitoring/actuele gegevens op basis van expert-opinie, slecht = andere minder gedetailleerde gegevensbronnen).

Tabel 5: Overzicht van het wetenschappelijke kennisniveau over de grauwe kiekendief m.b.t. verspreiding, populatiegrootte en trends (0=slecht, 1=matig, 2=goed)

		Verspreiding	Populatiegrootte	trends
Grauwe kiekendief	Vlaanderen	2	2	2
	Europa	2	2	1
	Wereld	2	1	1

Tabel 6: Overzicht van het wetenschappelijke kennisniveau over soort(en) m.b.t. soortbeschrijving, beheermaatregelen en monitoring (0=slecht, 1=matig, 2=goed)

	Levenswijze	Habitatype	Beheermaatregelen	Monitoring
Grauwe kiekendief	2	2	1	2

1.7 Wettelijk kader, beschermingsstatus en relevante beleidsaspecten

De uitvoering van dit soortbeschermingsprogramma vloeit voort uit het Vlaamse natuurbeleid en geeft invulling aan (inter)nationale verplichtingen. Dit hoofdstuk geeft beknopt weer in welke regelingen en (internationale) verdragen de grauwe kiekendief is opgenomen en welk beleid en welke wetten relevant zijn voor de bescherming van de grauwe kiekendief in Vlaanderen.

Tabel 7: Overzicht wettelijk kader, beschermingsstatus en relevante beleidsaspecten van de soort

			Status op lijst
Grauwe kiekendief	Internationaal kader	IUCN Red List	Least Concern
		Vogelrichtlijn	Bijlage I
		Ramsar	WI Site n° 3BE004, Ramsar n° 329
		Conventie van Bern	Bijlage II
		Conventie van Bonn	Bijlage II
	Vlaams kader	Soortenbesluit	Categorie 2: basisbeschermingsbepalingen
		Vlaamse Rode Lijst	Categorie 1: "Met uitsterven bedreigd" – criteria 1.a.
		Provinciaal prioritaire soort	West-Vlaanderen: (potentiële) symboolsoort
			Vlaams-Brabant: prioritair
			Limburg: prioritair
			Antwerpen: niet geselecteerd
			Oost-Vlaanderen: nog geen lijst opgemaakt

Internationaal kader

Internationaal dient een aantal verdragen als raamwerk voor de bescherming van de soort. Doelstellingen en verplichtingen van deze verdragen zijn doorgaans overgenomen of verder genuanceerd in nationale wet- en regelgeving en beleid. Relevante internationale verdragen zijn:

- **Conventie van Rio (Biodiversiteitsverdrag, Trb 1992 nr. 164).**

Dit verdrag richt zich onder meer op het behoud van bedreigde soorten, o.a. door middel van het instellen van beschermde gebieden of gebieden waarin bijzondere maatregelen moeten worden genomen om de biodiversiteit te behouden. De intentie van dit verdrag is eveneens opgenomen in de Vogelrichtlijn (zie hieronder).

- **Ramsarconventie (1971, Trb. 1975 nr. 84)**

De RAMSAR-Convention heeft als doel om de wetlands van internationale betekenis, in het bijzonder als verblijfplaats voor watervogels, te beschermen en het verstandig gebruik ervan te waarborgen. Elk land dat deze Conventie onderschrijft, verbindt zich ertoe afdoende bescherming te bieden aan watergebieden en watervogels, met name die gebieden die opgegeven worden bij verdrag. Het beheer van dit gebied geschiedt op basis van het 'wise use' principe. Het komt erop neer dat gebruik mogelijk is, mits er geen negatieve invloed is op de natuurwaarden. Actueel zijn er geen Ramsargebieden in Vlaanderen die effectief belangrijk zijn voor de grauwe kiekendief. In de IJzervallei wordt de grauwe kiekendief sporadisch pleisterend waargenomen, maar broedgevallen komen hier niet voor.

- **Conventie van Bern (Raad van Europa, 1979)**

Het verdrag inzake 'het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijke leefmilieu in Europa' voorziet in de bescherming en het behoud van wilde planten en dieren en hun natuurlijke leefmilieu in Europa. De landen die deze Conventie ondertekenen, worden geacht alle passende en noodzakelijke maatregelen te nemen om de leefmilieus (habitats) van in het wild voorkomende Europese dieren en plantensoorten te beschermen, in het bijzonder de soorten van Bijlagen I en II (zeldzame en endemische soorten). De bescherming moet gebeuren in de vorm van wetten en regelgeving en houdt ook expliciet in dat op het gebied van de ruimtelijke ordening de aantasting van deze gebieden zo veel als mogelijk wordt vermeden of verminderd. Bovendien moet bijzondere aandacht worden besteed aan de bescherming van de overwinterings-, rust-, voedsel-, broed- of ruipaatsen die van belang zijn voor de in Bijlagen II en III vermelde trekkende soorten. **De grauwe kiekendief behoort tot de streng beschermde soorten die worden opgelijst in Bijlage II.**

- **Conventie van Bonn (1979 Trb 191 nr. 6)**

Dit verdrag (internationaal bekend als the Convention of Migratory Species, CMS) beoogt de bescherming van bedreigde trekkende diersoorten. De Agreement on the Conservation of african-eurasian migratory waterbirds (AEWA) is een overeenkomst binnen het verdrag dat speciaal is gericht op vogels. **De grauwe kiekendief is opgenomen in Bijlage 2:** soorten die thans onvoldoende beschermd zijn. Als toelichting op de status van de grauwe kiekendief wordt genoemd: 'Species which are listed as threatened in Threatened Birds of the World (BirdLife International 2000)' en 'Populations numbering more than around 100,000 individuals and considered to be in need of special attention as a result of showing significant long-term decline'. Het verdrag streeft naar een behoud van deze soort door het maken van internationale afspraken. Deze afspraken komen o.a. tot uiting in de Vogelrichtlijn.

- **Vogelrichtlijn (79/409/EEG, Europese Unie, 1979)**

De Vogelrichtlijn is een regeling van de Europese Unie die tot doel heeft alle in het wild levende vogelsoorten op het grondgebied van de EU te beschermen. De richtlijn heeft betrekking op de bescherming van vogels, hun eieren en nesten en hun leefgebieden en overwinterings- en rustplaatsen van enkele trekvogelsoorten. De richtlijn bevat bovendien een lijst met soorten die onder deze extra bescherming vallen (Bijlage I). De lidstaten van de EU zijn verplicht voor deze in Europese context zeldzame of bedreigde soorten die in hun land leven leefgebieden van voldoende grootte en kwaliteit aan te wijzen en te

beschermen (de zogenaamde 'speciale beschermingszone' (SBZ)). **De grauwe kiekendief is één van deze Bijlage I-soorten die in Vlaanderen extra bescherming moet krijgen.** Ook buiten de speciale beschermingszones moeten de lidstaten zich inspannen om vervuiling en verslechtering van woongebieden (lees: habitats) van de Bijlage I-soorten, evenals de niet in Bijlage I voorkomende trekvogelsoorten, te voorkomen. De Vogelrichtlijngebieden zullen ook deel uitmaken van het toekomstig Natura 2000-Netwerk, een Europees ecologisch netwerk in het kader van de EU-Habitatrichtlijn.

- ***IUCN Red List of Threatened Species***

De Rode Lijst van de International Union for the Conservation of Nature (IUCN) is een lijst met soorten die op wereldschaal bedreigd zijn. Met een plaats op de IUCN Red List kwalificeert de grauwe kiekendief zich als enige in Vlaanderen broedende vogelsoort die voorkomt op de lijst van op wereldschaal bedreigde soorten. **IUCN categorie: 'Least Concern'.**

Vlaams kader

- ***Het Soortenbesluit (15/05/2009)***

Besluit van de Vlaamse Regering met betrekking tot soortenbescherming en soortenbeheer

<http://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1018227¶m=inhoud>

Op Vlaams niveau is de regelgeving inzake soortbescherming geregeld in het zogenaamde Soortenbesluit. Dit Soortenbesluit vervangt sinds 1 september 2009 de Koninklijke Besluiten van 16 februari 1976 (planten), 22 september 1980 (diersoorten uitgezonderd vogels) en 9 september 1981 (vogels).

De beschermde soorten zijn de soorten waarbij categorie 1, 2 of 3 is aangekruist in Bijlage 1. Tot de beschermde soorten worden eveneens de andere soorten gerekend dan de soorten die als dusdanig zijn opgenomen in voormelde Bijlage, als het gaat om van nature op het Europese grondgebied van de lidstaten van de Europese Unie in het wild voorkomende vogelsoorten zoals bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn, om andere uitheemse soorten dan vogels, die zijn opgenomen in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn, of om andere uitheemse soorten dan vogels, die zijn opgenomen in Bijlage II van de Conventie van Bern. De beschermingsbepalingen van dit hoofdstuk die van toepassing zijn op specimens van de beschermde soorten, gelden ongeacht de levensfase waarin die specimens zich bevinden.

De **grauwe kiekendief is opgenomen in categorie 2: soorten waarop de basisbeschermingsbepalingen** van toepassing zijn. Van die beschermingsbepalingen kan er worden afgeweken onder de voorwaarden van artikel 20, § 1, § 3 en § 4.

- ***Uitvoeringsbesluiten: Rode Lijsten***

In uitvoering van het Soortenbesluit van 15 mei 2009 (artikel 5) stelt de bevoegde minister door een Ministerieel Besluit Rode Lijsten vast. Een Rode Lijst is een lijst van inheemse soorten die op basis van objectieve criteria worden ingedeeld in klassen, naargelang hun graad van bedreiging (definitie zoals weergegeven in art. 1, 10° Soortenbesluit). Rode Lijsten vervullen op die manier

een signaalfunctie voor de overheid of naar de bevolking, en vormen tevens de basis om prioriteiten vast te stellen. De Rode Lijsten zelf zijn een wetenschappelijke, transparante en internationaal aanvaarde manier om de status van dier- of plantensoorten in te schatten, per soortengroep. Het Soortenbesluit draagt de coördinerende rol voor de opmaak van Rode Lijsten op aan het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). Bestaande Rode Lijsten moeten ten minste om de 10 jaar worden geëvalueerd, met het oog op een eventuele aanpassing aan de veranderde staat van instandhouding van de soorten die er in zijn opgenomen. Aanpassingen worden doorgevoerd op voordracht van het INBO, waarna de aangepaste Rode Lijst opnieuw door de minister wordt vastgesteld.

Na evaluatie van 16 Rode Lijsten die in de afgelopen jaren opgemaakt werden, werden er zeven door het INBO gevalideerd, waarvan er zes door de minister werden vastgesteld, o.a. deze van de Vlaamse broedvogels (Devos *et al.*, 2004), [download Rode Lijst](#)

- [Staatsblad 16 maart 2011](#)
- [Ministerieel Besluit van 16 maart 2011 tot vaststelling van zes Rode Lijsten in uitvoering van artikel 5 van het Soortenbesluit \(BS: 13/07/2011\).](#)

De Rode Lijst *sensu stricto* bestaat uit 40 vogelsoorten, verdeeld over de categorieën 'Met uitsterven bedreigd', 'Bedreigd' en 'Kwetsbaar'. Het gaat om 25% van onze regelmatig broedende vogelsoorten. Daarnaast kunnen nog 16 soorten als zeldzaam bestempeld worden (= 10 %). Opvallend is het grote aantal soorten dat met uitsterven bedreigd is. Van de 16 soorten in deze categorie zijn er niet minder dan 11 waarvan de Vlaamse broedpopulatie momenteel minder dan 10 paar bedraagt. Vier soorten komen zelfs niet meer jaarlijks tot broeden, een fenomeen dat meestal voorafgaat aan een volledige verdwijning.

De **grauwe kiekendief is opgenomen in Categorie 1 'Met uitsterven bedreigd' (critically endangered)** en valt hierbij onder de soorten die een bijzonder groot risico lopen om op korte termijn in Vlaanderen uit te sterven als de factoren die de bedreigingen veroorzaken, blijven voortduren en beschermingsmaatregelen uitblijven. De soort voldoet binnen Categorie 1 aan de soorten van **Criteria: 1.a.** - Soorten die met meer dan 75% zijn achteruitgegaan en waarvan het huidige Vlaamse broedbestand niet meer dan 500 paren bedraagt. De achteruitgang is van blijvend karakter en er zijn geen tekenen van duurzaam herstel.

● **Provinciaal Prioritaire Soorten (PPS)**

Provinciaal Prioritaire Soorten zijn soorten waarvoor een provincie zich verantwoordelijk voelt en waarop het provinciale bestuursniveau haar soortenbeschermingsacties ent.

Om na te gaan voor welke soorten bescherming in een bepaalde provincie prioritair is, wordt een wetenschappelijke methode toegepast. De geografische regio Vlaanderen wordt hierbij als geografisch kader gebruikt. Deze methode werd toegepast voor de provincies Antwerpen (Bauwens *et al.*, 2001), Limburg (Colazzo & Bauwens, 2003), West-Vlaanderen (Dochy *et al.*, 2007) en Vlaams-Brabant (Nijs, 2009).

De aanduiding van prioritaire soorten gebeurt in twee stappen. In een eerste stap worden de typische soorten voor een provincie bepaald. Dit gebeurt door na

te gaan welke soorten een hoger provinciaal aandeel kennen in de Vlaamse verspreiding dan op grond van de relatieve oppervlakte van de provincie verwacht kan worden. Een voorbeeld: West-Vlaanderen maakt 23,2% uit van de oppervlakte van Vlaanderen. Indien (beduidend) meer dan 23,2% van de Vlaamse populatie van een soort zich in de provincie bevindt, kan de provincie als (extra) belangrijk voor de soort beschouwd worden. Bescherming van die soort in die provincie is dus meteen ook van belang op het niveau van Vlaanderen.

Arbitrair wordt voor de selectie als provinciaal prioritaire soort vooropgesteld dat minstens 33% van de Vlaamse populatie in die bepaalde provincie moet zijn gelegen. Dit verband moet bovendien statistisch significant zijn (chi-kwadraat-test, $p < 0,05$).

Als tweede selectie-eis moet de soort zijn opgenomen op de Vlaamse Rode Lijst of in internationale soortbeschermingswetgeving. Dit betekent impliciet en wetenschappelijk gefundeerd dat die soort aan bedreigingen blootgesteld is en daadwerkelijk bescherming behoeft. Dit zijn dan de prioritaire soorten.

De grauwe kiekendief is geselecteerd als prioritaire soort in de provincies Vlaams-Brabant en Limburg. In Antwerpen werd de soort niet opgenomen in de lijst van provinciaal prioritaire soorten. De grauwe kiekendief staat in West-Vlaanderen te boek als mogelijke symboolsoort. Dit wil zeggen dat de soort mee opgenomen wordt als symboolsoort wanneer ze (opnieuw) in de provincie zou broeden. Momenteel werd er nog geen PPS-lijst opgemaakt voor de provincie Oost-Vlaanderen.

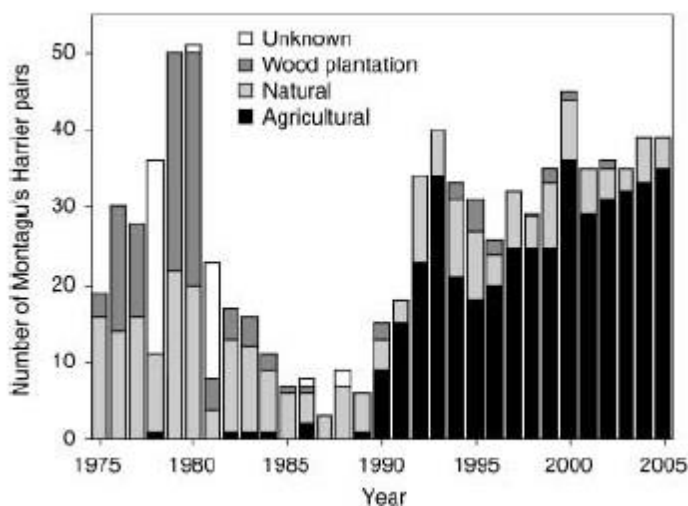
2 Bedreigingen en kansen

2.1 Algemeen

De grauwe kiekendief heeft over meer dan honderd jaar heel wat bedreigingen gekend. Van vervolging tot het gebruik van pesticiden met organochlorides, en van verdwijning van het habitat tot het intensieve gebruik van het cultuurland waarin de soort tegenwoordig broedt.

Roofvogelvervolging is misschien wel één van de langst durende bedreigingen die roofvogels treft, en mogelijk is de grauwe kiekendief wel net de soort van al onze inheemse roofvogels die er nog het hardst onder lijdt (zie verder). Het gebruik van pesticiden zoals DDT, die een zeer negatieve invloed op het broedsucces hadden, behoort in Europa alvast tot het verleden.

Verregaande fragmentatie en vernietiging van heide- en duingebieden, het droogleggen van moerasgebieden en venen, en het quasi ontbreken van braakliggende percelen hebben er o.a. toe geleid dat de soort uiteindelijk in agrarisch cultuurland is gaan broeden. Daarnaast nam zowel in natuurlijke biotopen (door verzuring) als in het landbouwgebied (intensivering) het voedselaanbod af.



Figuur 15: Aantal broedpaar grauwe kiekendief over verschillende leefgebieden. Merk de verschuiving van natuurlijk leefgebied naar landbouwgebied op (unknown = onbekend, Wood plantation = (jonge) bosaanplant, Natural = natuurlijk leefgebied en Agricultural = agrarisch leefgebied) (uit Koks *et al.*, 2007).

Verschillende speciale beschermingsprogramma's in een aantal West-Europese landen hebben ondertussen hun vruchten afgeworpen. De (relatief) positieve evolutie in onze buurlanden en in mindere mate ten zuiden van de taalgrens lijkt helaas grotendeels voorbij te gaan aan Vlaanderen. De laatste jaren werden weliswaar regelmatig 'ad hoc'-beschermingsacties opgestart op plaatsen waar broedparen werden vastgesteld.

In Nederland vormen grootschalige akkergebieden met vnl. wintertarwe en luzerne, en in mindere mate natuurontwikkelingsgebieden zoals het Lauwersmeer, al meer dan twintig jaar belangrijke bolwerken voor de soort (Koks & Visser, 1998). Hoewel dergelijke gebieden in Vlaanderen vooralsnog

geen oppervlakte van betekenis innemen en/of de aanwezige basisnatuurkwaliteit er ondermaats is, biedt dit mogelijk toch enige perspectieven naar de toekomst toe.

Het blijft echter afwachten of de maatregelen die getroffen (zullen) worden in de aangeduide kernzones grauwe kiekendief, in het kader van de lokale landbouwpolitiek en het gemeenschappelijk landbouwbeleid, e.a. voldoende zullen zijn om duurzame populaties van grauwe kiekendief in Vlaanderen te huisvesten.

2.2 Bedreigingen voor een regionale goede staat van instandhouding

Tabel 8 geeft een beknopte bespreking en motivering van relevante bedreigingen voor de grauwe kiekendief in relatie tot het voorliggend soortbeschermingsprogramma. De geïdentificeerde bedreigingen worden opgedeeld in 'kritisch', 'zeer belangrijk' en 'belangrijk'. Niet relevante of niet belangrijke bedreigingen werden niet in onderstaande tabel opgenomen.

Tabel 8: Bedreigingen voor de grauwe kiekendief en voor het welslagen van het soortbeschermingsprogramma

Bedreiging		Beschrijving (zie teksten)	Belang
B1. Leefgebiedverlies	B1.1	Zomerleefgebied verlies	Kritisch /zeer belangrijk/ belangrijk
	B1.2	Winterleefgebiedverlies	Kritisch /zeer belangrijk/ belangrijk
B2. Onaangepast beheer van leefgebieden	B2.1	Tijdstip van oogst	Kritisch /zeer belangrijk/ belangrijk
	B2.2	Ongunstig beheer 'akkerranden'	Kritisch /zeer belangrijk/ belangrijk
	B2.3	Ontbreken van nestbescherming	Kritisch /zeer belangrijk/ belangrijk
	B2.4	Onvoldoende kennis bij boeren, (natuur)beheerders en beleidsmakers	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
	B2.5	Onvoldoende kwaliteit van en onaangepast beheer in natuurgebieden	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
B3. Vervolging	B3.1	Zomerbiotoop	Kritisch/zeer belangrijk/ belangrijk
	B3.2	Winter- en trekperiode	Kritisch/zeer belangrijk/ belangrijk
B4. Onvoldoende beheerinstrumentarium	B4.1	Grauwe kiekendief niet geïmplementeerd in PDPO-II	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
	B4.2	Geen 'ad-hoc' maatregelenpakket voor grauwe kiekendief	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
B5. Onvoldoende bescherming van leefgebieden	B5.1	Voorkomen grauwe kiekendief buiten SBZ	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
B6. Gebrek aan internationale bescherming	B6.1	Gebrek aan internationale bescherming	Kritisch/ zeer belangrijk / belangrijk
B7. Onvoldoende lokale kennis over grauwe kiekendieven	B7	Onvoldoende kennis over grauwe kiekendieven	Kritisch/zeer belangrijk/ belangrijk

B1. Leefgebiedverlies

Het leefgebiedverlies manifesteert zich op twee vlakken. Er is een specifieke problematiek in het broedgebied (zomerleefgebied genaamd) en in het migratie- en overwinteringsgebied (winterleefgebied).

B1.1 Zomerleefgebied

Het oorspronkelijke broedgebied (moerassen, venen, heidegebieden, enz.) is ofwel vernietigd en/of versnipperd, ofwel zodanig in kwaliteit afgenomen dat er onvoldoende voedsel aanwezig is om jongen groot te brengen.

Afname kwaliteit heidelandschappen en de effect ervan op fauna

Heideterreinen zijn het resultaat van (eeuwen)lange 'heidelandbouw' en werden uiteindelijk vaak ontgonnen tot 'reguliere landbouwgebieden'. De overgebleven heidegebieden zijn in vergelijking met het vroegere heidelandschap quasi uitsluitend heides van het armere type. De rijkere gronden zijn grotendeels omgezet naar akker en weiland, waar de armere heides grotendeels werden beplant met naaldbos. Slechts een relatief kleine oppervlakte bleef bestaan in de vorm van militaire domeinen en natuurgebieden.



Figuur 16: Open heidegebied als leefgebied voor de grauwe kiekendief (foto: Tom Andries)

Als gevolg van verdroging, vermesting en verzuring hebben deze heiderestanten aan heel wat ecologische waarde ingeboet. De rijkere heischrale en relatief basenrijke vegetaties zijn hierdoor zeer sterk aangetast (Vogels et al., 2011). De 'zuurdere' heides zijn door stikstofdepositie meestal sterk vergrast en/of verruigd, waarbij homogenisatie van de vegetatie/heide optrad wat dan weer leidde tot een daling van de voedselkwaliteit van planten voor insecten en sterke afname van de totale biodiversiteit (van den Burg et al., 2011). De effecten van deze verstoringsfactoren zijn bovendien niet op korte tot middellange termijn uitwisbaar. Het vergt vaak decennialang gericht (en grootschalig) natuurbeheer om de resterende heidegebieden in België en Nederland in hun oorspronkelijk staat te herstellen.

De grauwe kiekendief maakt deel uit van een vogelgemeenschap die de afgelopen eeuw sterk te lijden had onder het verdwijnen van en het kwaliteitsverlies van de heideterreinen (en bijhorende randzones). De blauwe kiekendief, grauwe klauwier, korhoen, wulp maar ook velduil en watersnip zijn soorten die als broedvogel van droge en vochtige heide volledig verdwenen of sterk gedecimeerd zijn.

Hoewel er nog een relatief grote oppervlakte landbouwgebied in Vlaanderen (ca. 47% van de totale oppervlakte) aanwezig is, hebben schaalvergroting en intensivering van het grondgebruik de 'kwaliteit' van dit leefgebied danig doen afnemen, in die mate dat er zo goed als geen geschikt biotoop voor de soort overgebleven is. Er moeten voldoende (veld)muizen en in mindere mate akkervogels / hazen aanwezig zijn om te overleven en jongen groot te brengen. De grauwe kiekendief heeft nood aan een voldoende grote buffer van akkervogels en hazen om in muizenarme jaren te voorzien in zijn voedselbehoefte. Zomerleefgebied voor de grauwe kiekendief moet dus voldoende geschikte biotoop bevatten voor zowel muizen, hazen als akkervogels.



Figuur 17: Onverharde wegen zijn voorbeelden van 'groene linten' in het huidige open akkerlandschap. Verharding van dergelijke wegen (met beton) of het verdwijnen ervan, bijvoorbeeld in het kader van een ruilverkaveling, vermindert de connectiviteit van het ecologische netwerk in akkergebieden (Foto Iwan Lewylle).

Begin jaren negentig profiteerde de grauwe en blauwe kiekendief (lokaal) enorm van de braaklegplicht, opgelegd door Europa. Toen moest deze '*set-aside regeling*' de enorme graanoverschotten inperken. Van 1990 t/m 1997 groeide het aantal broedpaar in Nederland van één tot 32 aan. Helaas voor de grauwe kiekendief kwam er in 2007 een einde aan het uit productie nemen van hoog productieve landbouwgronden.



Figuur 18: Meerjarige braakpercelen zijn heel uitzonderlijk. Ze kwamen tot voor kort quasi enkel voor bij een (tijdelijke) stopzetting van de bedrijfsvoering van het landbouwbedrijf. Braaklegging is een van de vergroeningsmaatregelen in het GLB, wat kansen biedt voor de natuur in landbouwgebied (Foto Iwan Lewylle).

B1.2 Winterleefgebied

De grauwe kiekendief ontvlucht op het eind van de zomer de opkomende winter op het noordelijk halfrond en trekt naar Afrika (of India). West-Europese broedvogels overwinteren voornamelijk in de Sahel. Dit savannelandschap wordt sterk bedreigd door klimaatverandering en overbegrazing door tal van runderen, geiten, ezels, paarden en dromedarissen. Het verdwijnen van acacia's en ander struikgewas leidt op zijn beurt tot het verdwijnen van sprinkhanen; een zeer belangrijke voedselbron voor de grauwe kiekendief (Treirweiler, 2008).

B2. Onaangepast beheer van het huidige leefgebied

Naast nestbescherming is het beheer van de akkerranden een zeer belangrijk aspect bij de bescherming van de grauwe kiekendief. Nestbescherming dient het broedsucces te verhogen, terwijl specifiek akkerrandenbeheer het voedselaanbod doet toenemen. Informeren van zowel landbouwers als natuurbeheerders is enorm belangrijk aangezien het broeden van grauwe kiekendieven in akkers een relatief nieuw verschijnsel is.

B2.1 Tijdstip van oogsten

Tegenwoordig broedt de grauwe kiekendief in België voornamelijk in wintergranen, en daarnaast ook nog in luzernevelden in Nederland. Deze teelten zijn interessant voor broedparen om in te nestelen omdat beide gewassen al relatief hoog staan bij aanvang van het broedseizoen. Bovendien wordt luzerne relatief extensief beheerd; er worden vrijwel geen bestrijdingsmiddelen gebruikt en het gewas kan tot drie jaar blijven staan. De keerzijde van luzerne is dat dit

vlinderbloemige gewas meerdere malen per jaar wordt gemaaid. Jongen vliegen pas eind juni – half augustus uit. Zelfs broedende vogels komen al wel eens om bij het oogsten. Ook in graangewassen is dit problematisch. Uitzonderlijk vliegen juvenielen nét voor de graanoogst uit, maar doorgaans niet. De grauwe kiekendief broedt in vergelijking met bv. de blauwe kiekendief laat op het jaar, wat maakt dat de grauwe kiekendief heel kwetsbaar is voor landbouwactiviteiten zoals maai- en oogstbeheer.

Nestbescherming is bijgevolg noodzakelijk en houdt in dat het gewas rondom het nest niet geoogst wordt. Broedparen en jongen zijn na het oogsten nog steeds heel kwetsbaar en ditmaal voor predatoren zoals vossen.

B2.2 Ongunstig beheer akkerranden

Op verschillende locaties zijn er al akkerranden aanwezig, die al dan niet een functie hebben ten behoeve van akkervogels of als erosieremmende maatregel.

Veel van deze akkerranden waren evenwel geenszins geschikt als foerageergebied voor de grauwe kiekendief (vooral dan de oude types beheerovereenkomsten 'erosiebestrijding'). De breedte was meestal te beperkt en in veel gevallen vormden deze stroken een ecologische val voor akkervogels door het toegepaste intensieve (maai)beheer. Deze beheerovereenkomsten hadden dan ook een andere finaliteit dan natuurbewoud, die op zich eveneens waardevol was. Akkervogels zoals de veldleeuwerik die in deze akkerranden broedden, werden vrijwel zeker uitgemaaid, waardoor dit beheer geenszins bijdroeg tot een gunstige voedselsituatie voor de grauwe kiekendief. Het intensieve maaibeheer zorgde er op sommige stroken ook voor dat alles uniform werd gemaaid en er geen hoog opgaande grasstroken overbleven (die net gunstig zijn voor muizen). De beheerovereenkomsten voor akkervogels die er nu al liggen kunnen echter tot 30 m breed zijn en kennen een mogelijkheid tot gefaseerd maaibeheer.. Daarnaast worden heel wat van de oude beheerovereenkomsten 'erosiebestrijding' bij een hernieuwing omgezet naar een voor akkervogels en muizen interessantere beheerovereenkomst 'gemengde grasstrook' met een uitstel van de maaidatum tot 15 juli of een gefaseerd maaibeheer of naar een BO 'gemengde grasstrook plus'. Positief is immers dat de beheerovereenkomsten 'gemengde grasstrook (plus)' onder PDPO III ook binnen de beheerdoelstelling 'erosiebestrijding' kunnen ingezet worden. Op die manier koppelt men erosiebestrijding en soortenbescherming met eenzelfde maatregel.



Figuur 19: Dit perceel onder een oud type beheerovereenkomst 'erosiebestrijding' was voldoende breed, maar was omwille van het gevoerde beheer minder geschikt voor akkervogels en muizen. De vrij intensieve bemesting leidde tot een (te) dichte vegetatiestructuur en het meermaals per jaar en volledig maaien verhinderde de vorming van goede prooipopulaties voor grauwe kiekendief. Eventuele nesten van bv. veldleeuwerik werden op dergelijke percelen typisch uitgemaaid. (Foto Iwan Lewylle).



Figuur 20: Een pas gemaaide beheerovereenkomst 'erosiebestrijding' uit PDPO II. Dergelijk kort gemaaide vegetatie heeft wel zijn nut om erosie te bestrijden, maar is weinig interessant voor akkervogels om in te broeden. Ook muizenpopulaties halen hier geen hoge dichtheden door een gebrek aan dekking en graszaden (Foto Iwan Lewylle).

Om een grote muizenpopulatie te kunnen opbouwen is het noodzakelijk dat deze akkerranden/percelen meerdere jaren op dezelfde plaats blijven liggen (minstens drie jaar). De beheerovereenkomsten onder PDPO III worden afgesloten voor een termijn van vijf jaar, wat dus positief is. Daarnaast stelt de VLM vast dat heel wat randen onder beheerovereenkomst hernieuwd worden na afloop van de termijn. Het omvormen of verbreden van (bestaande) wegbermen om als foerageergebied voor de grauwe kiekendief te dienen, is niet aangewezen, behalve langs trage wegen. Enerzijds zal dit niet volstaan (berm is slechts 1 m breed) en anderzijds is de grauwe kiekendief door zijn typische foerageer- en vlieggedrag vrij gevoelig voor aanrijding, waardoor bermen of stroken langs wegen een bijkomende bedreiging (ecologische val) kunnen creëren voor de soort. Los hiervan is het respecteren van bermbreedte wel een werkpunt, omdat bermen dienst doen als ecologische verbindingswegen voor muizen en dus op zich wel een belangrijke functie vervullen voor prooidieren van de grauwe kiekendief. Bermen kunnen een 'bron' van muizen zijn, zelfs een refuge van waaruit gemaaide of nieuw aangelegde stroken sneller gekoloniseerd kunnen worden. Ook voor akkervogels hebben ze een meerwaarde, als foerageerzone of nestplaats.

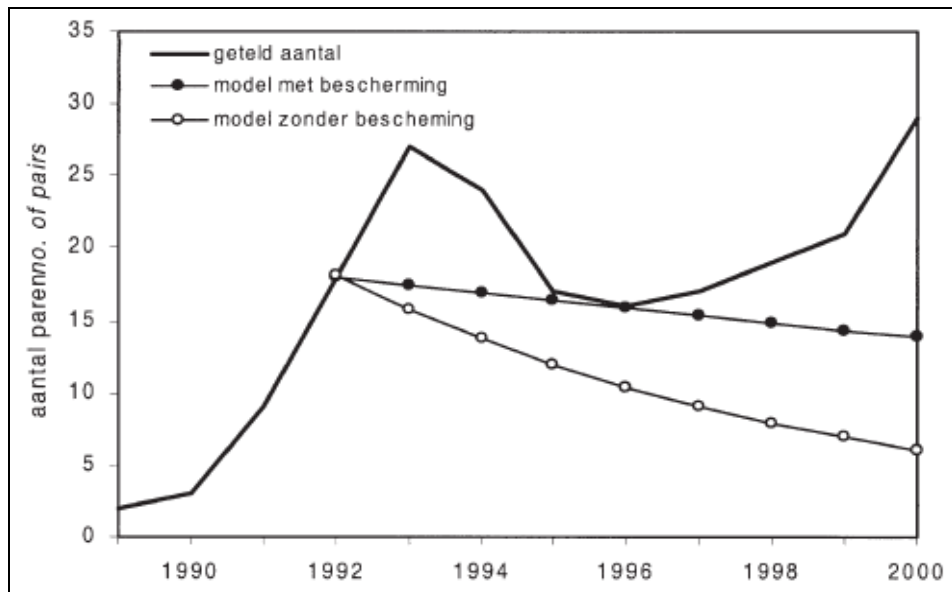


Figuur 21 : MAE-strook* in Wallonië tegen een ruilverkavelingsweg. Nog meer dan op figuur 19 is deze akkerrand een ecologische val, net omdat deze akkerrand relatief geschikt foerageergebied is. Grauwe kiekendieven dreigen hier het slachtoffer te worden van het verkeer op deze verharde ruilverkavelingsweg. (Foto Remar Erens)

B2.3 Ontbreken van nestbescherming

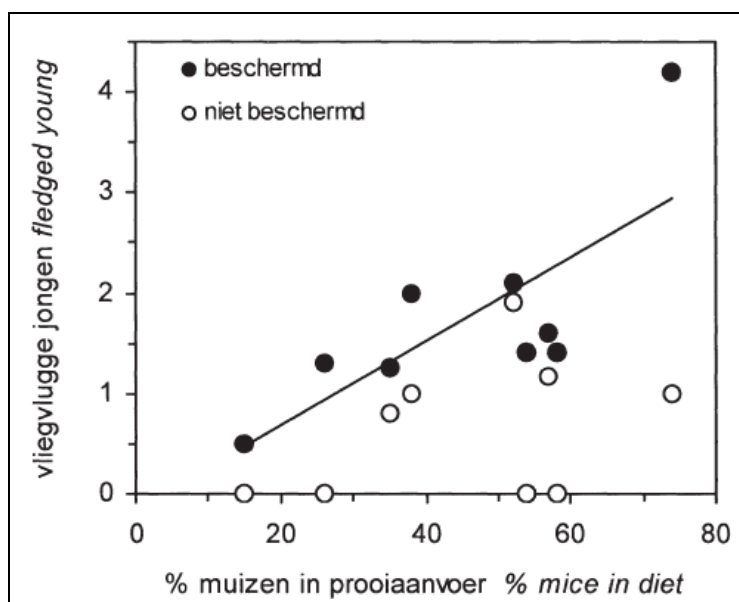
Nestbescherming blijkt anno 2013 – op Europese schaal – noodzakelijk te zijn om de grauwe kiekendief voldoende jongen te laten grootbrengen (Arroyo *et al.*, 2002). De soort is in het landbouwgebied aangewezen op de hulp van vogelbeschermers en boeren (Arroyo & Bretagnolle, 1999, Millon *et al.*, 2002, Corbacho *et al.*, 1997). In Groningen in Nederland voorspelde/berekende men dat zonder beschermingsactiviteiten de populatie een achteruitgang van ca 3%

per jaar zou vertonen, terwijl nestbescherming net zorgt voor een toename van ca. 1% (Koks *et al.*, 2001).



Figuur 22 : Verloop van waargenomen aantallen van grauwe kiekendief in Oost-Groningen en voorspelde verloop op grond van modellen met en zonder bescherming van nesten. Als startjaar is 1992 genomen, omdat de populatie de periode ervoor sterk groeide en de bescherming toen goed op gang kwam (uit Koks *et al.*, 2001)

Legselgrootte verschilt niet tussen beschermde en niet-beschermde nesten, maar het aantal uitgevlogen jongen is meer dan twee keer zo hoog wanneer nestbescherming plaatsvindt (Koks *et al.*, 2001). En dit voor alle gewassen.



Figuur 23: Het effect van nestbescherming en biomassa-aandeelmuizen in de voedselaanvoer op het aantal uitgevlogen jongen in Oost-Groningen in de periode 1992-2000. De regressielijn telt enkel voor beschermde nesten. (uit Koks *et al.*, 2001)

Het ontbreken van nestbescherming is in vele gevallen dan ook een belangrijke bedreiging voor de soort in agrarisch gebied.

B2.4 Onvoldoende kennis bij boeren, (natuur)beheerders en beleidsmakers

De soort was tot voor de eeuwwisseling bij veel beleidsmakers en beheerders van het netvlies verdwenen. De soort was ooit zo goed als opgegeven... niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Nederland. Tegenwoordig is de aandacht voor de soort best groot; enerzijds door het feit dat de Nederlandse populatie door zeer gericht beheer aanzienlijk is gegroeid, maar ook omdat al maar meer nesten grauwe kiekendief in België door nestbescherming worden gered.

Uit verschillende projecten in tal van landen blijkt dat natuurbeschermers en vogelbeschermers elkaar wél weten te vinden en ondertussen wordt het merendeel van de nesten Grauwe kiekendief in de Benelux en de 'driehoek' Nederland- Duitsland – Denemarken door samenwerking beschermd. De oprichting van agrarische natuurverenigingen heeft in een aantal gevallen (en in beperkte mate) tot enkele positieve resultaten geleid. Controle en sturing door een "gebiedsregisseur" die voldoende kennis heeft van de soort blijkt essentieel, ook bij de agrarische natuurverenigingen.

B2.5 Onvoldoende kwaliteit van en onaangepast beheer in natuurgebieden

De grauwe kiekendief broedt nog slechts heel sporadisch in natuurgebieden. Broedparen in natuurgebieden in Vlaanderen waren de laatste 25 jaar beperkt tot slechts enkele natuurgebieden zoals de Uitkerkse Polders en de Limburgse heidegebieden (militaire domeinen). Om die reden werd/wordt vaak geen rekening met de grauwe kiekendief gehouden bij het opstellen van beheerplannen en bij het uitvoeren van het geplande beheer.

Verzuring, verdroging en vermessing hebben dan weer een enorme nefaste impact op het voedselaanbod in de natuurlijke biotopen. Moerasgebieden en natte hooilanden kampen met vermessing en verdroging. Veen- en heidegebieden zijn meestal (sterk) verzuurd door (stikstof)depositie. Al deze processen leiden tot (versnelde) successie en/of een afname van het muizen-, hagedissen-, en insectenbestand. In de jaren zestig en zeventig bestond het dieet van grauwe kiekendieven in drie gebieden in Nederland voor 43% uit zangvogels, voor 26% uit hagedissen en voor 10% uit kleinere zoogdieren (Schipper, 1973).

Kort na de aanleg van de Flevopolders en bijhorende, grootschalige bosaanplantingen nam het aantal broedparen aanvankelijk fors toe. Eenmaal het bos te dicht en te hoog werd, werd het gebied ongeschikt als foerageer- en broedbiotoop grauwe kiekendief (Koks et al., 2001).

Ondanks het feit dat ca. 80% van de broedparen in Zuid- en West-Europa in landbouwgewassen nestelen, suggereren modellen eigenlijk dat de reproductie in natuurlijk leefgebied van doorslaggevend belang is voor de (globale) instandhouding van de grauwe kiekendief (Arroyo & Bretagnolle, 1999). Om te voorkomen dat de grauwe kiekendief volledig afhankelijk wordt van de landbouwpolitiek dient er te worden bestudeerd hoe de soort opnieuw als broedvogel in natuurgebied kunnen krijgen.

Processen zoals verzuring en vermessing spelen zich op een zodanige schaal af dat natuurbeheer vaak ontoereikend is om de effecten ervan (voor grote oppervlaktes) ongedaan te maken.

B3. Vervolging

B3.1 Zomerleefgebied

Ondanks het feit dat grootschalige roofvogelvervolging in West-Europa amper tot niet meer voorkomt (uitgezonderd bv. blauwe kiekendief in het Verenigd Koninkrijk (RSPB, 2013)), valt het niet uit te sluiten dat er al eens een grauwe kiekendief wordt gedood door mensen (afgeschoten, opzettelijke nestvernietiging,...)

In de periode 1990-2000 werden er 193 nesten grauwe kiekendief in Nederland opgevolgd. Er bleken maar liefst negen nesten verloren door het uithalen van eieren door mensen. In mindere mate worden er ook vernielde nesten grauwe kiekendief gevonden (Koks & Visser, 2000).

B3.2 Winter- en trekperiode

Gedurende de trekperiode staan grauwe kiekendieven net als heel wat andere trekvogels bloot aan verschillende gevaren. Roofvogels zoals de grauwe kiekendieven zijn vaak het slachtoffer van plezierjacht in het Middellandse Zeegebied.

Eenmaal in hun overwinteringsgebieden zijn ze nog niet veilig voor de mens. Grauwe kiekendieven worden ten onrechte verdacht van het wegvangen van kippen en worden daarom verdelgd. Op slaapplaatsen worden de vogels door middel van een (schep)net gevangen. Daarnaast worden grauwe kiekendieven in grote delen van Afrika gevangen om op te eten (Stichting Werkgroep grauwe kiekendief).

B4. Onvoldoende beheerinstrumentarium

B4.1 *Grauwe kiekendief niet geïmplementeerd in PDPO-II (2007-2013), wel in PDPO-III (2014-2020)*

In het Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen/PDPO-II (2007–2013), goedgekeurd door de Vlaamse Regering op 27 oktober 2006, waren 'Beheerovereenkomsten soortenbescherming' opgenomen. Deze maatregel had betrekking op artikel 36 van Verordening (EG) nr. 1698/2005 van de Raad van 20 september 2005 inzake steun voor plattelandsontwikkeling uit het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO). Dit onderdeel had Maatregelcode: 214-H. Meer info: <http://www.vlm.be>

De beheerdoelstelling Soortenbescherming onder PDPO II bundelde pakketten van gerichte maatregelen om volgende soorten er opnieuw bovenop te helpen:

- **weidevogels** grutto (*Limosa limosa*), kievit (*Vanellus vanellus*), slobend (*Anas clypeata*), tureluur (*Tringa totanus*), wulp (*Numenius arquata*), zomertaling (*Anas querquedula*), scholekster (*Haematopus ostralegus*), graspieper, gele kwikstaart, veldleeuwerik;
- **akkervogels** veldleeuwerik, geelgors (*Emberiza citrinella*), grauwe gors (*Milliaria calandra*), gele kwikstaart;
- **wilde hamster** wilde hamster

De grauwe kiekendief was niet geselecteerd als doelsoort binnen de 'Soortbeschermingspakketten', waardoor er geen specifieke maatregelen voor de soort genomen kunnen worden.

Enkele beheerovereenkomsten akkervogels werden op het einde van de PDPO II periode wel licht bijgestuurd, deels om een verbeterd foerageergebied voor kiekendieven te realiseren. Het ging hier dan om het pakket 'gemengde grasstrook' dat breder dan 6 m mocht worden aangelegd.

Dit probleem werd intussen voor een stuk verholpen in het nieuwe Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen/PDPO-III (2014-2020). Grauwe kiekendief werd opgenomen als doelsoort bij de IHD-soorten. De beheerpakketten 'gemengde grasstrook (plus)' kunnen in beheergebied voor soortenbescherming tot 30 m breed zijn en de maatregelen kunnen leiden tot geschikt foerageergebied voor de grauwe kiekendief, mits geschikt maaibeheer wordt toegepast. Daarnaast kunnen deze 'gemengde grasstroken (plus)' op perceelniveau gecombineerd worden met de beheerovereenkomst 'faunavoedselgewas'. Een verbetering/aanpassing van deze beheerovereenkomsten met het oog op de ecologische noden van grauwe kiekendief wordt verder in dit SBP besproken (zie 4.2.4).

B4.2 Geen 'ad hoc'-maatregelenpakket voor grauwe kiekendief

Voor de grauwe kiekendief werden - in tegenstelling tot voor de bruine vuurvlieder (*Lycaena tityrus*) en de wilde hamster - vooralsnog geen 'ad hoc'-middelen vrijgemaakt. Er bestaat dan ook geen kader om effectieve beschermingsmaatregelen te financieren bij het voorkomen van de soort.

Het duurzaam in stand houden van een populatie zal bij broedvogels in landbouwgebied steeds impliceren dat er een maatregelenpakket nodig is, voor het realiseren en begeleiden van de nestbescherming (inclusief onkostenvergoeding).

B5. Onvoldoende bescherming van leefgebieden

Zoals aangegeven in hoofdstuk 1 werden voor de periode 2000-2015 in totaal twee zekere en acht waarschijnlijke/mogelijke (samengevat als onzekere) broedparen vastgesteld op basis van een uitgebreid bronnenonderzoek. Deze territoria werden weerhouden voor verdere analyse. Hieruit kan o.a. worden afgeleid welke beschermingsgraad de territoria hebben:

- Eén zeker en vijf onzekere broedgevallen bevonden zich in SBZ.
- Twee zekere en drie onzekere territoria bevonden zich bijgevolg buiten SBZ

Op basis van deze globaal zeer beperkte data kan worden gesteld dat slechts één van de Vlaamse broedparen grauwe kiekendief voorkomt in de speciale beschermingszones onder de Europese Vogelrichtlijn/Habitatrichtlijn. Dit betekent dat absolute merendeel van de nesten waarvan exacte locaties beschikbaar waren zich buiten SBZ bevindt en dus geen enkele bescherming geniet in het kader van de Europese Vogelrichtlijn/Habitatrichtlijn.

Volgens de G-IHD situeert 75 % van de populatie zich buiten SBZ. Op basis van de beschikbare data kan gesteld worden dat dit percentage in praktijk nog hoger kan zijn.

Om de Vlaamse broedpopulatie maximaal te beschermen en een lokale, duurzame populatie op te bouwen, zijn acties/maatregelen buiten de Speciale Beschermingszones noodzakelijk.

B6. Gebrek aan Internationale bescherming

De grauwe kiekendief verblijft slechts vier à vijf maanden in het broedgebied. Voor en na het broedseizoen vindt respectievelijk de voorjaars- en najaarstrek plaats. Gedurende de wintermaanden op het noordelijk halfrond houdt de West-Europese populatie zich grotendeels op in de Sahel, de savanne ten zuiden van de Sahara. Zowel pleisterplaatsen (gedurende de migratie) als het overwinteringsgebied krijgen (voorlopig) nauwelijks aandacht van de internationale natuurbescherming.

Het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) draagt ook een enorme verantwoordelijkheid. Intensivering van de landbouw heeft in heel Europa geleid tot een afname van populaties akkervogels (Donald *et al.*, 2006). In 2013 werd de invulling van het GLB herbekeken. In 2014 is het nieuwe GLB in werking getreden. Het ecologisch aandachtsgebied dat landbouwbedrijven moeten inrichten om een vergroeningspremie te ontvangen, biedt hierbij kansen voor akkervogels en dus ook voor de grauwe kiekendief. Met name braakliggend land, akkerranden, poelen, grachten en bufferstroken langs waterlopen kunnen, mits aangepast beheer, geschikt leefgebied voor proodieren van de grauwe kiekendief vormen. Luzerne als stikstofbindende teelt kan een geschikte broedplaats voor grauwe kiekendieven vormen. In dit SBP zal worden nagegaan of deze kansen tot uiting komen (zie hoofdstuk 4).

B7. Onvoldoende kennis over grauwe kiekendieven

Informatie over de eisen die grauwe kiekendieven stellen aan hun leefomgeving (en variatie daarin in de loop van het broedseizoen) en de factoren die de populatiedynamiek bepalen, zijn van groot belang om beschermingsmaatregelen te kunnen sturen en de effectiviteit ervan te kunnen meten.

Verschillende aspecten die aan bod komen tijdens het broedseizoen werden vooral in Nederland – Denemarken – Duitsland en Frankrijk grondig onderzocht. Aangezien het landbouwgebied in Vlaanderen vrij gelijkaardig is aan dat in voorgenoemde landen, zijn heel wat kennis en praktische toepassingen over te nemen, maar is deze kennis momenteel slechts zeer fragmentair aanwezig in Vlaanderen.

De belangrijkste kennisleemtes echter zijn de overleving gedurende de migratie en bijhorende impact op de populatiegrootte.

Jaarlijkse sterfte is het hoogst gedurende de trekperiode. Is dit te wijten aan:

- gebrek aan voedsel onderweg of op de pleistergebieden
- illegaal afschot
- zeer ongunstige weersomstandigheden zoals (zand)stormen
- of een combinatie van deze factoren!?

De kwaliteit van de pleister- en trekgebieden heeft in het voorjaar bovendien een belangrijke impact op de fitness van de adulten. Dieren met een lage fitness bij aanvang van het broedseizoen halen meestal een lager broedsucces. Belangrijke pleisterplaatsen in Vlaanderen zijn bovendien relatief ongekend.

Grauwe kiekendieven die in Nederland broeden, kunnen in het daaropvolgende jaar in Vlaanderen of Duitsland broeden. Adulten en in mindere mate juvenielen lijken in sterke mate in de nazomer potentiële broedgebieden te verkennen (Treirweiler *et al.*, 2008). Aangezien populaties grauwe kiekendief over grenzen heen gaan is het net heel belangrijke dat er voldoende pleistergebieden zijn voor doortrekkende en overzomerende vogels.

2.3 Kansen voor een gunstige staat van instandhouding

Hier volgt een beknopte overzicht van kansen voor de soort en voor het welslagen van het soortenbeschermingsprogramma, in tabelvorm. Door in te spelen op kansen die aanwezig zijn, verhoogt de haalbaarheid om de doelstellingen van dit SBP te bereiken.

Tabel 9: Kansen voor de soort en voor het welslagen van het soortenbeschermingsprogramma

Kans	Beschrijving
K1. Voorzien van nieuwe, geschikte maatregelen voor de grauwe kiekendief binnen PDPO	Deze kans is gedeeltelijk benut binnen PDPO III met de beheerovereenkomsten 'gemengde grasstrook (plus)' en zal verder aangegrepen worden in dit SBP door aangepaste/aanvullende beheerpakketten uit te werken (zie actie 4.1).
K2. Kansen via aantakking op en uitbreiding van bestaande projecten	Lopende heideherstelprojecten en samenwerking tussen Militaire overheden en Agentschap voor Natuur en bos (bv. volgend vanuit afgerond LIFE project DANA H) Aansluiten op en uitbreiden van lokale initiatieven rond bescherming van akkervogels
K3. Agro-beheergroepen	Agrarische natuurverenigingen blijken in Nederland een relatief goede bijdrage te kunnen leveren aan het uitvoeren van maatregelen voor de grauwe kiekendief (mits voldoende coördinatie door experts)
K4. Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	Het nieuwe GLB zet in op vergroening door het verplichten van ecologisch aandachtsgebied. Dit kan een nieuwe kans bieden voor de soort wat betreft braakland, akkerranden, poelen, grachten, bufferstroken en de teelt van vlinderbloemigen. De effectiviteit zal in dit SBP worden opgevolgd.

3 Doelstellingen en Strategieën

3.1 Doelstellingen

3.1.1 Algemene doelstelling van SBP's

De algemene doelstelling van soortenbeschermingsprogramma's is volgens artikel 24 van het Soortenbesluit om:

- een gunstige staat van instandhouding te bereiken van de soort of soorten waarvoor het SBP wordt opgesteld (volgens de instandhoudingsdoelstellingen).
- te verzekeren dat het bij toeval vangen of doden van de soorten die opgenomen zijn in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en die regelmatig voorkomen in het Vlaamse gewest (zie Categorie 3 in Bijlage 1 van het Soortenbesluit) geen significant ongunstige weerslag heeft op de staat van instandhouding van de soorten in kwestie.

Het soortenbeschermingsprogramma grauwe kiekendief heeft m.a.w. tot algemeen doel **een populatie grauwe kiekendieven in Vlaanderen te ontwikkelen die voldoet aan de criteria 'gunstige regionale staat van instandhouding'**, met name het bereiken van de doelen zoals geformuleerd in de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD).

3.2 Einddoelstelling voor de soort

Binnen de termijn van het SBP (vijf jaar) is het onmogelijk om de algemene einddoelstelling (zie 3.1.1) te bereiken. Toch is het belangrijk om een einddoelstelling te formuleren die kan fungeren als basis om op voort te bouwen. De einddoelstelling is het behalen van een 'gunstige regionale staat van instandhouding', het bereiken van de doelen zoals geformuleerd in de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD).

3.2.1 Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD) voor de grauwe kiekendief voor Vlaanderen (Rapport van 08/05/2009)

Voorgestelde doelen:

Thema	Omschrijving van het doel
Areaal	Uitbreiding van het areaal geschikt habitat door aanleg van voldoende extensief beheerde akkerranden (duo-en/of trioranden) als foerageergebied in potentieel geschikte broedgebieden zoals Haspengouw en de Kustpolders
Populatie	Uitbreiding van de populatie tot 15 broedparen. Deze populatie moet kaderen binnen de ontwikkeling van duurzame grensoverschrijdende deelpopulaties met Boulonnais en Waals-Brabant
Kwaliteit	Herstel van grootschalig open heidelandschap grenzend aan agrarisch gebied met een voldoende oppervlakte braak en/of extensief beheerde akkerranden/-percelen in het agrarisch gebied.

Kwantificering van de voorgestelde doelen

Ten gevolge van het toepassen van de methoden voor het kwantificeren van de voorgestelde instandhoudingsdoelstellingen, is er binnen de kerngebieden van de leefgebieden en potentiële leefgebieden een extra oppervlakte aan kleine landschapselementen (350 – 450 ha) nodig onder de vorm van voedselrijke (rand)zones (bv. duo- en trioranden, braakpercelen,...). Het betreft een extra oppervlakte leefgebied bovenop de referentieoppervlakten van de habitats van Bijlage I van de Habitatrichtlijn.

Prioritaire gebieden

75% van de populatie ligt momenteel buiten Vogelrichtlijngebied.

Essentiële SBZ-V's: Houthalen-Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer (BE2220313)

De soort werd of zal worden aangemeld voor Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer (BE2217310 – in ontwerp), Militair domein en vallei van de Zwarte Beek (BE2218311) en Houthalen-Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer (BE2220313).

In kader van het S-IHD proces werden onrechtstreeks doelen voor de soort geformuleerd in een ander gebied nl. Haspengouw. In Haspengouw wordt vooral gemikt op het nemen van maatregelen die het foerageergebied van de soort kunnen optimaliseren. Deelgebieden Manshoven, Vechmaal, Bollenberg en Mettekoven liggen op de rand van de potentiële broedgebieden van grauwe of blauwe kiekendief. Binnen de deelgebieden worden aanvullende maatregelen voorgesteld die de realisatie van broedparen grauwe/blauwe kiekendief buiten SBZ versterken.

Aanvulling op de G-IHD doelen

Voorgaande G-IHD-doelen, die hierbij letterlijk geformuleerd werden uit het G-IHD rapport, geven weinig specificatie omtrent het type maatregelen en wat juist nodig is. Vanuit het INBO-advies m.b.t. oppervlakte behoevende soorten (zie INBO.A.2008.191) is het duidelijk dat de oppervlakte, het type biotoop en de kwaliteit ervan belangrijk zijn. Tevens kunnen we hier verwijzen naar de ontwikkelde criteria voor de beoordeling van de lokale staat van instandhouding van de vogelrichtlijnsoorten (zie INBO.R.2008.36).

Volgende elementen (zie ook eerder Tabel 2) zijn volgens deze documenten noodzakelijk:

- > 7500 ha (aaneengesloten open) landbouwgebied per cluster van drie broedparen
- Binnen deze zones 5-10% voedselrijke randzones (bv. duo- en trioranden), braakpercelen, e.d.; meerjarige braakpercelen, ruigtes, drogere, grazige of verwaarloosde graslanden.

De voorwaarde van > 7500 ha was gebaseerd op *expert judgement* op het moment van de opstelling van de criteria voor de beoordeling van de lokale staat van instandhouding voor soorten in Vlaanderen. Tijdens de opmaak van voorliggend basisrapport werd echter advies ingewonnen van experts van de Vlaamse werkgroep grauwe gors, die de situatie van de grauwe kiekendief in Vlaanderen en Nederland van nabij opvolgen. Volgens advies van deze experts is 7500 ha per drie broedparen niet realistisch en een sterke overschatting van het benodigde areaal voor de grauwe kiekendief in Vlaanderen. Deze experts

hebben kansrijke gebieden aangeduid waarbinnen een hoog ecologisch potentieel voor grauwe kiekendief bestaat, op voorwaarde dat voldoende structurele maatregelen en een voldoende grote oppervlakte prioritaire maatregelenzones voorzien wordt (zie onder).

Structureel verankerde ecologische maatregelen zoals wintergraanakkers en vogelakkers (zie verder) zijn, naast bovenstaande, noodzakelijk om dit te realiseren. Een verdere detaillering van de kwaliteit die noodzakelijk is voor de soort wordt gegeven in hoofdstuk 4, in het actieoverzicht.

3.2.2 Detaillering doelstellingen voor de grauwe kiekendief

Vanuit de consultatierondes in kader van dit SBP (lokale vrijwilligers, experts en ANB) hebben we 5 'kernzones grauwe kiekendief' afgebakend. Binnen deze kernzones werden 'prioritaire maatregelenzones grauwe kiekendief' aangeduid waar extra focus ligt op het nemen van structureel verankerde ecologische maatregelen.

Voor de start van dit SBP werd reeds een potentieel kader voor de grauwe kiekendief afgebakend. Hierbij werd gesteld dat vijf gebieden afgebakend konden worden met clusters van drie broedparen per gebied als doelstelling. (5 x 3 => G-IHD van 15 broedparen). Verdere detaillering werd hierbij nog niet gemaakt.

De oppervlakte-doelstelling uit de G-IHD werd berekend op basis van het areaal kansrijk gebied, waarvan 5% geschikt foerageergebied moest zijn, zoals beschreven in het INBO-advies over Biotoopomschrijving en densiteiten van enkele oppervlaktebehoevende Europese Richtlijnsoorten in Vlaanderen (INBO A. 2008.191). Hierbij werd ook rekening gehouden met het reeds aanwezige geschikte gebied en het leefgebied voor de hamster (Tabel 10).

Tabel 10: Detaillering van de oppervlakte-doelstelling voor grauwe kiekendief volgens de G-IHD

Kansrijk gebied	17589 ha
5% geschikt foerageergebied (LSVI: 5-10%)	879 ha
AI 2,3%-2,5% aanwezig	405-440 ha
Te realiseren gebied	439-474 ha
Afgerond te realiseren	450-475 ha
AI 20-25 ha hamster => Blijft te realiseren	450 ha
Marge 100 ha ondergrens	350-450 ha

Volgens de G-IHD is er dus in totaal nood aan 350-450 ha te realiseren kleine landschapselementen in de kerngebieden, onder de vorm van voedselrijke randzones (duo- en trioranden, bermen, braakpercelen, ...). Beheerovereenkomsten kunnen tot dit areaal worden gerekend indien ze gunstig worden ingericht en beheerd voor akkerfauna. Deze dienen er te komen bovenop bestaande infrastructuur zoals onverharde wegen, waterlopen, holle wegen, graften en taluds.

Binnen dit SBP geldt als doelstelling om dit verder te verfijnen en effectief de nodige zones in Vlaanderen aan te duiden die hiervoor in aanmerking komen. Hoewel het grensoverschrijdend karakter van populaties zeer belangrijk is, is het niet mogelijk om gewest- of landsgrensoverschrijdende zones vast te leggen. De potentiële zones liggen voor deze soort namelijk grotendeels langs gewest- of landsgrens (Wallonië/Frankrijk), waar aansluiting kan gevonden worden met populaties aan de andere kant van deze grens

Dit betekent dat moet worden gezocht naar zones die op Vlaams niveau voldoende groot zijn, maar er langs de overzijde van de grens ook heel wat geschikt oppervlakte aanwezig kan zijn. De totale clusters kunnen zo wel groter zijn dan strikt noodzakelijk (wat naar functionaliteit van deze zones enkel positief kan zijn).

Verdergaand op de bestaande soortkennis en de beschikbare ervaring die in Vlaanderen en Nederland aanwezig is, komen we tot onderstaande gebieden. Deze gebieden zijn gebaseerd op recent potentieel – de meest recente zekere broedgevallen werden waargenomen in een van deze gebieden – en op aansluiting bij populaties in Wallonië en Frankrijk:

1. De Moeren
2. Landbouwgebied ruime omgeving Hoegaarden (Opvelp-Outgaarden-Ezemaal)
3. Akkerplateaus omgeving Gingelom
4. Akkerplateaus Heers-Riemst
5. Mangelbeek – militair domein Houthalen (omgeving VRL-gebied BE2220313- Houthalen, Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer en HRL-gebied BE2200030 Mangelbeek en heide- en vengebieden tussen Houthalen en Gruitrode)
6. Militair Domein en Vallei van Zwarte beek en omgeving (omgeving VRL-gebied BE 2218311 – Militair domein en vallei van de Zwarte Beek + VRL-gebied BE2217310 – Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer)

De focus werd gelegd op akkergebieden naar Nederlands voorbeeld. In Nederland zijn immers nog grotere heidegebieden met vergelijkbare of betere milieukwaliteit dan in Vlaanderen aanwezig, maar daar broeden de grauwe kiekendieven sinds de jaren 1990 uitsluitend in landbouwgebied. De heidegebieden in Limburg waar het laatste natuurlijke broedgeval voorkwam en die gedeeltelijk aansluiten bij gunstig landbouwgebied zijn echter ook opgenomen als één van de kernzones én de grauwe kiekendief is er aangemeld in het kader van S-IHD besluiten.

Voor deze laatste twee zones kwamen in het lopende S-IHD proces reeds doelstellingen naar voor. Deze worden hieronder samengevat.

DOELSTELLINGEN VOOR DE GRAUWE KIEKENDIEF BINNEN DE SBZ- GEBIEDEN

De doelstellingen voor de soort zijn afgebakend voor SBZ's BE2220313, BE2200030 en BE2218311. Voor SBZ BE2218311 en BE2200029 (Zwarte Beek) is het aanwijzingsbesluit nog niet gepubliceerd in het Staatsblad. Voor SBZ BE2217310 (Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer) is de aanwijzing van de doelen nog in ontwerp. De actuele kalibratie voor de soort wordt in onderstaande tabel samengevat. Om verwarring bij de gebruikte terminologie te vermijden, werd het nummer van het desbetreffende SBZ steeds vermeld.

Tabel 11: (Voorlopige) Kalibratie IHD-soorten: grauwe kiekendief

SBZ	Doelen?	Deelgebied	Huidige populatie binnen SBZ	Huidige populatie buiten SBZ	Huidige populatiegrootte	Gekoppeld aan kwaliteitsdoelstellingen habitats?	Doelstellingen specifiek en prioritaire acties	Area al	Populatie specifiek	Opmerkingen
24-Mangelbeek BE22000030 Overlappend met BE2220313 Houthalen-Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer, zelfde uitvoeringsbesluit	Zie 25-Zwarte Beek BE2218311				onregelmatige broedvogel die nu nog jaarlijks aanwezig is	4030 4010 6230	- Goed ontwikkeld leefgebied, bestaande uit: ◦ open landschap bestaande uit heide (4030, 4010), heischrale graslanden (6230_hn en 6230_hmo) omgeven door matrix van soortenrijke graslanden ◦ voldoende geschikte broedplaatsen en verbeteren van de voedselbeschikbaarheid ◦ behoud van oppervlakte historisch permanente graslanden en voeren verschrallingsbeheer. ◦ aanleg van duo en trioranden in de omliggende landbouwgronden gelegen binnen SBZ-V in de zone ten noorden van het Schietveld ◦ beperken van verstoring tijdens het broedseizoen - Prioritaire actie 6. Herstel foerageergebied van de grauwe kiekendief Naast de vergroting van het open heidelandschap dient tevens opnieuw een geschikt foerageergebied ontwikkeld te worden in de SBZ-V ten noorden van het militair domein. In deze zone kwamen tot voor kort grauwe- en blauwe kiekendieven jagen, overwinterden de korhoenders en groepen goudplevieren en was één van de grootste Limburgse populatie grutto's (kwetsbaar op lijst UICN) aanwezig. Het droogtrekken van het gebied, het nagenoeg verdwijnen van al de permanente graslanden en de omschakeling van extensief grasland en graanakkers naar maïs hebben geleid tot het verdwijnen van al deze soorten. Om te komen tot een geschikt leefgebied voor de grauwe kiekendief moeten de omliggende landbouwgronden, die gelegen zijn binnen SBZ-V, opnieuw kunnen fungeren als foerageergebied. Middelen hiervoor zijn de aanleg van gemengde grasstroken rond de aanwezige percelen en waar mogelijk het herstellen van de oppervlakte historisch permanent grasland. Deze maatregelen zullen niet alleen de grauwe kiekendief maar tevens de andere akker- en weidevogels die in dit voormalige kerngebied voorkwamen ten goede komen. Deze inspanning kan ten dele geïntegreerd worden met het herstellen van de hydrologie op het militair domein en de buffering op de overgang tussen het heidelandschap en het landbouwgebied. Het herstellen van het foerageergebied is de verantwoordelijkheid van de sector landbouw en de VLM. Het effectief terugkeren van de soort als broedvogel zal echter niet enkel afhangen van de maatregelen die binnen deze SBZ-V genomen worden. Het zal ook afhangen van de realisatie van de andere doelstellingen die binnen deze SBZ-H geformuleerd staan en de realisatie van de doelstellingen die voor de grauwe kiekendief in de G-IHD opgesomd staan voor heel Vlaanderen.		Complex van 3 broedparen, in combinatie met het omliggende SBZ-V Militair domein en vallei van de Zwarte beek (BE2218311)	Buffergebieden tussen landbouw en voedselarme heide als bijkomende habitat voor grauwe kiekendief. Hiervoor is samenwerking met landbouwsector en militairen vereist.
25-Zwarte beek SBZ-V Militair Domein en Vallei van de Zwarte Beek (BE2218311) Overlapt grotendeels met SBZ-H Valleien brongebied van de Zwarte Beek, Bolisser beek en Dommel met heide en vengebieden	3 broedparen		Voorkomend maar geen broedpaar	SBZ Houthalen		Deels 4010, 4030, 6230	De soort lift mee met de doelstellingen in de SBZ opgenomen bij de verschillende habitattypen, behorend tot het leefgebied van de grauwe kiekendief (heidehabitats, halfnatuurlijke graslanden, laagveenvegetaties). Het leefgebied van grauwe kiekendief overschrijdt de grenzen van deze SBZ. Tot het leefgebied van de grauwe kiekendief behoren eveneens de SBZ-V 3.10 'Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer' en de SBZ-V 3.13 'Houthalen-Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer' (schietveld van Houthalen-Helchteren). Goed ontwikkeld leefgebied, bestaande uit: ◦ Open landschap bestaande uit heide (4030, 4010), heischrale graslanden (6230_hn en 6230_hmo), in matrix van soortenrijke graslanden en regionale belangrijke biotopen in de verschillende beekvalleien (Helderbeek, Broekbeek, Grote Nete, Zwarte beek, Bolisserbeek) ◦ Voldoende geschikte broedplaatsen en verbeteren van de voedselbeschikbaarheid ◦ Behoud en kwaliteitsverbetering van de actuele oppervlakte graslanden en regionale biotopen. Prioritaire doelstelling 4. Kwaliteitsvolle habitats als leefgebied van soorten [...] Door de habitats te verweven met soortenrijke graslanden en regionale belangrijke biotopen wordt niet alleen de kwaliteit van de habitats verbeterd, maar fungeren ze ook als foerageergebied voor vleermuizen, wespendif, grauwe kiekendief, grauwe klauwier en als biotoop voor diverse amfibieën.[...] Prioritaire doelstelling 6. Uitbreiding en kwaliteitsverbetering van landduin- en heidevegetaties [...]Voor de oppervlaktebehoevende soorten van het open heidelandschap zoals grauwe kiekendief, boomleeuwerik, nachtzwaluw, gladde slang, ... is een toename en kwaliteitsverbetering van deze habitats essentieel om een voldoende groot leefgebied te ontwikkelen.[...] Prioritaire doelstelling 8. Ontwikkelen van een mozaïeklandschap in de beekvallei. In het "Landschap van heide, vennen en bossen op en rond het Kamp van Beverlo" liggen 3 kleinere beekvalleien: Broekbeek, Grote beek en Helderbeek. De beekvalleien zijn gekenmerkt door een afwisseling van open en gesloten landschap. Naast toename van alluviaal bos in de Grote beek, kwaliteitsverbetering van heischraal grasland in de Helderbeek vallei (VNR Helderbeek-Terril) en toename in de Broekbeekvallei, worden deze valleien actueel gekenmerkt door een aanzienlijke oppervlakte soortenrijke graslanden, te verbeteren tot regionale belangrijke biotopen. Deze dragen bij tot de leefgebieden van blauwborst, grauwe kiekendief en wespendif. Behoud en kwaliteitsverbetering van	Ja	3 BP	

(BE2200029), zelfde uitvoerings besluit							de soortenrijke graslanden en regionale belangrijke biotopen staat voorop.			
4-Haspengouw BE2200038	(x) (Geen doel voor populatie, wel voor Habitat)	21, 22, 8, 10					Aanwezigheid van afgebakende beheergebieden voor akkervogels (beheerpakket VLM) in de randzones binnen en aangrenzend SBZ van deelgebieden 21 Manshoven- Zalenberg en 22 Mergelkuilen van Vechmaal. Op deze manier kan de kwaliteit van het jachtgebied geoptimaliseerd worden Ligging van de zuidelijke deelgebieden nabij de prioritaire kerngebieden voor akkervogels en grenzend aan leefgebied hamster.		Deelgebieden Manshoven (21), Vechmaal (22), Bollenberg (8) en Mettekoven (10), liggen op de rand van de potentiële broedgebieden van grauwe of blauwe kiekendief. Binnen de deelgebieden worden aanvullende maatregelen voorgesteld die de realisatie van broedparen grauwe/blauwe kiekendief buiten SBZ versterken	Voor de hamster, grauwe en blauwe kiekendief is de uniciteit van deze streek vooral gelegen in de aanwezigheid van zijn relatief grote open akkercomplexen in Droog Haspengouw. De inspanningen voor deze soorten in de zuidelijke deelgebieden en omliggende akkercomplexen zijn complementair.

Binnen SBZ kan bijgevolg slechts een klein deel van de doelpopulatie cf. de G-IHD toegewezen worden. De actuele doelstellingen voor de soort binnen SBZ liggen op 3 broedparen. Het is duidelijk dat de doelstellingen voor de grauwe kiekendief niet enkel binnen de SBZ-gebieden kunnen worden gerealiseerd. De soort duikt veeleer buiten SBZ-gebied op.

Binnen dit SBP worden de diverse deelgebieden afgebakend en geven we een inschatting van het mogelijk aantal koppels grauwe kiekendieven die er kunnen voorkomen. We doen dit voor zowel binnen als buiten SBZ:

Binnen SBZ is dit:

- Mangelbeek – militair domein Houthalen (omgeving VRL-gebied BE2220313- Houthalen, Helchteren, Meeuwen-Gruitrode en Peer en HRL-gebied BE2200030- Mangelbeek en heide- en vengebieden tussen Houthalen en Gruitrode)
 - Afgebakende oppervlakte: ca. 3000 haEen klein gedeelte van de aangeduide zones ligt hier buiten het VRL-gebied.
- Militair Domein en Vallei van Zwarte beek en omgeving (omgeving VRL-gebied BE 2218311 – Militair domein en vallei van de Zwarte Beek + VRL-gebied BE2217310 – Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer)

Voor het laatste VRL-gebied BE2217310 is momenteel nog geen S-IHD besluit goedgekeurd, maar in het ontwerp wordt voorzien dat de grauwe kiekendief aangemeld wordt in complex met de omliggende VRL-gebieden.

Hoewel de kansen tot de opbouw van een (vaste) populatie grauwe kiekendieven op de heideterreinen als beperkt aanzien worden, zijn deze doelen vanuit het S-IHD proces toch gesteld en dan ook in dit SBP opgenomen. Grotere heideterreinen kunnen in combinatie met beheerovereenkomsten/braakzones in het aangrenzende landbouwgebied een geschikt leefgebied vormen voor de soort. Er wordt echter verwacht dat deze gebieden pas gekoloniseerd zullen worden eenmaal de grauwe kiekendief effectief voet aan grond krijgt in de overige in dit SBP afgebakende kernzones in akkergebied met de grootste potentie (waarbinnen de acties in dit SBP dienen te worden uitgevoerd). In totaal zijn er 3 broedparen tot doel gesteld in deze zone van aaneengesloten vogelrichtlijn- en habitatrichtlijngebieden. Voor Mangelbeek en militair domein Houthalen, werd een kernzone afgebakend binnen dit SBP. De precieze afbakening van de kernzone(s) in de overige SBZ's (militair domein en vallei van de Zwarte Beek en omgeving en Bocholt, Hechtel-Eksel, Meeuwen-Gruitrode, Neerpelt en Peer) zal verder uitgewerkt worden in het kader van de managementplannen voor deze speciale beschermingszones.

DOELSTELLINGEN VOOR DE GRAUWE KIEKENDIEF BUITEN DE SBZ- GEBIEDEN

Naast bovenstaande gebieden wordt het grootste deel van de doelen buiten SBZ gelegd en worden bijgevolg nog vier bijkomende zones afgebakend:

- De Moeren
 - Afgebakende oppervlakte ca. 1765 ha
 - Inschatting populatie: 2 à 3 broedparen
 - Relatie leggen met potenties Franse Moeren

- Landbouwgebied ruime omgeving Hoegaarden (Opvelp, Outgaarden, Ezemaal)
 - Afgebakende oppervlakte ca. 8090 ha
 - Populatie: 4 à 6 broedparen (grensoverschrijdend)
 - Gewestgrensoverschrijdende populatie trachten uit te bouwen
- Akkerplateaus omgeving Gingelom
 - Afgebakende oppervlakte ca. 1600 ha
 - Populatie: 1 à 3 broedparen
- Akkerplateaus Heers-Riemst
 - Afgebakende oppervlakte: ca. 4680 ha
 - Populatie 5 à 6 broedparen (grensoverschrijdend)
 - Gewestgrensoverschrijdende populatie trachten uit te bouwen

Een belangrijk aspect i.v.m. het landbouwgebied in de Moeren en omgeving is het reeds aanwezig zijn van een beduidend grote (en de enige in Vlaanderen in akkers broedende) populatie bruine kiekendieven. Deze worden jaarlijks gericht beschermd door de lokale werkgroep (NWG De Kerkuil). Ook zijn hier reeds akkerranden aangelegd ten gunste van akkervogels (en bruine kiekendieven). Maatregelen voor de grauwe kiekendief zullen bovenop de bestaande maatregelen genomen moeten worden en zullen dan ook voor de bruine kiekendief (die het actueel ook moeilijk heeft) een belangrijke meerwaarde op vlak van voedselbeschikbaarheid betekenen. Het lijkt er in dit geval dan ook op dat de grauwe kiekendief hier als paraplu-soort voor een andere kiekendievensoort zou kunnen gelden. De maatregelen die tot 2014 genomen werden bleken in ieder geval duidelijk onvoldoende voor de grauwe kiekendief. De nieuwe beheerovereenkomsten met gefaseerd maaibeheer vanaf 2015 kunnen hier mogelijk verbetering brengen.

Een vergelijkbare situatie kan worden gerealiseerd ter hoogte van de leemplateaus van Zuid-Limburg en Vlaams-Brabant waar maatregelen voor de grauwe kiekendief, gunstig zullen zijn voor de blauwe kiekendief (die er ook regelmatig broedpogingen onderneemt en zelfs succesvol broedt). De maatregelen ten gunste van de grauwe kiekendief kunnen hier dan ook een niet te onderschatten positieve invloed op uitoefenen.

Op onderstaande figuren situeren we de afgebakende kernzones voor de grauwe kiekendief, samen met de Speciale Beschermingszones waar er doelstellingen voor de soort vermeld worden.

Voor deze afbakening werd gebruik gemaakt van (in willekeurige volgorde):

- Akkervogel kernzones en akkervogel zoekzones (INBO/VLM)
- Open landbouwgebied met potenties voor akkervogels van open landschap- percelen 2008 – GIS-analyse INBO ⁸
- Data www.waarnemingen.be pleisterende grauwe kiekendieven 2000-2012
- Broedgevallen grauwe kiekendief gegevens 2000-2012
- Potentiële maatregelenzones grauwe kiekendief (Werkgroep Grauwe Gors)
- Zoekzones voor maatregelen grauwe kiekendief (Natuurwerkgroep de Kerkuil)
- Afbakening Habitat- en Vogelrichtlijngebieden waar relevant
- Biologische waarderingskaart versie 2.2
- Orthofotomateriaal 2012 AGIV

⁸ INBO, 2008

Deze afbakening geeft op landschapsschaal weer wat de afbakening van de kernzones voor grauwe kiekendief kan zijn. Perceelsgewijze invulling en detaillering dienen in een latere fase van dit SBP te gebeuren (nl. bij de uitvoering ervan).

Binnen deze kerngebieden werden bijkomend prioritaire maatregelenzones voor de grauwe kiekendief afgebakend. Dit zijn zones waarbinnen specifieke maatregelen het meest effectief voor de soort (kunnen) zijn. Prioritaire maatregelenzones zijn afgebakend op basis van de criteria van het INBO advies 2008.191. Het zijn op basis van het principe zuinig ruimtegebruik gelokaliseerde gebieden waar de broed- en foerageermogelijkheden optimaal benut kunnen worden: open akkerareaal met een belangrijk aandeel graanteelt en een huidige concentratie van voor grauwe kiekendief relevante ecologische infrastructuur onder meer door bepaalde maatregelen (BO, ...) die mits bijkomende maatregelen een voldoende voedselbevoorrading voor de grauwe kiekendief zouden kunnen realiseren.

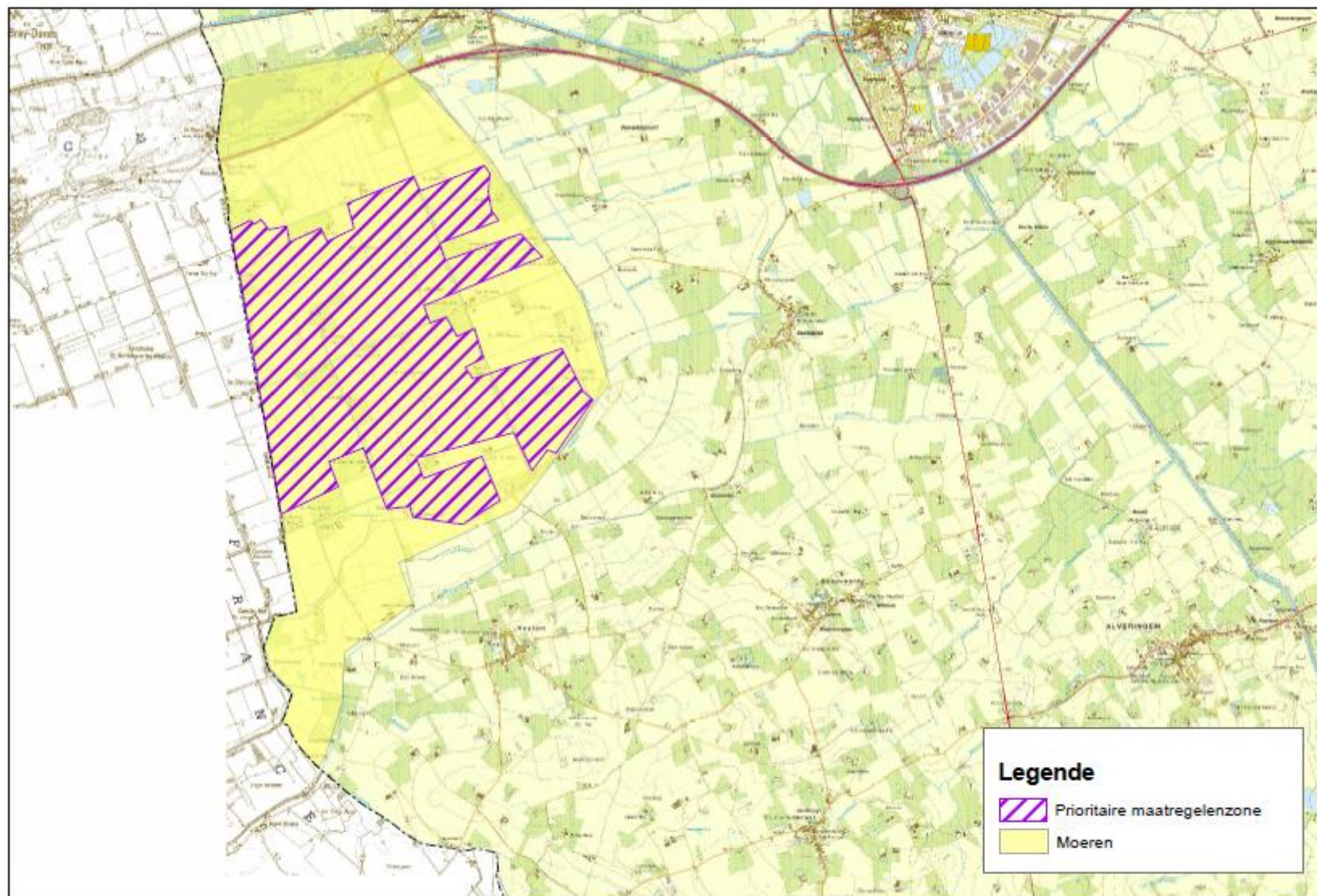
Deze zones verdienen extra aandacht en dienen prioritair bekeken te worden voor de uitvoering van het grootste aandeel structureel verankerde ecologische maatregelen zoals wintergraanakkers en vogelakkers. De zone met maatregelen voor hamster in Widooie uit het soortenbeschermingsprogramma hamster overlapt met de kernzone 'Akkerplateaus Heers-Riemst' voor de grauwe kiekendief. Deze zone wordt niet als extra prioritaire maatregelenzone voor de grauwe kiekendief aangeduid omdat hiermee al rekening gehouden werd ten tijde van de G-IHD (zie Tabel 10).

Legende

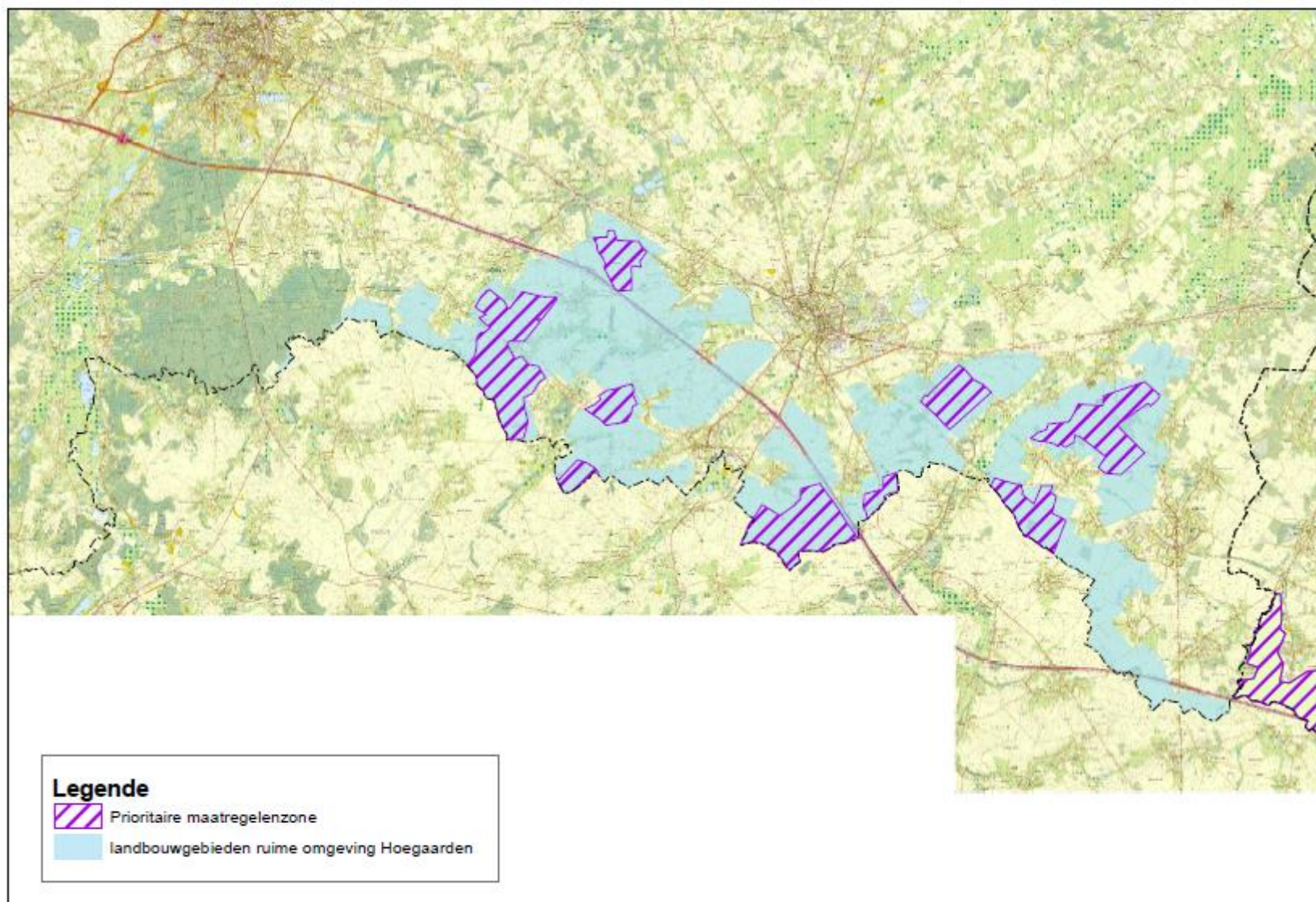
- akkerplateau omgeving Gingelom
- akkerplateaus Heers-Riemst
- Mangelbeek militair domein Houthalen
- landbouwgebieden ruime omgeving Hoegaarden
- Moeren
- Vogelrichtlijng gebied met doelstelling grauwe kiekendief



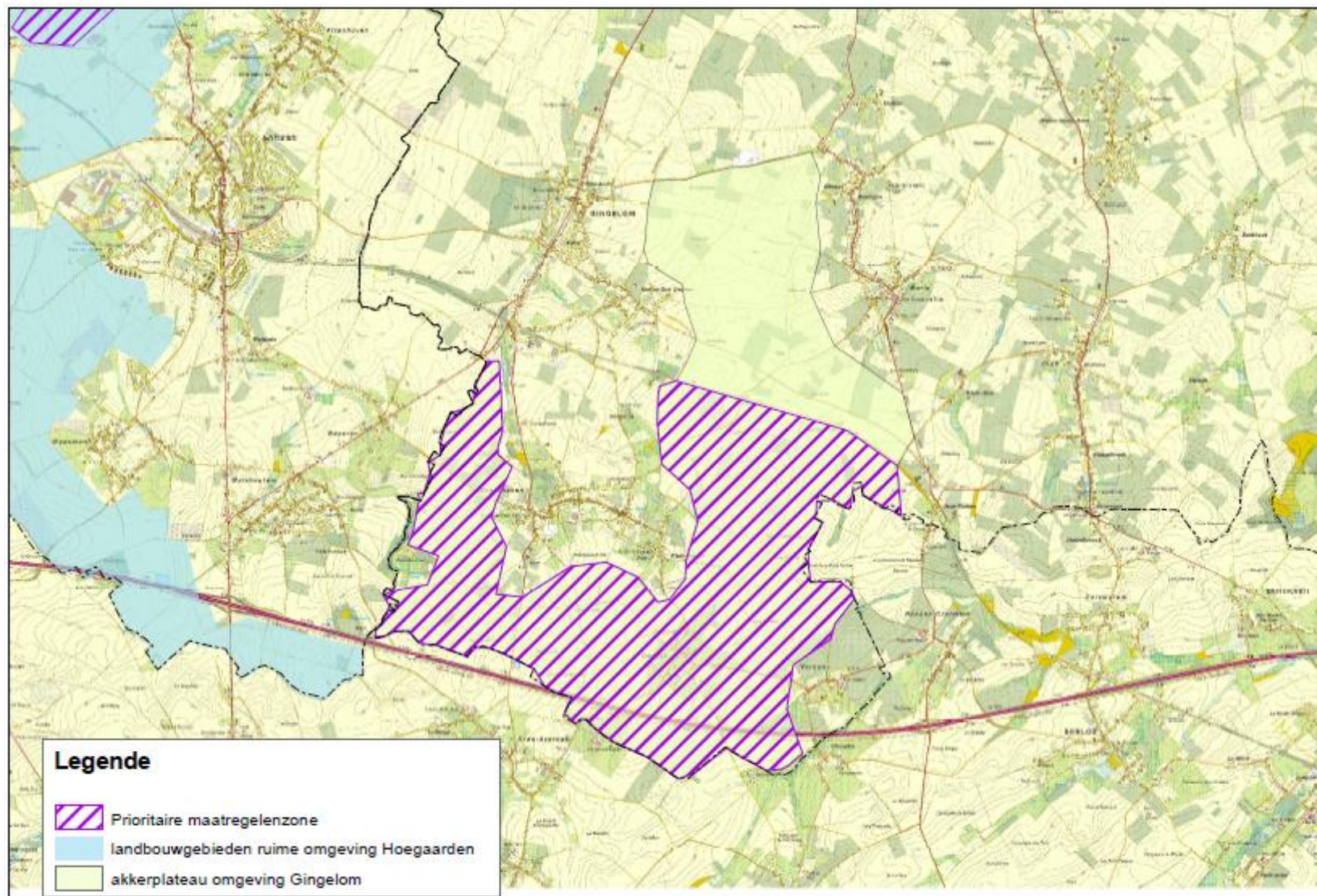
Figuur 24: Situering kernzones op Vlaams niveau



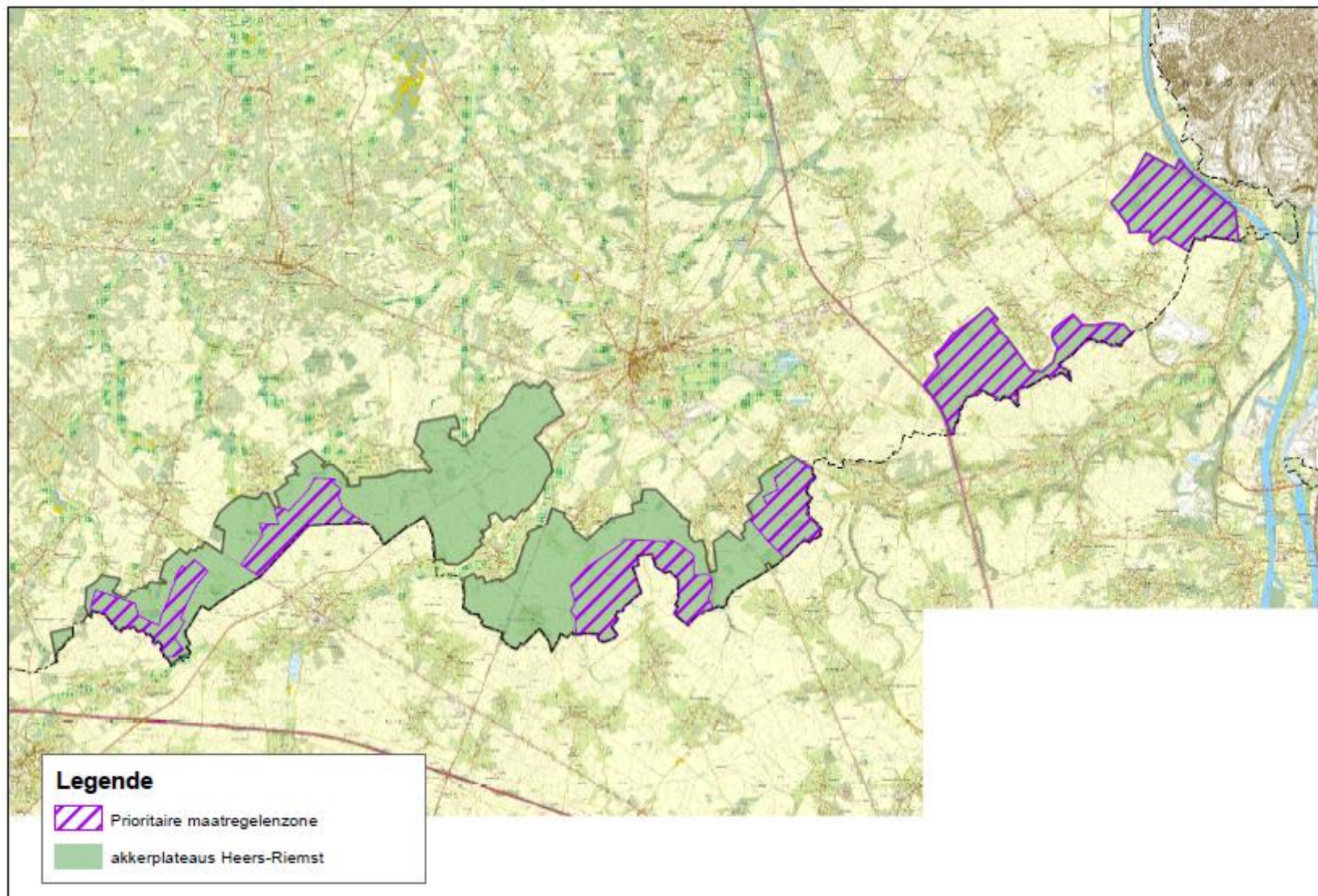
Figuur 25: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone Moeren



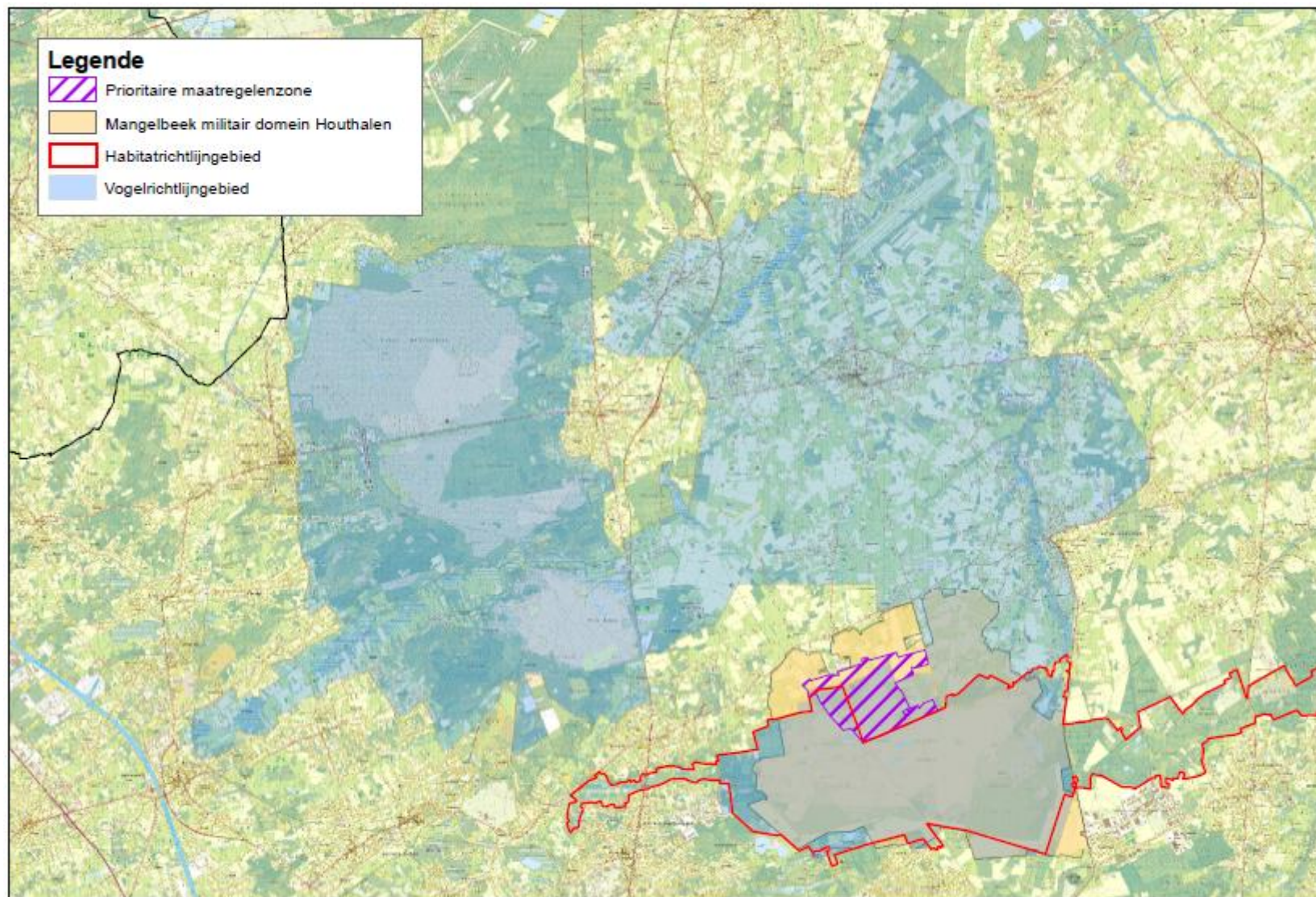
Figuur 26: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone landbouwgebied ruime omgeving Hoegaarden (Opvelp-Outgaarden-Ezemaal)



Figuur 27: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone Ginkelom en omgeving. De aangrenzende zone nl. het landbouwgebied in de ruime omgeving van Hoegaarden (Opvelp, Outgaarden, Ezemaal) is ingekleurd om de kernzone Ginkelom en omgeving duidelijk zichtbaar weer te geven.



Figuur 28: Kernzone grauwe kiekendief en prioritaire maatregelenzone akkerplateaus Heers-Riemst



Figuur 29: Vogelrichtlijn en habitatrichtlijngebieden met doelstellingen grauwe kiekendief met één bijhorende kernzone met prioritaire maatregelenzone, allen in de heidegebieden van centraal en noord-Limburg

3.3 Doelstellingen soortbeschermingsprogramma (5 jaar)

De einddoelstelling is gekend, doch de doelstellingen voor dit SBP dienen wel nog te worden geformuleerd. Het is niet realistisch om in deze fase effectief doelstellingen in termen van aantal broedparen grauwe kiekendief te stellen (nl. 15 broedparen). Er worden wel specifieke doelstellingen geformuleerd die binnen de termijn van dit SBP maximaal kunnen bijdragen tot het behalen van de einddoelstellingen.

De doelstellingen in dit SBP worden dan ook gesteld op vlak van te nemen maatregelen en worden in volgend hoofdstuk verder vertaald naar het actieprogramma toe.

3.3.1 Doelstelling 1: Ontwikkelen en gericht beheren van (bestaand en bijkomend)leefgebied

Als belangrijkste doelstelling geldt het bijkomend ontwikkelen van geschikt leefgebied voor de soort. Dit kan door enerzijds op landschappelijk niveau de geschikte gebieden te vrijwaren en te optimaliseren. Het beleid dient erop gericht te zijn maatregelen te stimuleren die gunstig zijn voor de soort (in afgebakende kernzones grauwe kiekendief) en ongunstige/storende factoren tegen te gaan.

Anderzijds is het vooral noodzakelijk om te voorzien in voldoende gemengde grasstroken/percelen met overstaand graan en/of gemengde kruiden en ook in het voorjaar voldoende dekking en voedsel/overhoekjes waar een hoog prooiaanbod voor de grauwe kiekendief zich kan ontwikkelen en gehandhaafd kan blijven. Om de soort opnieuw kansen te geven is het noodzakelijk dat een voldoende hoog aandeel ecologische infrastructuur binnen landbouwgebied (volgens de criteria door INBO opgesteld, nl. 5-10%) wordt ontwikkeld. Naast de rechtstreekse doelen/maatregelen voor de soort mag niet vergeten worden dat 'klassieke' maatregelen specifiek ten gunste van akkervogels (bijvoorbeeld BO 'faunavoedselgewas') evenzeer belangrijk blijven en onrechtstreeks ook bijdragen tot het succes van dit SBP. Ook maatregelen die door de jagerij genomen worden, vooral dan het inzaaien van landbouwgronden of akkerranden met kruidenmengsels voor wild en akkervogels, zullen de grauwe kiekendief ten goede komen.

De einddoelstelling van de G-IHD stelt dat 350-450 ha extra oppervlakte aan kleine landschapselementen dient ontwikkeld te worden om het minimaal tot doel gestelde percentage aan ecologische infrastructuur te halen, onder de vorm van voedselrijke (rand)zones (bv. duo- en trioranden, braakpercelen, ...)⁹. Dit SBP dient binnen dit kader doelstellingen af te bakenen.

Als doelstelling voor dit SBP wordt gesteld dat 25% van deze extra oppervlakte binnen de vijf jaar klaar moet zijn. Dit betekent 87,5 – 112,5 ha. Dit zou een haalbare doelstelling moeten zijn voor dit SBP (= ca. 20 ha per afgebakende kernzone grauwe kiekendief) aangezien het gaat om een vrij beperkte oppervlakte. Voor deze bijkomende oppervlakte dient wel te worden gestreefd naar een zo groot mogelijk aandeel (streefwaarde 20%) structureel verankerde maatregelen die schommelingen in muizenpopulaties kunnen opvangen en voor

⁹ Zie hoofdstuk 4, actie-overzicht, waar verdere detaillering gegeven wordt van de eisen waar deze elementen aan moeten voldoen om voor de grauwe kiekendief effectief te zijn.

een continu voedselaanbod voor de grauwe kiekendief (kunnen) zorgen. Voor deze doelstelling wordt gestreefd naar volgende invulling:

- 80 % beheerovereenkomsten i.f.v. grauwe kiekendief
- 20 % structureel verankerde ecologische elementen

De exacte invulling en een detaillering van deze termen¹⁰ wordt gegeven in het actieoverzicht in hoofdstuk 4.

Om een gunstig leefgebied voor de soort te ontwikkelen is een aandeel aan voedselrijke randzones van 5 - 10% noodzakelijk, wat geldt als einddoelstelling.

Dit dient te gebeuren door een combinatie van extra oppervlakte ecologische infrastructuur en door een omvorming van bestaande actueel voor de grauwe kiekendief ongunstige bestaande structuren (waaronder agro-milieumaatregelen; zoals beheerovereenkomsten in kader van erosiebestrijding) naar kwalitatieve (rand)zones op maat van de doelsoort.

We vatten de doelstelling voor de komende vijf jaar samen:

- Bijkomende oppervlakte **hoog kwalitatieve** elementen: 87,5- 112,5 ha (= ¼ van einddoelstelling)
- Optimalisering/omvorming van bestaande structuren binnen de kerngebieden (beheerovereenkomsten, bermen, restgronden) naar gunstig gebied voor de grauwe kiekendief (= eveneens ¼ van einddoelstelling die 5 à 10% bedraagt).

Bij de opstart van het SBP zal onder leiding van de gebiedscoördinator per kernzone een detaillering worden uitgewerkt om de effectieve distance to target per deelgebied vast te leggen.

3.3.2 Doelstelling 2: Actieve bescherming van lokale broedparen door afgestemde beschermingsmaatregelen

Een belangrijke doelstelling is het realiseren van een volledig actieve bescherming van alle broedparen grauwe kiekendief die voorkomen in agrarisch gebied.

Dit dient te gebeuren door nauwgezette monitoring en opvolging, ook van predatoren van eieren of jonge vogels, zoals vossen en kraaien. De noodzaak van en het type te nemen maatregelen¹¹ dienen geval per geval bekeken te worden. Waar nodig wordt informatie ingewonnen bij de Stichting Werkgroep Grauwe kiekendief in Nederland, om zo gepast de beschermingsmaatregelen te kunnen uitvoeren.

Hieraan gekoppeld wordt als doelstelling gesteld dat het beleid een ondersteunend pakket ontwikkelt zodat de nodige (financiële) ondersteuning bij de nestbescherming geboden kan worden. Deze bescherming en opvolging mag niet leiden tot beschadiging van de landbouwgewassen of aantasting van het draagvlak.

¹⁰ Tevens terug te vinden in de verklarende woordenlijst

¹¹ Bvb. of er een elektrische afscherming gewenst/noodzakelijk is

3.3.3 Doelstelling 3: Kennisopvolging en kennisvergroting grauwe kiekendief

Het monitoren van de populatie is een doel op zich, maar belangrijker voor de grauwe kiekendief is de opvolging en begeleiding van de beschermingsmaatregelen (realiseren voldoende foerageergebied en actieve nestbescherming). Het nauwgezet monitoren en nemen van maatregelen in samenwerking met vrijwilligers is een doel voor dit SBP.

De ecologische kennis van deze soort in Vlaanderen is anno 2013 relatief laag, of beter gesteld; is beperkt tot twee lokale werkgroepen. Er is in het buitenland in ieder geval veel ervaring met de soort. Het opvolgen van deze kennis is noodzakelijk om in Vlaanderen maximaal rendement te halen. Kennisvergroting en -verspreiding is dan ook aan de orde om de doelstelling te halen.

Dit kan o.a. door het uitvoeren van bijkomend onderzoek en/of monitoring van de voedselsituatie van de soort. Dit laatste is voornamelijk van belang naar evaluatie van de genomen maatregelen en de hieraan verbonden efficiëntie, ook indien de soort nog niet tot broeden gekomen is.

3.3.4 Doelstelling 4: Kennisvergroting maatregelen grauwe kiekendief naar specifieke doelgroepen

Het verhogen van de kennis omtrent de soort naar specifieke doelgroepen is zonder meer belangrijk. Door het (lokaal) ontbreken van de grauwe kiekendief als broedvogel is de soort 'van de radar verdwenen' en was de soort tot voor kort zo goed als 'opgegeven'. Recenter is er opnieuw aandacht voor de soort, in relatie tot de IHD's enerzijds maar anderzijds ook gerelateerd aan verschillende, succesvolle beschermingsinitiatieven rond kiekendieven.

Het is dan ook essentieel dat naar een aantal specifieke doelgroepen toe een gerichte communicatie wordt uitgewerkt waarbij voldoende informatie wordt gegeven over de soort en haar ecologische vereisten. Dit kan op verschillende manieren gebeuren (workshops, folders, website, terreinbezoeken, ...). Een ambassadeur/boegbeeld voor de soort aanstellen (al dan niet de coördinator), kan als bijkomende doelstelling van het SBP gelden. Deze kan de belangstelling voor de soort doen toenemen en zo ook het maatschappelijk draagvlak verhogen. Media-aandacht voor inheemse avifauna zoals de grauwe kiekendief (of akkervogels in het algemeen) of voor specifieke maatregelen in kader van dit SBP zijn eveneens wenselijk.

3.3.5 Doelstelling 5: Coördinatie soortbeschermingsprogramma

Om de diverse aspecten van het SBP op te volgen is het essentieel dat een coördinator aangeduid wordt. Tijdens het broedseizoen dient een persoon/instantie het overzicht te behouden (rol als koepelorgaan) en zowel waarnemingen als acties te coördineren i.f.v. het nemen van gerichte maatregelen (eventueel in nauwe samenwerking met de bedrijfsplanners van de VLM of andere gebiedscoördinatoren).

Dit wordt als een volwaardige doelstelling in dit SBP opgenomen om te vermijden dat er verspreid over Vlaanderen losse acties zonder onderlinge samenhang en opvolging worden genomen.

3.4 Doelstellingen in relatie tot bedreigingen en kansen

In Tabel 11 worden de doelstellingen in verband gebracht met de eerder geformuleerde bedreigingen en kansen.

Tabel 12: Concrete doelstellingen in relatie tot bedreigingen en kansen

Doelstelling	Relatie tot bedreiging/kansen	Indicator
D1 Ontwikkelen en gericht beheren van (bijkomend) leefgebied	B1.1 Zomerleefgebiedverlies	Ontwikkelde oppervlakte bijkomend leefgebied
	B2.5 Onvoldoende kwaliteit van en ontbreken gericht beheer in natuurgebieden	
	K1. Voorzien van nieuwe, geschikte maatregelen voor de grauwe kiekendief binnen PDPO	
	K2. Kansen via aantakking op en uitbreiding van reeds lopende projecten	
	K3. Agro-beheergroepen	
	K4. Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	
D2 Actieve bescherming van lokale broedparen door afgestemde beschermingsmaatregelen	K3. Agro-beheergroepen	Resultaat van actieve bescherming – aantal broedparen/nesten dat door actieve bescherming werd beschermd en succesgraad van broedgevallen
	B2.1 Tijdstip van oogst	
	B2.2 Ongunstig beheer akkerranden	
	B2.3 Ontbreken van nestbescherming	
	B3.1 Vervolging in zomerbiotoop	
	B4.1 Grauwe kiekendief niet geïmplementeerd in PDPO-II	
	B4.2 Geen 'ad-hoc' maatregelenpakket voor grauwe	

Doelstelling	Relatie tot bedreiging/kansen	Indicator
	kiekendief	
	B5.1 Voorkomen grauwe kiekendief buiten SBZ	
D3 Kennisopvolging en kennisvergroting grauwe kiekendief	B2.4 Onvoldoende kennis bij boeren, (natuur)beheerders en beleidsmakers B7 Onvoldoende kennis over grauwe kiekendief	Resultaten van de inventarisatie/monitoring van de soort en zijn prooien + mate waarin kennisuitwisseling/vergroting verliep in looptijd SBP
D4 Kennisvergroting maatregelen grauwe kiekendief doelgroepen	B2.4 Onvoldoende kennis bij boeren, (natuur)beheerders en beleidsmakers	Aanmaak van brochures, website, workshops, terreinenbezoeken aan succesvolle projecten,
D5 Coördinatie soortbeschermingsprogramma	B2.4 Onvoldoende kennis bij boeren, (natuur)beheerders en beleidsmakers	

Het aspect van B1.2 Winterleefgebiedverlies, B3.2 Vervolging in winter- en trekperiode en B6.1 Gebrek aan internationale bescherming kan niet binnen dit SBP uitgewerkt worden, gezien deze aspecten buiten het Vlaamse grondgebied voorkomen. Niettemin is dit een beleidskwestie waar belangrijke aandacht aan besteed dient te worden, zodat lokale inspanning ook op lange termijn succesvol kunnen blijven.

3.5 Strategieën

In het hoofdstuk 'Strategieën' wordt kort aangehaald hoe tewerk gegaan wordt om de gestelde doelstellingen te bereiken. Een aantal strategieën dient meerdere doelstellingen.

Volgende strategieën worden geïdentificeerd:

- S1: Behoud en ontwikkeling van geschikt leefgebied binnen geschikt open agrarisch gebied en heideterreinen
- S2: Verbeteren van beheer van leefgebied
- S3: Actieve bescherming tijdens broedperiode
- S4: Aanpassing van het beheerinstrumentarium
- S5: Opvolgen en vergroten ecologische kennis
- S6: Monitoring
- S7: Sensibilisatie en communicatie
- S8: Coördinatie

In Tabel 13 worden bovenstaande strategieën toegewezen aan de doelstellingen van dit SBP.

Tabel 13: Strategieën om de doelstellingen te bereiken binnen SBP (5jaar)

Doelstelling SBP (5 jaar)		Strategie	
#	Omschrijving	#	Omschrijving
D1	Ontwikkelen en gericht beheren van (bijkomend) leefgebied	S1	Behoud en ontwikkeling van geschikt leefgebied binnen geschikt open agrarisch gebied en heide terreinen
		S2	Verbeteren van beheer van leefgebied
		S4	Aanpassing van beheerinstrumentarium
D2	Actieve bescherming van lokale broedparen door afgestemde beschermingsmaatregelen	S3	Actieve bescherming tijdens broedperiode
D3	Kennisopvolging en vergroting grauwe kiekendief	S5	Opvolgen en vergroten ecologische kennis
		S6	Monitoring
D4	Kennisvergroting maatregelen grauwe kiekendief doelgroepen	S7	Sensibilisatie en communicatie
D5	Coördinatie soortenbeschermingsprogramma	S8	Coördinatie

3.6 Actoren

Hier volgt een bespreking van de belangrijkste actoren die bij dit programma betrokken zullen worden en die bepalend zullen zijn in de realisatie van het programma. De diverse actoren, hun rol en mogelijk invloed worden toegelicht. Daarnaast wordt ook ingegaan op de mate waarin ze als actor belangrijk kunnen zijn voor het welslagen van het SBP ende mate waarin deze betrokkenheid over het volledige Vlaamse gewest geldt, dan wel of de actoren eerder uitsluitend op lokaal/regionaal niveau een invloed kunnen hebben. Deze actoren worden opgenomen in Tabel 14.

Tabel 14: Overzicht actoren

Actor		Functie/relatie soortbeschermings-programma met de doelsoort	binnen en	het link	Mogelijke soortbeschermingsprogramma	invloed	op	Mate betrokkenheid reikwijdte	van /
Agentschap Natuur en Bos	voor	Initiatiefnemer/coördinator van het soortbeschermingsprogramma			Coördinerende rol of aansteller van coördinator, maar eveneens beheerder op het terrein die bepaalde maatregelen/acties in de praktijk kan uitvoeren of laten uitvoeren. Partner/coördinator/financier van onderdelen van het SBP			Essentieel/ SBP	volledig
Landbouwsector (vertegenwoordigd door Boerenbond, Algemeen Boeren Syndicaat en lokaal waar mogelijk via agrobeheergroepen en Eco ²)		Gezien het biotoop van de grauwe kiekendief in grote mate overlapt met landbouwgebied (en de soort dan ook op in gebruik zijnde landbouwpercelen voorkomt) is de landbouwsector een belangrijke actor die in dit plan betrokken dient te worden. De betrokkenheid van de landbouwsector is dan ook essentieel.			- Beheer/teelt van gewassen in gebieden waar grauwe kiekendieven kunnen voorkomen. - Betrokkenheid bij het aanleggen/beheren van stroken/percelen ten gunste van de soort. - Agrobeheergroepen kunnen het beheer ten gunste van de grauwe kiekendief waar mogelijk coördineren - Landbouwers hebben een essentiële functie bij het nemen van gerichte maatregelen voor de soort, alsook bij de uitvoering van actieve nestbescherming.			Essentieel/ SBP	volledig
Vlaamse Landmaatschappij		De VLM is het coördinerende agentschap m.b.t. de uitvoering van beheersovereenkomsten in kader van PDPO-maatregelen. Tevens heeft de VLM de nodige contacten met landbouwers die beheer kunnen uitvoeren.			- Maatregelen ten gunste van de grauwe kiekendief werden deels geïmplementeerd in het PDPOIII-programma. Aangepaste/aanvullende beheerpakketten in functie van grauwe kiekendief zullen worden uitgewerkt in het kader van dit SBP. Dit kan in belangrijke mate bijdragen tot het realiseren van de gunstigere zones voor de soort (o.a. in de vorm van strokenbeheer in akkers) - Daarnaast heeft de VLM nog natuurinrichtingsprojecten, ruilverkavelingen			Essentieel/ SBP	volledig

Actor	Functie/relatie soortbeschermings-programma met de doelsoort	binnen en	het link	Mogelijke soortbeschermingsprogramma	invloed op	Mate betrokkenheid reikwijdte	van
				en monitoring van deze projecten in eigen beheer. Aandacht voor de grauwe kiekendief bij de opstelling en opvolging van deze projecten is belangrijk. ○ VLM-bedrijfsplanners zijn belangrijke contactpersonen inzake de planning/uitvoering van beheermaatregelen ten gunste van akkervogels/grauwe kiekendief.			
Gewestelijke/ regionale/ provinciale erkende Terrein beherende natuurverenigingen ○ Natuurpunt vzw ○ Limburgs Landschap vzw	De regionale/gewestelijke terreinbeherende natuurverenigingen zijn eigenaar van en/of beheren natuurgebieden, en hebben lokaal een specifieke werking uitgebouwd rond akkervogels.			○ Coördinatiepunten van vele natuur- en milieuvrijwilligers en actief in natuurstudie en natuurbeheer. In relatie tot grauwe kiekendief betekent dit het sturen van vrijwilligers, maar daarnaast is de kennis tot het monitoren van mogelijk broedgevallen en hieraan gerelateerd acties inzake nestbescherming aanwezig. Hiervoor kan gesteund worden op een uitgebreid vrijwilligersnetwerk, dat voor een vrij iconische soort als de grauwe kiekendief zeker ingeschakeld kan worden. ○ Uitgebreid netwerk voor het uitvoeren van communicatie en sensibilisatie omtrent de soort ○ Eigenaar/beheerder van gebieden/natuurreservaten ten gunste van akkervogels		Essentieel / volledig SBP	

Actor	Functie/relatie soortbeschermings-programma met de doelsoort	binnen en het link	Mogelijke soortbeschermingsprogramma	invloed op	Mate betrokkenheid / reikwijdte	van
Lokale natuurwerkgroepen	We spreken hier voornamelijk over natuur(studie)werkgroepen die reeds in sterke mate actief zijn rond akkervogels en/of kiekendieven. Deze zijn goed op de hoogte en organiseren reeds beschermingsmaatregelen te gunste van akkervogels en/of kiekendieven.		- Belangrijke kennis omtrent de doelsoort aanwezig - Aansturing van netwerk van lokale vrijwilligers - Inzet en uitvoering van akkervogel-beschermingsmaatregelen. - Ze hebben reeds in belangrijke mate ervaring met beschermingsmaatregelen (bv. Natuurwerkgroep de Kerkuil staat reeds jaren in voor beschermingsmaatregelen voor de bruine kiekendief, Werkgroep de Grauwe Gors nam in 2012 maatregelen voor de bescherming van het broedgeval van de grauwe kiekendief in Tongeren.)		Essentieel / volledig SBP	
Experts	Wetenschappelijk opvolging- evaluatie van het SBP		Wetenschappelijke begeleiding en opvolging/effectiviteit van maatregelen + vergroten van ecologische kennis van de soort		Essentieel / volledig SBP	
Provinciale overheden	Regionale partner die binnen werkingsgebied een belangrijke coördinerende functie kan uitvoeren of proefprojecten kan opzetten.		Voornamelijk een stimulerende, sensibiliserende rol. Het opnemen van de soort als provinciale aandachtsoort en hierrond communiceren (welke maatregelen zijn mogelijk?) zijn belangrijk aandachtspunten en is een rol die de provinciale overheden kunnen spelen. Maar daarnaast blijkt er reeds interesse om proefprojecten op het terrein te coördineren / deels te financieren.		Matig belangrijk / regionaal	

Actor		Functie/relatie soortbeschermings-programma met de doelsoort	binnen en het link	Mogelijke soortbeschermingsprogramma	invloed op	Mate betrokkenheid reikwijdte	van
Polders wateringen	en	Lokale partners die binnen het werkingsgebied een belangrijke functie kunnen uitvoeren in het water(peil)beheer		Het polderbestuur kan betrokken worden bij het aanleggen en onderhouden van randstroken ten gunste van de grauwe kiekendief, wanneer deze stroken gelegen zijn langs waterlopen/grachten/...		Matig belangrijk / lokaal	
Steden gemeentes	en	Lokale partner bij coördinatie of uitvoering van maatregelen		De diverse lokale besturen kunnen een belangrijke invloed uitoefenen i.v.m. sensibilisatie en communicatie door de soort op te nemen in lokale natuur- en milieuvisies of de soort lokaal te adopteren als kensoort/koesterbuur. Lokale besturen zullen worden aangezet om voor de grauwe kiekendief contraproductieve reglementen of verordeningen te wijzigen en om hun vergunningenbeleid in te zetten ter bevordering van de ecologische structuur in de kernzones.		Matig belangrijk / lokaal	
Regionale Landschappen		Samenwerkingsverband tussen diverse gebruikers van de open ruimte, waardoor deze een aantal van bovenstaande actoren samen kan brengen. Coördinerende rol		Op lokaal/regionaal vlak hebben Regionale Landschappen veelal een belangrijke coördinatie-functie en stellen ze ook middelen ter beschikking voor maatregelen op zowel landschappelijk als perceelsniveau, dit veelal in nauwe samenwerking met de diverse actoren. Binnen de Regionale Landschappen functioneert ook een belangrijk NME-werking. Deze educatieve werking kan de kennis over de grauwe kiekendief vergroten bij de diverse actoren.		Matig belangrijk / lokaal	
Jagersverenigingen		Grauwe kiekendief is geen jachtwild, maar jagersverenigingen zijn wel een belangrijke partner i.v.m. de wildbiotoop die van belang is		Jagersverenigingen kunnen een relevante bijdrage leveren door het in stand houden en stimuleren van een grote populatie haas en		Matig belangrijk / gewestelijk	

Actor	Functie/relatie soortbeschermings-programma met de doelsoort	binnen en het link	Mogelijke soortbeschermingsprogramma	invloed	op	Mate betrokkenheid reikwijdte	van
	voor prooidieren van de grauwe kiekendief, waaronder ook wildsoorten zijn zoals haas en patrijs.		patrijs, prooi-soorten voor de grauwe kiekendief, vnl. door de aanleg van bijkomende biotoop, bijvoorbeeld door de inzaai van landbouwgronden of akkerranden met kruidenmengsels voor wild en akkervogels.				
Terreineigenaars – Landelijk Vlaanderen via Aanspreekpunt Privaat Beheer (APB)	Landelijk Vlaanderen is een vereniging die de bos-, land- en natuureigenaars verenigt, mogelijke invloed door beheer terreinen. Het APB is specifiek opgericht voor het begeleiden en informeren uit eigen rangen van dergelijke eigenaars.		Op de diverse terreinen die in privé-eigendom zijn, kunnen ook maatregelen gunstig voor de grauwe kiekendief worden genomen. Hier liggen kansen voor structureel verankerde ecologische elementen. Het APB zal als aanspreekpunt betrokken worden bij het SBP.			Minder lokaal	belangrijk/
Vogelbescherming Vlaanderen vzw	Gewestelijk actieve vereniging Deze vereniging beheert weinig gebieden, maar kan binnen het SBP wel een sensibiliserende rol spelen.		Vogelbescherming Vlaanderen kan een rol spelen in de educatie, sensibilisatie en studie omtrent de soort. Verder heeft deze vereniging vele contacten en vrijwilligers die in het buitenland al met de bescherming van de grauwe kiekendief bezig zijn.			Minder lokaal	belangrijk / gewestelijk

In mindere mate en voor specifieke locaties zijn er nog een aantal actoren die op lokaal niveau belangrijk zijn. Deze hebben veeleer een zeer lokale werking: bv. andere dan hierboven vermelde lokale natuur- en milieuverenigingen. Bij lokaal overleg bij de opstart van concrete maatregelen voor het SBP dienen deze wel betrokken te worden en is het de verantwoordelijkheid van de belangrijkste actoren om deze hierbij te betrekken. De acties (zie hoofdstuk 4) dienen verder ontwikkeld te worden met de diverse actoren. Overlegmomenten met deze actoren zijn dan ook belangrijk in kader van de betrokkenheid en het engagement van de diverse partners. Een verslag van het actorenoverleg wordt als bijlage bij dit SBP gevoegd. Uit dit verslag moet duidelijk blijken dat de actoren die verderop in het actieplan betrokken worden in acties en maatregelen op de hoogte zijn van de voorgestelde acties binnen het voorliggende SBP.

4 Actieplan

In dit hoofdstuk volgt een gedetailleerde beschrijving van elke actie/maatregel, passend bij voorgaande doelstellingen en strategieën. Acties/maatregelen worden hierbij gegroepeerd volgens strategie (bv. beheermaatregelen, communicatie, monitoring, ...) en doelstelling. De ontwikkeling van een duurzame populatie grauwe kiekendief in Vlaanderen kan enkel worden bereikt door het gecombineerd uitvoeren van verschillende typen maatregelen.

Voor de (her)kolonisatie van de grauwe kiekendief in Vlaanderen zijn volgende aspecten essentieel:

- Open (landbouw/heide)gebieden zonder al te veel bomen of andere hoog opgaande elementen.
- Een hoge dichtheid muizen is noodzakelijk; een voldoende dicht netwerk van vaste en kruidenrijke graslandstructuren (percelen, stroken, bermen, dijken,...) kan hiertoe zorgen.
- Een hoog aanbod aan akkervogels is nodig als extra prooien, vooral in muizenarme jaren. Hiervoor is het creëren van gunstige biotopen voor meerdere soorten akkervogels van open landschappen noodzakelijk.
- De prooien dienen goed bereikbaar te zijn. Gefaseerde maaibeurten kunnen ervoor zorgen dat prooien kunnen worden gevangen (het vangen van prooien is een probleem dichte vegetaties). Gericht maaien met stroken met afwisselende korte en langere vegetatie zijn hiervoor ideaal.
- Actieve nestbescherming (inclusief predatiecontrole waar nodig) in landbouwgebied is noodzakelijk om de nesten te vrijwaren van uitmaaaien en predatie.

Deze aspecten worden hieronder vertaald in specifieke actiepunten die de goede staat van instandhouding dienen te realiseren.

Een goede uitvoering van deze maatregelen staat of valt met een goede landelijke coördinatie, een adequate voorlichting, een goed monitoringssysteem en een aanvullend onderzoekstraject om de effecten van de maatregelen te kunnen meten en de doelstellingen van het beschermingsplan te kunnen toetsen. De implementatie van acties in de kernzones zal gebeuren in open dialoog met de betrokken lokale actoren.

4.1 Acties in functie van de globale doelstelling SBP

Vertrekkende vanuit de einddoelstelling van dit SBP, nl. het realiseren van een **goede regionale staat van instandhouding** voor de grauwe kiekendief, worden in dit hoofdstuk verschillende acties geformuleerd. In eerste instantie wordt een onderscheid gemaakt tussen een globaal overzicht van langlopende acties en vervolgens worden deze acties geformuleerd op maat en binnen de looptijd van dit SBP (nl. 5 jaar). Verder dienen de acties die geformuleerd worden voor de korte termijn ook verder te worden meegenomen op langere termijn, al dan niet na evaluatie en/of onder gewijzigde vorm. De focus ligt op de doelstellingen binnen dit SBP (5 jaar). Voor de aanbevelingen naar de toekomst toe verwijzen we tevens naar hoofdstuk 6.

Tabel 15 geeft een overzicht van de strategieën en acties/maatregelen i.f.v. de globale einddoelstelling nl. het realiseren van de G-IHD.

Tabel 15: Overzicht strategieën en acties i.f.v. globale einddoelstelling SBP

Doelstelling	Strategie		Actie
Omschrijving Einddoelstelling: doelen grauwe kiekendief geformuleerd binnen de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD)	#	Omschrijving	Omschrijving
	S1	Behoud en ontwikkeling van leefgebied binnen geschikt open agrarisch gebied en heide terreinen	Behoud en ontwikkelen van extra leefgebied voor de soort: open heide terreinen/ open landbouwgebied. Acties enerzijds op gebiedsniveau, anderzijds op perceelsniveau (hoge aantallen muizen, hazen en akkervogels)
	S2	Verbeteren van beheer van leefgebied	Verbetering van beheer van leefgebied (heideterreinen & agrarisch natuurbeheer in akkergebieden)
	S3	Bescherming tijdens broedperiode	Actieve nestbescherming
	S4	Aanpassen beheerinstrumentarium	Beheerovereenkomsten binnen PDPO-pakket optimaliseren voor grauwe kiekendief als paraplu-soort voor akkervogels (zomervoedsel, wintervoedsel, nestgelegenheid en dekking) of andere vormen van ondersteunende maatregelen
	S5	Vergroten van ecologische kennis	Onderzoek naar optimalisatie strokenbeheer in akkergebied
			Onderzoek/opvolging van internationale situatie, trekgedrag en hieraan gerelateerde risico's/gevaren voor de soort (mogelijk in combinatie met sensibilisatie/communicatie)
			Uitwisseling en bundeling van internationale kennis over te nemen beheermaatregelen voor de soort
	S6	Monitoring	Jaarlijkse monitoring in kerngebieden door gerichte inventarisaties
			Monitoring voedselsituatie (dichtheden muizen, hazen en akkervogels)
	S7	Sensibilisering en communicatie	Algemene communicatie
			Doelgroepgerichte voorlichting – uitwisseling kennis
			Workshop/ studie-uitstap
	S8	Coördinatie	Aanstellen coördinator SBP en opvolging bovenstaande acties

4.2 **Bespreking acties**

In dit hoofdstuk worden de diverse acties afzonderlijk toegelicht. Hier kan worden verwezen naar de bijpassende overzichtstabellen waar de acties op lange termijn (Tabel 15) en de acties binnen de looptijd van dit SBP (Tabel 16) staan opgesomd. De acties/maatregelen binnen de looptijd van het SBP worden onderlijnd genummerd volgens de strategie waar ze onder vallen. De implementatie van acties in de kernzones zal gebeuren in open dialoog met de betrokken lokale actoren.

4.2.1 **Beschrijving van acties binnen strategie 1: Behoud en ontwikkeling van leefgebied binnen geschikt open agrarisch gebied en heideterreinen**

Actie 1.1 Gebiedsplan per kernzone: maatregelen op landschapsniveau

Voor elke kernzone zal een gebiedscoördinator worden aangesteld, die samen met de lokale betrokken actoren een gebiedsplan uitwerkt (zie actie 8.1). De gebiedscoördinator heeft hiervoor voldoende affiniteit met o.a. de landbouw-, natuur-, jacht- en landeigenaarssector.

In dit gebiedsplan zullen twee zaken worden uitgewerkt:

1. behoud en bevordering van de openheid van het landschap
2. behoud en bevordering van het voedselaanbod voor grauwe kiekendief, inclusief buffer voor muizenarme jaren (zie Actie 1.2).

Relevante beleidsacties die in dit gebiedsplan m.b.t. het eerste punt kunnen worden onderzocht en zo mogelijk uitgevoerd, zijn o.a.:

- Het vrijwaren van voldoende grote stukken open ruimte in het ruimtelijk beleid, die niet ingenomen worden door bebouwing;
- Evoluties inzake agroforestry: vermijden van dergelijke initiatieven in kerngebieden grauwe kiekendief;
- Omvorming van een aantal bestaande bosfragmenten naar ruigtes/houtkanten/hakhoutpercelen (eventueel via aanpassing bosdecreet te stimuleren – geen boscompensatieplicht in deze kernzones)
- Vermijden van aanplanten dreven (populieren / laanbeplanting) in kerngebieden grauwe kiekendief (beleid gemeenten/steden/wegbeheerders).
- Screening van het vergunningenbeleid van lokale besturen naar voor de grauwe kiekendief contraproductieve reglementen of verordeningen en opportuniteiten om deze te wijzigen en om dit vergunningenbeleid in te zetten ter bevordering van de ecologische structuur in de kernzones, dit met respect voor de landbouwers en hun bedrijfsvoering;
- Wegennetwerk (foto's in Bijlage 1):
 - Verharde ruilverkavelingswegen vertragen door bv. grindbakken/tractorsluizen (enkel toegang voor landbouwvoertuigen)
 - Behoud, bescherming en aanleg van trage wegen

Daarnaast zal per kernzone een overzicht gemaakt worden van de teelten van de voorbije drie jaar en de actuele ecologische infrastructuur (beheerovereenkomsten, bermen, graften...). Deze oppervlakten worden jaarlijks geactualiseerd in het evaluatierapport (zie actie 8.2). Op basis hiervan zullen de belangrijkste ruimtelijke hiaten in het ecologisch netwerk dat bijdraagt tot een hoger prooi-soortenbestand voor de grauwe kiekendief worden geïdentificeerd en

zal voor elke kernzone buiten SBZ een *distance to target* voor leefgebied grauwe kiekendief worden vastgesteld.

Actoren:

ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, Wildbeheereenheden, Aanspreekpunt Privaat Beheer, lokale besturen, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, expertenwerkgroep...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Kerngroep per kernzone o.l.v. gebiedscoördinator, beleidsacties, samenwerkingsovereenkomsten met lokale besturen, regionale landschappen, wegbeheerders...

Raming benodigd budget voor 5 jaar: reguliere werkingsmiddelen, zie ook actie 8.1

Actie 1.2 Gebiedsplan per kernzone: maatregelen op perceelniveau

Voor elke kernzone zal in samenspraak met de lokale actoren onder leiding van de gebiedscoördinator worden uitgewerkt hoe het bijkomend leefgebied voor grauwe kiekendief kan worden gerealiseerd. Binnen de looptijd van dit SBP wordt als mijlpaal de realisatie van minstens 25% van het in de G-IHD voorziene extra leefgebied gerealiseerd (bijkomend leefgebied t.o.v. leefgebied bij vaststelling G-IHD): dit is 87,5-112,5 ha in alle kerngebieden samen. Voor de verdeling over de kerngebieden en het bepalen van de grootste prioriteiten wordt gesteund op de analyses per kerngebied zoals beschreven in actie 1.1, waarbij de coördinator van het SBP (zie actie 8.1) het overzicht heeft. De nieuwe maatregelen zullen hierbij geprioriteerd worden naar de meest kansrijke gebieden. Belangrijk is om het voedselaanbod voor grauwe kiekendief te verbeteren en ervoor te zorgen dat er op gebiedsniveau een buffer komt zodat continuïteit in dit voedselaanbod gewaarborgd wordt.

Er wordt naar een tweesporenbeleid gestreefd: beheerovereenkomsten (1^{ste} pijler) enerzijds en structureel verankerde ecologische elementen anderzijds (2^{de} pijler). Als streefbeeld geldt een 80%-20% verdeling voor deze 2 pijlers. Het totale doel blijft echter 87,5-112,5 ha, ook als 20% structureel verankerde ecologische elementen niet haalbaar zou blijken. In dat geval dient een groter aandeel leefgebied onder de vorm van beheerovereenkomsten te worden aangelegd. In het gebiedsplan zullen de huidige beheerovereenkomsten en structureel verankerde ecologische elementen en de opportuniteiten voor bijkomende oppervlakte in kaart worden gebracht.

Voor de beheerovereenkomsten zal intens worden samengewerkt met de VLM, zodat de inspanningen voor beheerovereenkomsten 'gemengde grasstrook (plus)' met gunstig maaibeheer en aangepaste beheerovereenkomsten i.f.v. grauwe kiekendief op de kernzones kunnen gefocust worden. Welke kenmerken deze beheerovereenkomsten dienen te hebben wordt verder in dit hoofdstuk toegelicht, enerzijds bij actiepunt 2.1 en anderzijds 4.1.

De structureel verankerde ecologische elementen die de tweede pijler vormen, kunnen verschillende vormen aannemen. Deze vallen binnen de 5-10 % einddoelstelling van het SBP en zijn belangrijk om te zorgen voor continuïteit in het voedselaanbod en voor verbindingen tussen beheerovereenkomsten.

Structureel verankerde elementen moeten zorgen voor voldoende muizen maar ook voor hazen en akkervogels in muizenarme jaren. Deze elementen kunnen vlakvormig zijn zoals percelen met overstaand graan en/of kruidenrijke vegetaties, soortenrijk hooiland met late maaidatum, veedrinkpoelen of overhoekjes, dan wel lijnvormig, zoals bermen, holle wegen, graften of trage wegen, hagen. Voorbeelden zijn gegeven in Bijlage 2. Het behouden, versterken en beheren van dergelijke lijnvormige elementen draagt bij tot een algemene basiskwaliteit van het akkerlandschap waardoor dit een meerwaarde krijgt voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten. Eventuele bijkomende lijnvormige structureel verankerde ecologische elementen kunnen echter slechts in uitzonderlijke gevallen (op basis van ligging, omvang, beheer) op aangeven van de gebiedscoördinator bij de evaluatie worden meegerekend in de oppervlakte bijkomend leefgebied dat rechtstreeks door de grauwe kiekendief gebruikt wordt.

Actoren:

ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, Wildbeheereenheden, Aanspreekpunt Privaat Beheer, lokale besturen, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, team experts (zie 4.2.5)...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Kerngroep per kernzone o.l.v. gebiedscoördinator, beheerovereenkomsten, samenwerkingsovereenkomsten met lokale besturen, WBE's, landeigenaren, terreinbeherende verenigingen...

Raming benodigd budget voor 5 jaar: 426.017 € - 547.736 €

Actie 1.3 Duurzaamheid structureel verankerde ecologische elementen

Het is belangrijk dat er voldoende ecologisch areaal is dat duurzaam verankerd is in elk kerngebied, zodat de opbouw van prooidierpopulaties op een langere termijn dan de vijfjarige beheerovereenkomsten gegarandeerd blijft. Structureel verankerde ecologische elementen hoeven niet noodzakelijk op lange termijn op hetzelfde perceel gelegen te zijn. Deze structurele verankering kan op gebiedsniveau bekeken worden, op voorwaarde dat de connectiviteit met andere maatregelen behouden blijft, zodat de populaties aan prooidieren over een voldoende groot areaal blijven beschikken.

Om deze structureel verankerde ecologische elementen te realiseren, wordt bij de vaststelling van dit soortenbeschermingsprogramma een werkgroep opgericht die de verschillende mogelijkheden analyseert (lange termijn overeenkomsten, natuurbeheerplan type II, permanente rotatiesystemen, GLB...). Deze werkgroep is dezelfde als de werkgroep die in het kader van het SBP hamster de structurele verankering van hamstervriendelijk beheerde percelen zal onderzoeken. Door actoren die met grauwe kiekendief bezig zijn en actoren die bij hamster betrokken zijn samen te laten werken, kunnen ideeën vanuit verschillende invalshoeken worden samengevoegd tot een harmonische oplossing. De werkgroep wordt binnen de zes maanden na de vaststelling van het soortbeschermingsprogramma opgericht en bestaat uit dezelfde leden als de werkgroep die zich over de beheerovereenkomsten buigt (zie 4.2.4). Binnen de zes maanden na oprichting formuleert de werkgroep een advies aan de stuurgroep. Het voorstel dient ook lokaal afgetoetst te worden met de betrokken actoren (gebiedscoördinatoren en kerngroepen per zone) om dan uiteindelijk opgenomen te worden in de gebiedsplannen van de kernzones.

Binnen de eerste planperiode wordt de realisatie van 17,5 tot 22,5 ha structureel verankerde ecologische elementen vooropgesteld in alle kernzones. Indien duidelijk zou worden dat deze oppervlakte niet gehaald wordt binnen de termijn van het SBP, zal voor de het niet gerealiseerde deel hiervan een gelijke oppervlakte aan bijkomende beheerovereenkomsten moeten gesloten worden. Deze oppervlakte komt bovenop de doelstelling uit het SBP hamster van 20-25 ha extra kleine landschapselementen onder vorm van een netwerk aan braakland, ruige akkerranden en graften, die dienst kunnen doen als refugia.

Actoren:

ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, HVV, Landelijk Vlaanderen, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, team experts (zie 4.2.5)...

Prioriteit: Middel

Instrumenten: Werkgroep; instrumenten voor structurele verankering zullen door de werkgroep bepaald worden.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: Budget afhankelijk van het uitgewerkte voorstel, hangt samen met acties 1.2 en 2.1

4.2.2 Beschrijving van actie binnen strategie 2: Verbeteren van beheer van leefgebied

Actie 2.1 Verbetering van beheer van leefgebied

Beheerovereenkomsten:

In PDPO III werd al voor een stuk rekening gehouden met vereisten voor leefgebied van (prooi)soorten van de grauwe kiekendief. Het beheerpakket 'gemengde grasstrook' biedt vrijheid in de beheervorm, zodat dergelijke stroken kunnen beheerd worden als duo- of triostrook. Het maai-beheer zorgt er voor enige/de nodige (structuur)variatie. Belangrijk is wel dat het maaischema gericht is op het verbeteren van de voedselsituatie of op het verhogen van de voedselbeschikbaarheid op het juiste moment. De hoge vegetatie in de niet gemaaide stroken zorgt voor voldoende graszaden en dekking, en bijgevolg voor voldoende (woel)muizen. De kort gemaaide stroken in 'gemengde grasstrook' kunnen er dan weer voor zorgen dat de grauwe kiekendief de muizen kan vangen. De nood aan een korte strook is voor een deel afhankelijk van de dekking die geboden wordt door aangrenzende teelten. Dit dient door de gebiedscoördinator te worden opgevolgd. Goede muizen- en akkervogelpopulaties kunnen zich ook ontwikkelen in een beheerovereenkomst 'gemengde grasstrook plus', die wel een strikt maaischema omvat en hierdoor op zich betere kansen biedt voor (prooi)soorten van grauwe kiekendief dan het pakket 'gemengde grasstrook' zonder bijkomende voorwaarden.

De beheerovereenkomsten 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' zullen waar mogelijk aangepast worden om meer tegemoet te komen aan de ecologische vereisten van de grauwe kiekendief (zie 4.2.4).

De kenmerken van dergelijke stroken worden beschreven in Bijlage 3, aan de hand van voorbeelden uit de literatuur (Nederlandse en Duitse situatie). Dergelijke stroken moeten langere tijd op dezelfde plaats blijven liggen (5 jaar), wat er voor zorgt dat er voldoende voedsel voor de grauwe kiekendieven ter

beschikking is. Voor de ontwikkeling van een goede muizenpopulatie is dit zelfs essentieel.

In plaats van bestaande stroken langs grachten verder uit te breiden in de breedte, zal in de kerngebieden de mogelijkheid bekeken worden om bijkomende stroken op andere plaatsen in de percelen te leggen. Op deze stroken stellen zich geen problemen met beschadiging of verruiging door de opvoer van slib.

Voor de correcte uitvoering van het beheer in de verschillende kernzones en prioritaire maatregelenzones grauwe kiekendief zal waar mogelijk worden samengewerkt met agrobeheergroepen van Eco².

De beheerpakketten 'gemengde grasstrook (plus)' kunnen ook ingezet worden voor de beheerdoelstelling erosiebestrijding. Andere pakketten voor deze beheerdoelstelling lenen zich niet tot een voor grauwe kiekendief optimale duo- of triorand. De 'grasstrook 15 juni' kan wel een meerwaarde betekenen voor broedende akkervogels, hoewel dit voor latere broedsels eerder een ecologische val vormt. In de kerngebieden voor grauwe kiekendief zullen bijgevolg ook voor de beheerdoelstelling erosiebestrijding de beheerpakketten 'gemengde grasstrook (plus)' of compatibele aangepaste BO's (zie 4.2.4) gepromoot worden.

Structureel verankerde ecologische elementen/maatregelen

Percelen kunnen beheerd worden als akkers met overstaand graan of luzerne, al dan niet met veel of zeldzame akkerkruiden. Deze percelen die het gehele jaar dekking en voedsel kunnen bieden aan muizen, hazen en akkervogels bulken van de muizen en insecten, en in mindere mate territoriale akkervogels in de zomermaanden in vergelijking met regulier akkerland. Ook hooilanden met een late maaidatum zijn waardevolle structureel verankerde ecologische elementen.

Actoren:

ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, HVV, Landelijk Vlaanderen, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, team experts (zie 4.2.5)...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Beheerovereenkomsten; instrumenten voor structurele verankering zullen door de werkgroep uit actie 1.3 bepaald worden.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: Budget deels afhankelijk van het uitgewerkte voorstel in actie 1.3; totaal budget vervat in raming actie 1.2

4.2.3 Beschrijving van acties binnen strategie 3: Actieve nestbescherming

Actie 3.1 Actieve nestbescherming

Gezien de soort in agrarisch gebied broedt (en dan nog veelal in wintertarwe) is er een groot risico dat de vogels tijdens de oogstwerkzaamheden weggemaaid worden. Om de jongen toe te laten succesvol op te groeien, is het dan ook noodzakelijk om in dit agrarisch gebied de nesten uit te rasteren tijdens de oogst (of andere maaiwerkzaamheden). Gerichte inventarisatie en lokalisatie van de nesten is dan ook een eerste belangrijke stap (zie strategie 6 en hoofdstuk 5).

Het lokaliseren van de nesten vergt wel heel wat tijd en inspanningen van de vrijwilligers die de monitoring uitvoeren (zie ook actie 6.1 en hoofdstuk 5.2 voor details over de waarneming van een nest). Enige ervaring is vereist voor een goede lokalisatie van een nest. Hierin zal de gebiedscoördinator een belangrijke rol spelen.

Een waarneming van een broedende grauwe kiekendief wordt bevestigd door de gebiedscoördinator, een werknemer van het Agentschap voor Natuur en Bos of het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek of door een bedrijfsplanner van de Vlaamse Landmaatschappij. Eenmaal het nest is gevonden, dient de beheerende landbouwer te worden gecontacteerd met de vraag of men tijdens het oogsten een strook rondom het nest (een ruit van 10 x 10 m) ongemoeid wil laten. Een (tijdelijke) afbakening of instructies ter plaatse door een coördinator of vrijwilligers moeten er voor zorgen dat de landbouwer het nest vanuit het landbouwvoertuig opmerkt.

Actieve bescherming tijdens de broedperiode bestaat uit:

- Territoriumlokalisatie (van half april tot half juli) op basis van actieve prospectie;
- Nestprospectie (bepalen exacte locatie nest, van half mei tot einde juli)
- Vrijwaren van verstoring broedparen;
- Goede relatie en mogelijkheid tot snel contact met betrokken landbouwer;
- Plaatsen van nestbescherming (elektrische omheining of kooi uit nertsengaas), of verplaatsen van het nest indien nodig omwille van risico op uitmaaien, ongunstige ligging: zie Bijlage 5 voor praktische uitwerking. Ook indien het nest bezocht wordt voor onderzoeksdoeleinden, dient steeds een kooi geplaatst te worden als bescherming tegen predatie.
- Predatiecontrole;
- Vrijwaren van beschermde zone rond nest van maai/oogstwerkzaamheden;
- Ondersteuning/compensatie landbouwer voor het opbrengstenverlies van een zone rond het nest;
- Reguliere opvolging van het nest (eventueel ringen en vleugelmerken).

De gebiedscoördinator bepaalt in overleg met de actoren welke elementen van actieve nestbescherming noodzakelijk zijn.

Op basis van bijlage 5 zal een handleiding voor nestbeschermers worden uitgewerkt. Zeker in de eerste jaren van het SBP is het belangrijk dat de nesten beschermd worden door de gebiedscoördinatoren met de nodige ervaring ter zake. Zij betrekken lokale vrijwilligers hierbij en leiden hen daarin op in de praktijk. In een later fase kan nestbescherming ook door vrijwilligers worden uitgevoerd, met een handleiding als extra ondersteuning. Het bedrag van de ondersteuning/compensatie wordt in principe bepaald op basis van de oppervlakte die niet gemaaid of geoogst wordt. Deze oppervlakte wordt vermenigvuldigd met de gemiddelde referentieopbrengst (in $\text{EUR} \cdot \text{ha}^{-1} \cdot \text{jaar}^{-1}$) van de betreffende teelt voor het voorafgaande jaar in de betreffende landbouwstreek, zoals jaarlijks bepaald door het Departement voor Landbouw en Visserij. Indien dit bedrag lager is dan 50 euro (wat in de meeste gevallen zo zal zijn omwille van de relatief kleine oppervlakte die gevrijwaard moet worden rond het nest), wordt een bedrag van 50 euro toegekend voor het betreffende nest. Dit kadert binnen de de-minimissteun aan de landbouwsector.

Actoren:

ANB, VLM, landbouwers, vrijwilligers, gebiedscoördinator, team experts (zie 4.2.5).

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: materiaal voor nestbescherming per kerngebied, handleiding voor nestbeschermers, goede samenwerking tussen team dat monitort, lokale landbouwers en vrijwilligers die bescherming plaatsen

Raming benodigd budget voor 5 jaar: 5.250 €

4.2.4 Beschrijving van acties binnen strategie 4: Aanpassing van het beheerinstrumentarium

Actie 4.1 Verbeteren van de beheerovereenkomsten binnen PDPO ten gunste van grauwe kiekendief

Het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) heeft een advies geschreven over de beheerovereenkomsten 'faunavoedselgewas', 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' in relatie tot de ecologische vereisten voor grauwe kiekendief. Dit advies is toegevoegd in Bijlage 6.

De beheerpakketten 'aanleg en onderhoud gemengde grasstrook' en 'onderhoud gemengde grasstrook' binnen PDPO III, zoals vastgesteld in het Ministerieel Besluit van 03/04/2015 bieden voldoende vrijheid om duostroken of triostroken aan te leggen. Optimaal maaibeheer voor grauwe kiekendief is voor deze beheerpakketten actueel echter geen vereiste. De beheerpakketten 'gemengde grasstrook plus' bevatten ten opzichte van het pakket 'gemengde grasstrook' bijkomende voorwaarden die ervoor zorgen dat er gedurende een langere periode een voldoende hoge vegetatie voorkomt. Dit kan op zich nuttig zijn voor bepaalde akkervogel- en muizensoorten, maar maakt het voor de grauwe kiekendief wel moeilijker om die prooi-soorten te bejagen. Het INBO-advies bevat een aantal voorstellen tot wijziging van beide BO's om ze ecologisch interessanter te maken voor de grauwe kiekendief.

Het beheerpakket 'akkerland voedselgewas' biedt actueel kansen voor een aantal prooi-soorten van de grauwe kiekendief. Dergelijke beheerovereenkomsten voorzien vooral wintervoedsel voor akkervogels, muizen en hazen. Indien het gewas vanaf de vroegst toegestane datum (15 maart) gemaaid wordt, zijn de percelen onder dit beheer in het voorjaar echter weinig aantrekkelijk voor muizen en akkervogels die de grauwe kiekendief nodig heeft. Het voorjaar is nochtans een belangrijke periode omdat de soort dan in onze streken op prospectie komt voor geschikt broed- en foerageergebied, na de trek uit Afrika. Het INBO-advies bevat een aantal aanbevelingen om de kwaliteit van percelen onder een aangepast BO 'akkerland voedselgewas' voor grauwe kiekendief ook in het voorjaar en de zomer te verbeteren.

Een nieuw type BO dat door VLM onderzocht zal worden is de zogenaamde vogelakker naar Nederlands voorbeeld (Bijlage 4). Zo'n vogelakker zou ook als vlakvormig structureel verankerd ecologisch element kunnen aangelegd worden. Door het specifieke karakter met ruimte voor landbouwproductie leent deze beheervorm zich echter tot een beheerovereenkomst in het kader van PDPO III. Een andere gebruikte term is 'jaagakker', gezien deze specifiek aangelegd en beheerd worden als foerageergebied (jaaggebied) voor de grauwe kiekendief. Op dit type akkers kan worden geoogst, maar is de opbrengst ondergeschikt aan het realiseren van optimaal foerageergebied voor de grauwe kiekendief. Op deze

vogelakkers wordt gemaaid in rasterstructuur, wat zorgt voor voldoende dekking voor muizen in de niet-gemaaide stroken, terwijl de gemaaide stroken net gedekte tafels voor roofvogels zijn. De meest aangewezen teelten zijn alfalfa, luzerne en bepaalde grassoorten.

De VLM zal op basis van het INBO-advies en de maatregelen in de Nederlandse vogelakkers een voorstel voor aangepaste en/of nieuwe beheerovereenkomsten op maat van de grauwe kiekendief uitwerken. Dit voorstel zal worden teruggekoppeld met een werkgroep, met vertegenwoordigers van ten minste de landbouwsector, de natuursector, de VLM, het ANB, het departement Landbouw en Visserij en het INBO, de gebiedscoördinatoren en de experts die de onderzoeksacties begeleiden (zie 4.2.5).

De werkgroep komt samen binnen de maand nadat het voorstel van VLM ontvangen werd. Op basis van de conclusies van de werkgroep brengt VLM een voorstel voor aangepaste/nieuwe beheerpakketten vervolgens in procedure bij de EU in het kader van een wijziging aan PDPO-III in 2016, zodat deze pakketten mits goedkeuring door de EU zo snel mogelijk in Vlaanderen kunnen toegepast worden.

Deze actie overlapt met een gelijkaardige actie binnen het SBP hamster. De werkgroep kan beide soorten tegelijk behandelen.

Actoren:

- ANB, VLM, Departement Landbouw en Visserij, landbouwsector, natuursector, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, gebiedscoördinatoren...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Wetgevend.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: Binnen de reguliere middelen

4.2.5 Beschrijving van acties binnen strategie 5: Vergroten van ecologische kennis

Voor de acties binnen deze strategie zal uit de stuurgroep een team van experts worden samengesteld, die deze acties begeleidt, samen met de coördinator van het SBP. Dit team van experts wordt ook betrokken bij andere acties rond leefgebied, beheer en nestbescherming.

Actie 5.1 Onderzoek naar optimalisatie strokenbeheer/structureel verankerde elementen in agrarisch gebied – opvolging genomen maatregelen

In relatie tot het monitorings- en coördinatieluik is het aangewezen om het strokenbeheer en de aangelegde structureel verankerde elementen op hun effectiviteit te onderzoeken. De schaal waarbinnen dit uitgevoerd kan worden is actueel minder belangrijk. Dit kan via een aantal steekproefzones of proefprojecten maar hangt ook samen met de inzet van beschikbare vrijwilligers (monitoring). Dit kan met eigen onderzoek, maar staat ook in relatie met kennis vanuit het buitenland (zie acties 5.2 / 5.3). Een belangrijke indicator voor de effectiviteit van de genomen maatregelen is de hoeveelheid prooidieren die er aanwezig zijn. Hierdoor hangt deze actie nauw samen met actie 6.2 'monitoring voedselsituatie'. Onderzoek met GPS-loggers/zenders en ontvangers is een mogelijkheid die heel relevante informatie kan opleveren over de foerageergebieden die de voorkeur van broedende grauwe kiekendieven genieten. Daarnaast kan braakballenonderzoek belangrijk inzicht geven in de

geconsumeerde prooi-soorten in een bepaalde kernzone, wat gecombineerd met de monitoring van de voedselsituatie een indicatie kan geven van de voorkeur van grauwe kiekendieven voor bepaalde types maatregelen.

Acties 5.1, 5.3 en 6.2 zullen gezamenlijk worden uitbesteed.

Actoren:

Coördinator SBP, team experts, vrijwilligers, organisaties, onderzoeksinstituten

Prioriteit: Middel

Instrumenten: uit te besteden onderzoek

Raming benodigd budget voor 5 jaar: 75.000 EUR (samen met acties 5.3 en 6.2)

Actie 5.2 Onderzoek/opvolging van internationale situatie, trekgedrag en hieraan gerelateerde risico's/gevaren voor de soort

Dit betreft voornamelijk de populatie-evolutie van de soort, waarbij het populatieverloop in Vlaanderen gelinkt dient te worden aan de evolutie over de grenzen van het Vlaams gewest heen. We denken dan aan de populaties in de Franse Boulonnais, de Waalse akkergebieden, maar ook op grotere schaal (Nederland, Duitsland,...) en bij uitbreiding de volledige West-Europese populatie. De coördinator van het SBP zal contact moeten opnemen met de personen en organisaties die de populaties in Wallonië, Frankrijk, Duitsland en Nederland opvolgen. Via de Nederlandse werkgroep Grauwe Kiekendief kunnen veel contacten gelegd worden en zal ook het Nederlandse onderzoek met zenders naar trekgedrag en gedrag in de overwinteringsgebieden worden opgevolgd. Het verloop van de internationale populaties zal worden opgevolgd in het jaarlijkse evaluatierapport (zie actie 8.2). Trends in de Vlaamse populatie zullen vergeleken worden met internationale populatietrends.

Dit actiepunt kan niet los gezien worden van de andere acties binnen strategie 5. Dit actiepunt zal binnen de algemene coördinatieopdracht uitgevoerd worden, waarbij er voldoende tijd voor voorzien zal worden.

Actoren:

Coördinator SBP, team experts, gebiedscoördinator

Prioriteit: Laag

Instrumenten: n.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: Geen bijkomend budget voorzien, valt binnen takenpakket coördinator. Onderzoek met vleugelmerken zit vervat in actie 5.3.

Actie 5.3 Uitwisseling met en bundeling van internationale kennis omtrent te nemen beheermaatregelen voor de soort

Ook dit aspect hangt samen met de andere actiepunten binnen deze strategie. Dit komt tevens terug in het aspect 'sensibilisatie en communicatie'.

Het is vooral noodzakelijk om de internationale acties en de vele onderzoeksresultaten vanuit de Nederlandse/Duitse situatie blijvend op te volgen en hieruit lessen te trekken voor de verdere uitvoering van dit SBP.

Het instappen in een internationaal programma (specifiek onderzoek met vleugelmerken, of satellietonderzoek) en uitwisseling van gegevens met o.a. de Nederlandse Werkgroep Grauwe Kiekendief kan van start gaan van zodra een opportuniteit hiertoe zich voordoet. De resultaten en toepassing hiervan dienen dan aan te sluiten bij actie 5.1, zodat opgedane kennis kan toegepast worden om beheer en verdere aanleg van leefgebied te optimaliseren.

Actoren:

Coördinator SBP, team experten, vrijwilligers, organisaties, onderzoeksinstituten, gebiedscoördinatoren

Prioriteit: Middel

Instrumenten: uit te besteden onderzoek

Raming benodigd budget voor 5 jaar: zie actie 5.1: 75.000 EUR voor acties 5.1, 5.3 en 6.2 samen

4.2.6 Beschrijving van acties binnen strategie 6: Monitoring

Actie 6.1 Jaarlijkse monitoring in kerngebieden door gerichte inventarisaties

In alle kernzones voor de grauwe kiekendief dient jaarlijks monitoringsonderzoek plaats te vinden om de populatie grauwe kiekendief op te volgen. We verwijzen hiervoor naar hoofdstuk 5, waar de praktische invulling toegelicht wordt. De monitoring van de populatie grauwe kiekendief als onregelmatige broedvogel wordt niet voorzien binnen de monitoring Natura2000-soorten en overige soorten prioritair voor het Vlaams beleid (INBO.R.2014.2319355).

Actoren: Coördinator SBP, gebiedscoördinatoren, vrijwilligers

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Monitoring door gebiedscoördinatoren, ondersteund via vrijwilligerswerking

Raming benodigd budget voor 5 jaar: vervat in actie 8.1 en binnen vrijwilligerswerking

Actie 6.2 Monitoring voedselsituatie (dichtheden muizen, hazen en akkervogels) in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 5.1/5.3)

Als bijkomende monitoringsactie zal in de kernzones (al dan niet steekproefsgewijs) de voedselsituatie van de soort opgevolgd worden (onafhankelijk of de soort er al dan niet succesvol broedt): muizen enerzijds en akkervogels anderzijds (leeuweriken, graspiepers, gele kwikstaarten, patrijzen...). Ook de vergroeningsmaatregelen in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zullen op dit vlak onderzocht worden.

Deze actie kan als input dienen voor de onderzoeksacties geformuleerd in strategie 5 en is op zich belangrijk voor de evaluatie van de genomen maatregelen.

In de Nederlandse akkergebieden worden o.a. de akkervogels geïnventariseerd via het MAS (Meetnet Agrarische Soorten), een methode met punttellingen om de dichtheden en verspreiding van agrarische soorten op te volgen. Specifiek in de kerngebieden voor grauwe kiekendief worden ook de muizen opgevolgd d.m.v. een muizencensus (bv. met behulp van kwadranten). Zo kunnen steekproefsgewijs uitspraken gedaan worden over de muizenstand in kiekendievengebied, maar ook wat de verschillen zijn tussen (regulier)akkerland,

randstroken, ruigtes of braaklegging (lees structureel verankerde maatregelen) en hoe de soort zich hiernaar gedraagt (bv. Franken M., 2011).

Actoren: Coördinator SBP, gebiedscoördinatoren, vrijwilligers, landbouwers, agrobeheergroepen, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil

Prioriteit: Middel

Instrumenten: Monitoring via vrijwilligerswerking en/of agrobeheergroepen

Raming benodigd budget voor 5 jaar: zie actie 5.1: 75.000 € voor acties 5.1, 5.3 en 6.2 samen

Actie 6.3 *Monitoring predatie in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 3.1/6.1/6.2)*

In tegenstelling tot in het SBP hamster wordt in het SBP van de grauwe kiekendief geen bijkomend predatiecontroleplan uitgewerkt, omdat enkel eieren en kuikens een risico lopen op predatie en deze levensstadia worden al grotendeels tegen predatie beschermd door de nestbeschermingsactie (actie 3.1). In overleg met de zittende jagers zullen de mogelijkheden voor gerichte predatiecontrole bekeken worden. De nadruk ligt voor deze soort dan ook op preventie van predatie. Om de effectiviteit van de genomen nestbeschermingsmaatregelen te evalueren, zal specifieke aandacht gaan naar eventuele resterende predatie van kuikens. Bij het opvolgen van de nesten met het oog op het bepalen van broedsucces zal in het geval van onverhoopte predatie via o.a. sporenonderzoek achterhaald worden welke predator de oorzaak was, om zo de nestbeschermingsmethode gericht aan te kunnen passen. Tijdens de monitoring van de populatie en de voedselsituatie zullen ook sporen van predators als vos en marterachtigen en de aanwezigheid van kraaiachtigen in de kerngebieden gemonitord worden. De voorjaarstellingen en wilddrapporten van wildbeheereenheden zullen opgevolgd worden wat betreft de aanwezigheid en evolutie van predators in de WBE-werkingsgebieden die overlappen met de kerngebieden.

Actoren: Coördinator SBP, gebiedscoördinatoren, vrijwilligers, landbouwers, agrobeheergroepen, wildbeheereenheden, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil

Prioriteit: Middel

Instrumenten: Monitoring via vrijwilligerswerking en/of agrobeheergroepen

Raming benodigd budget voor 5 jaar: n.v.t., zit vervat in acties 6.1 en 6.2

4.2.7 Beschrijving van acties binnen strategie 7: Sensibilisering en communicatie

Actie 7.1 *Algemene communicatie*

Het SBP zal algemeen toegelicht worden in drukwerk (gemeentelijke infobladen, tijdschriften van betrokken actoren...), de krachtlijnen en acties zullen via een website en op informatiepanelen in de kernzones worden toegelicht. Er zullen lezingen voorzien worden en regelmatig geleide excursies in de kernzones. Inspiratie kan gehaald worden uit succesvolle acties in Nederland en uit de communicatie rond het INBO-onderzoek met bruine kiekendieven, wat via een aantrekkelijke facebook-pagina gevolgd kan worden (Bijlage 7). De Nederlandse resultaten kunnen ook bij ons in de verf gezet worden en waar mogelijk kan worden samengewerkt.

Ook de meeliftende soorten (met name akkervogels) die een gunstig effect ondervinden van de maatregelen voor de grauwe kiekendief, zullen in de communicatiecampagne worden opgenomen. Op die manier kunnen sneller tastbare resultaten aan het lokale publiek getoond worden.

Actoren:

- coördinator, ANB, VLM, natuursector, landbouwsector, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, gebiedscoördinatoren, vrijwilligers...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: N.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: 15.000 € (inclusief actie 7.2)

Actie 7.2 Doelgerichte voorlichting + uitwisseling internationale kennis

De coördinator zorgt samen met de gebiedscoördinatoren voor een doelgerichte voorlichting van landbouwers, (bedrijfsplanners van de) VLM, natuur beherende verenigingen, natuurvrijwilligers, particuliere grondeigenaars, en de overige grondgebruikers zoals wildbeheereenheden, via een aantal gerichte infosessies op maat van de doelgroepen per kernzone (eventueel kan dit voor kernzones in de leemstreek gezamenlijk gebeuren). Agrobeheergroepen kunnen hier een belangrijke rol spelen om landbouwers via collega's te bereiken.

Hierbij is het belangrijk om sommige minder voor de hand liggende maatregelen goed te kaderen. Zo is het vermijden van bomen in het landbouwlandschap van de kernzones grauwe kiekendief nuttig om de voor deze soort nodige openheid te behouden, terwijl op andere plaatsen in Vlaanderen landbouwgebied kan moeten omgevormd worden naar bos. Beide op het eerste gezicht tegengestelde maatregelen dienen echter om de Europese Natuurdoelen te behalen.

Het doel is hier te komen tot een goede en bijzondere samenwerking en onderlinge betrokkenheid tussen landbouwers, loonwerkers en natuurbeschermers, zoals in buitenlandse succesvolle voorbeelden het geval is.

Actoren:

- coördinator, gebiedscoördinatoren, ANB, VLM, natuursector, landbouwsector, WBE's, Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil, vrijwilligers...

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: N.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: zie actie 7.1: 15.000 € voor acties 7.1 en 7.2 samen

Actie 7.3 Workshop/studie-uitstap

Om de beheerders van de kerngebieden voor de soort voldoende te informeren en te sensibiliseren, is het organiseren van een workshop grauwe kiekendief opportuun. Hierbij kunnen de ecologie van de grauwe kiekendief, de inventarisatiemethodes en het gewenste beheer uit de doeken worden gedaan. Het uitnodigen van een aantal sprekers met eigen ervaringen (op zelfs

internationale schaal) die het volledige plaatje kunnen toelichten, betekent vaak een meerwaarde.

In tweede instantie is het zeker nuttig om een voorbeeldproject te gaan bezoeken (in andere regio en/of het buitenland). Hoe worden hier structureel verankerde elementen aangelegd en beheerd? Hoe worden de faunastroken effectief aangelegd en beheerd? En hoe worden landbouwers hier in de praktijk bij betrokken? Een voorbeeld bij uitstek is natuurlijk het Nederlandse model in Groningen. Hierin dient vooral ingezet te worden op het betrekken van mensen vanuit de landbouwsector.

Actoren:

- coördinator, gebiedscoördinatoren, ANB, VLM, natuursector, landbouwsector, Eco², Werkgroep Grauwe Gors, Natuurwerkgroep De Kerkuil...

Prioriteit: middel

Instrumenten: N.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: 5.000 €

4.2.8 Beschrijving van acties binnen strategie 8: Coördinatie

Actie 8.1 Aanstellen van coördinator SBP en gebiedscoördinatoren

Voor de realisatie van de beoogde doelen is een goede coördinatie essentieel. Het aanstellen van (een) algemene coördinator en een stuurgroep is dan ook noodzakelijk. Deze coördinator is iemand van ANB en fungeert als aanspreekpunt voor de verschillende partijen, behoudt het overzicht over de diverse projecten en beschermingsmaatregelen (in mindere mate ook in buitenland), en rapporteert jaarlijks over de voortgang (van de uitvoering) van het beschermingsprogramma aan de stuurgroep. Deze rapportering behelst zowel het aantal broedparen als de ruimtelijke realisaties.

De stuurgroep bestaat uit vertegenwoordigers van de relevante betrokken actoren en komt minimaal eenmaal per jaar samen. De stuurgroep heeft een adviserende rol.

Tot slot zullen gebiedscoördinatoren worden aangesteld: één voor De Moeren, één voor de drie kernzones in de Leemstreek (Hoegaarden, Gingelom en Heers-Rutten) en één voor de SBZ's in Limburg rond Peer. De gebiedscoördinatoren moeten vertrekken vanuit kennis over en expertise met de grauwe kiekendief, maar daarnaast ook voldoende voeling hebben met de landbouw-, natuur- en jachtsector. Een diep respect voor de landbouwers is voor een gebiedscoördinator onontbeerlijk gezien de vele acties waarbij landbouwers betrokken zullen worden. Als gebiedscoördinator komen onder meer mensen van de VLM, Eco², ANB, natuurverenigingen of regionale landschappen in aanmerking. Voor de kernzone van de speciale beschermingszones in de heidegebieden en aangrenzende landbouwgebieden van Limburg is dit iemand van ANB die bij het Natura2000 proces betrokken is. Wanneer dit voor de overige twee zones geen ANB-medewerker zal zijn, zal de aanstelling gebeuren op basis van een overheidsopdracht met een gedetailleerd bestek. De gebiedscoördinator is van essentieel belang om dit SBP te doen slagen. Deze persoon moet ervoor zorgen dat de maatregelen en acties op het terrein optimaal worden ingezet, in tandem met de algemene coördinator. Hij vormt de brug met alle belanghebbenden in de kernzones en is het aanspreekpunt voor betrokken vrijwilligers.

Het takenpakket van de gebiedscoördinator zal o.a. bestaan uit:

- uitwerken van een gebiedsplan in samenwerking met de lokale actoren, dat zowel maatregelen op landschapsniveau als maatregelen op perceelniveau bevat (acties 1.1 en 1.2);
- bepalen van optimaal beheer van het leefgebied, afhankelijk van de situatie in de kernzone;
- opvolging van correcte uitvoering van de beheerovereenkomsten en het beheer van de structureel verankerde ecologische elementen, in samenspraak met bedrijfsplanners (in geval van BO's) en met beheerders van structureel verankerde ecologische elementen;
- coördinatie, opvolging van en deelname aan de monitoring in de kerngebieden;
- (coördinatie van) doelgerichte communicatie over het SBP naar lokale actoren in het kerngebied;
- opvolging van een protocol voor samenwerking met lokale jagers;
- deelname aan de werkgroepen rond duurzaamheid van structureel verankerde ecologische elementen en rond aanpassing van beheerovereenkomsten;
- lokalisatie van nesten, contacteren van landbouwers met een nest op hun perceel en plaatsen van nestbescherming
- opvolgen van nestbescherming, ook wat betreft preventie en documentatie van predatie

Actoren:

- ANB (coördinatie)
- ANB, derden met een geschikt profiel (gebiedscoördinatie)

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: Aanbesteding op basis van een gedetailleerd bestek

Raming benodigd budget voor 5 jaar: € 40.000/jaar

Actie 8.2 Internationale coördinatie

De kernzone in De Moeren sluit aan op potentieel leefgebied voor de grauwe kiekendief in Frankrijk (Franse Moeren), terwijl de kernzones in de Leemstreek geografisch gezien een geheel vormen met de akkerplateaus aan de andere kant van de gewestgrens in Wallonië. Voor het uitbouwen van een gezonde Vlaamse populatie is het essentieel dat van bij het begin van dit SBP wordt samengewerkt met Franse en Waalse partners, zodat de kiekendieven aan beide zijden van de (gewest)grens geschikt leefgebied kunnen vinden en voldoende beschermd worden. De Vlaamse coördinator neemt het initiatief tot deze samenwerking, met o.a. het Waalse Département Nature et Forêts en Aves-Natagora. De gebiedscoördinatoren werken ook samen met de lokale actoren uit de aangrenzende regio's. Aangezien de kiekendieven in de Leemstreek en de Limburgse heidegebieden uit een Duitse bronpopulatie afkomstig zullen zijn, zal ook met Duitse actoren contact genomen worden om deze populatie op te volgen.

Actoren:

Algemene coördinator, gebiedscoördinatoren, Waalse, Franse en Duitse instanties betrokken bij de (bescherming van de) grauwe kiekendief

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: n.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: inbegrepen in budget coördinator/gebiedscoördinatoren

Actie 8.3 Evaluatierapport

De programmacoördinator zorgt dat er jaarlijks een evaluatierapport wordt opgemaakt. Dit evaluatierapport geeft inzicht in de successen en tegenslagen binnen het project, de vordering in de oppervlakten onder beheerovereenkomst en structureel verankerde ecologische elementen, de populatie grauwe kiekendieven, en de overige hierboven vermelde monitoringsresultaten. Het evaluatierapport kan ook verbetervoorstellen doen.

Het evaluatierapport wordt jaarlijks gerapporteerd aan de stuurgroep.

Actoren:

- Programmacoördinator ANB

Prioriteit: Hoog

Instrumenten: N.v.t.

Raming benodigd budget voor 5 jaar: Binnen de reguliere middelen

In onderstaande tabel worden alle concrete acties voor de looptijd van het SBP samengevat.

Tabel 16:samenvattend overzicht actieprogramma SBP (5jaar)

Doelstelling SBP (5 jaar)		Strategie		Actie		Indicator	Belang
Nr.	Omschrijving	Nr.	Omschrijving	Omschrijving	Nr.		
D1	Ontwikkelen en gericht beheren van (bestaand en bijkomend)leefgebied	S1	Behoud en ontwikkeling van geschikt leefgebied binnen geschikt open agrarisch gebied en heideterreinen	Gebiedsplan per kernzone: maatregelen op landschapsniveau	1.1	Genomen beleidsacties, ontwikkelingen landschap	Hoog / middel / laag
				Gebiedsplan per kernzone: maatregelen op perceelsniveau	1.2	Ontwikkelde oppervlakte bijkomend leefgebied (+ percentage leefgebied t.o.v. totale oppervlakte kernzone)	Hoog / middel / laag
				Duurzaamheid structureel verankerde ecologische elementen	1.3	Instrument om structurele verankering van ecologische elementen op gebiedsniveau te garanderen	Hoog / middel / laag
		S2	Verbeteren van beheer van leefgebied	Verbetering van beheer van leefgebied	2.1	Beheerregels voor duo- of triorandenbeheer; oppervlakte gemengde grasstroken die op deze manier beheerd worden; oppervlakte structureel verankerde ecologische elementen die specifiek voor grauwe kiekendief beheerd worden (vogelakkers, overstaand graan/kruidenrijke vegetaties)	Hoog / middel / laag
D2	Actieve bescherming van lokale broedparen door afgestemde beschermingsmaatregelen	S3	Actieve bescherming tijdens broedperiode	Actieve nestbescherming	3.1	Aantal beschermde nesten – resultaten opvolging efficiëntie beschermingsmaatregelen; Genomen acties verstoring mijdende maatregelen; broedsucces (jaarlijkse gemiddelde 1,2-1,8 uitgevlogen jongen per nest in een gebied over een periode van 5 jaar)	Hoog / middel / laag
		S4	Aanpassing van beheerinstrumentarium	Verbeteren van de beheerovereenkomsten binnen PDPO ten gunste van grauwe kiekendief	4.1	(Voorstel tot) aanpassing beheerovereenkomsten	Hoog / middel / laag
D3	Kennisopvolging en vergroting grauwe kiekendief	S5	Vergroten ecologische kennis	Onderzoek naar optimalisatie strokenbeheer/structureel verankerde elementen in agrarisch gebied – opvolging genomen maatregelen	5.1	Uitvoering en resultaten van onderzoek + implementatie in beheermaatregelen	Hoog / middel / laag
				Onderzoek/opvolging van internationale situatie, trekgedrag en hieraan gerelateerde risico's/gevaren voor de soort	5.2	Rapportering internationale situatie	Hoog / middel / laag
				Uitwisseling met en bundeling van internationale kennis omtrent te nemen beheermaatregelen voor de soort	5.3	Rapportering internationale kennis + implementatie in beheermaatregelen	Hoog / middel / laag
		S6	Monitoring	Jaarlijkse monitoring in kerngebieden door gerichte inventarisaties	6.1	Inventarisaties per kerngebied, bescherming van broedparen;	Hoog / middel / laag
				Monitoring voedselsituatie (dichtheden muizen, hazen en akkervogels) in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 5.1/5.3)	6.2	Input gegevens voor opvolging/onderzoek	Hoog / middel / laag
				Monitoring predatie in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 3.1/6.1/6.2)	6.3	Waarnemingen predators in kernzones, rapportering predatie van nesten, aanbevelingen aanpassing nestbescherming	Hoog / middel / laag
D4	Kennisvergroting maatregelen grauwe kiekendief doelgroepen	S7	Sensibilisering en communicatie	Algemene communicatie	7.1	Genomen communicatie-maatregelen + bereikt publiek	Hoog / middel / laag
				Doelgerichte voorlichting + uitwisseling internationale kennis	7.2	Bereikte doelgroepen, kennis bij doelgroepen	Hoog / middel / laag
				Workshop / studie-uitstap	7.3	Kennis voorbeeldprojecten doorgegeven aan gebiedskerngroepen en waar van toepassing omgezet in beheermaatregelen	Hoog / middel / laag
D5	Coördinatie soortbeschermingsprogramma	S8	Coördinatie	Aanstellen coördinator SBP en gebiedscoördinatoren	8.1	Coördinatoren en stuurgroep actief	Hoog / middel / laag
				Internationale coördinatie	8.2	SBP bekend in Wallonië, Franse Moeren en acties in aangrenzende regio's gecoördineerd waar mogelijk	Hoog / middel / laag
				Evaluatierapport	8.3	Evaluatierapport	Hoog / middel / laag

4.3 Fasering en financieel overzicht

In dit hoofdstuk wordt per actie besproken wie de betrokken actoren zijn, wie verantwoordelijk voor de uitvoering van de verschillende actie(s) is en hoe de fasering van de maatregelen voorzien wordt.

Voor een detaillering van deze berekening en de uitgangspunten verwijzen we naar de toelichting die volgt na Tabel 17.

Tabel 17: Fasering van acties en financieel overzicht

Actie-nr.	Omschrijving actie					Verantwoordelijke	Financier	Andere betrokkenen	Prioriteit	J1	J2	J3	J4	J5	totaal
1.1	Gebiedsplan per landschapsniveau	kernzone:	maatregelen	op	Coördinatoren SBP	Vlaamse overheid	ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, Wildbeheereenheden, Aanspreekpunt Privaat Beheer, lokale besturen, lokale natuurwerkgroepen, experts...	HOOG	-	-	-	-	-	-	reguliere werking
1.2	Gebiedsplan per perceelsniveau	kernzone:	maatregelen	op	Coördinatoren SBP	Europees, Vlaams en provinciaal budget via PDPO; deels afhankelijk van actie 1.3		HOOG							
1.3	Duurzaamheid structureel verankerde elementen	ecologische	Coördinatoren SBP	Afhankelijk van uitkomst werkgroep	ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, HVV, Landelijk Vlaanderen, lokale natuurwerkgroepen, experts,...	HOOG	€ 16.385 - 21.067	€ 40.963 - 52.667	€ 81.926 - 105.334	€ 122.889 - 158.001	€ 163.853 - 210.668	€ 426.017 - 547.736			
2.1	Verbetering van beheer van leefgebied					Coördinator SBP, VLM, landbouwsector	Europees, Vlaams en provinciaal budget via PDPO; deels afhankelijk van actie 1.3	ANB, VLM, Departement Landbouw & Visserij, landbouwsector, natuursector, regionale landschappen, agrobeheergroepen, HVV, Landelijk Vlaanderen lokale natuurwerkgroepen, experts,...	HOOG						
3.1	Actieve nestbescherming					Coördinatoren SBP, ANB i.s.m. landbouwsector en lokale kerngroepen	ANB Overheid) (Vlaamse	landbouwers, vrijwilligers, experts	HOOG	€ 1.750	€ 500	€ 900	€1.000	€1.100	€5.250 + vervat in 8.1
4.1	Aanpassing van beheerinstrumentarium					Coördinatoren SBP, VLM, werkgroep	n.v.t.	ANB, VLM, Departement Landbouw en Visserij, landbouwsector, natuursector, lokale natuurwerkgroepen	HOOG	-	-	-	-	-	reguliere werking
5.1	Onderzoek naar optimalisatie strokenbeheer/structureel verankerde elementen in agrarisch gebied – opvolging genomen maatregelen					Coördinatoren SBP i.s.m. team experts	ANB Overheid) (Vlaamse	vrijwilligers, organisaties, onderzoeksinstellingen	MIDDEL	€ 75.000	-	-	-	-	€ 75.000 (samen met 5.3 en 6.2)
5.2	Onderzoek/opvolging van internationale situatie, trekgedrag en hieraan gerelateerde risico's/gevaren voor de soort					Coördinatoren SBP i.s.m. team experts	ANB Overheid) (Vlaamse	organisaties, universiteiten, instituten en vrijwilligers	LAAG	-	-	-	-	-	vervat in 8.1 en 5.3
5.3	Uitwisseling met en bundeling van internationale kennis omtrent te nemen beheermaatregelen voor de soort					Coördinatoren SBP i.s.m. team experts	ANB Overheid) of vrijwilligersorganisaties	organisaties, universiteiten, instituten en vrijwilligers	MIDDEL	-	-	-	-	-	zie 5.1
6.1	Jaarlijkse monitoring in kerngebieden door gerichte inventarisaties					Coördinatoren SBP	ANB Overheid) of vrijwilligersorganisaties	vrijwilligers	HOOG	-	-	-	-	-	vervat in 8.1 en vrijwilligers-werking
6.2	Monitoring voedselsituatie (dichtheden muizen, hazen en akkervogels) in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 5.1/5.3)					Coördinatoren SBP	ANB Overheid) of vrijwilligersorganisaties	vrijwilligers, landbouwers, agrobeheergroepen, landbouworganisaties, lokale natuurwerkgroepen	MIDDEL	-	-	-	-	-	zie 5.1

6.3	Monitoring predatie in kernzones met maatregelen (in relatie met acties 3.1/6.1/6.2)	Coördinatoren SBP	ANB (Vlaamse Overheid) of vrijwilligersorganisaties	vrijwilligers, landbouwers, agrobeheergroepen, landbouworganisaties, WBE's, lokale natuurwerkgroepen	MIDDEL	-	-	-	-	-	vervat in 3.1, 6.1, 6.2
7.1/ 7.2	Algemene communicatie / doelgerichte voorlichting + uitwisseling internationale kennis	Coördinatoren SBP	ANB / samenwerking met actoren-partners (bv. provincies)	Alle actoren vanuit het SBP	HOOG	€ 5.000	€ 2.500	€ 2.500	€ 2.500	€ 2.500	€ 15.000
7.3	Workshop / studie uitstap	Coördinator SBP	ANB / samenwerking met actoren-partners (bv. provincies)	Alle actoren vanuit het SBP	MIDDEL	€ 2.500		€ 2.500			€ 5.000
8.1/ 8.2/ 8.3	Aanstellen van coördinatoren SBP (+ jaarlijkse voortgangsrapportage)/ Internationale coördinatie	ANB	ANB	derden met geschikt profiel	HOOG	€ 40.000	€ 40.000	€ 40.000	€ 40.000	€ 40.000	€ 200.000
										Totaal	€726.267-847.986

Toelichting bij bovenstaande berekeningswijze voor de ontwikkeling en het beheer van bijkomend leefgebied.

De opmaak van een inschatting van de kostprijs voor het behoud en het realiseren van bijkomend leefgebied voor de grauwe kiekendief en het gerichte beheer ervan (=actiepunten 1.2 en 2.1) is niet evident. Om die reden wordt met een vork en een aantal aannames gewerkt.

Als kostprijs voor de structureel verankerde ecologische elementen wordt uitgegaan van de vergoeding voor de beheerovereenkomst 'faunabeheer akkerland voedselgewas' van de VLM. Voor de beheerovereenkomsten gemengde grasstrook (plus) wordt uitgegaan van 75% nieuwe stroken via de pakketten 'aanleg en onderhoud van...' en 25% omvorming van bestaande stroken via de pakketten 'onderhoud van...'. Daarnaast wordt voor de stroken onder beheerovereenkomst uitgegaan van 75% vogelakker/gemengde grasstrook en 25% gemengde grasstrook 'plus'. De gebruikte bedragen worden weergegeven in onderstaande tabel. Het bedrag voor een mogelijke BO vogelakker moet nog bepaald worden, maar wordt voorlopig geraamd op het bedrag voor de BO 'gemengde grasstrook', gezien de opbrengst die op een vogelakker gehaald kan worden.

De bedragen voor structureel verankerde ecologische elementen zullen afhankelijk zijn van de uitkomst van actie 1.3. Deze kunnen lager zijn dan het nu gebruikte bedrag, bijvoorbeeld in het geval van beheer van percelen die niet in landbouwgebruik zijn (b.v. bufferbekkens).

Tabel 18: Vergoedingen van beheerovereenkomsten uit PDPO III, gebruikt voor de raming van de kosten van uitbreiding en beheer leefgebied grauwe kiekendief

<i>Naam beheerpakket VLM</i>	<i>jaarlijkse vergoeding</i>
aanleg en onderhoud gemengde grasstrook plus	2108 €/ha
onderhoud gemengde grasstrook plus	1996 €/ha
aanleg en onderhoud gemengde grasstrook	1812 €/ha
onderhoud gemengde grasstrook	1700 €/ha
akkerland voedselgewas	1931 €/ha

Het oppervlakte-doel voor bijkomend leefgebied binnen 5 jaar is 87,5 -112,5 ha, verspreid over de 5 kerngebieden. Hierbij wordt uitgegaan van een graduele stijging naar 87,5-112,5 ha in 5 jaar en de volgende verdeling (streefwaarden):

- 1^e pijler: beheerovereenkomsten/akkerrandbeheer: 80 %
- 2^e pijler: structureel verankerde ecologische elementen: 20%

Rekening houdend met deze elementen komen we tot een kostenberekening zoals in onderstaande tabel. Indien deze 80:20 verhouding niet haalbaar zou blijken wegens te weinig structureel verankerde ecologische elementen, is het van belang dat het totale oppervlakte-doel behouden blijft, door bijkomende beheerovereenkomsten.

Tabel 19: Kostenraming ontwikkeling en beheer bijkomend leefgebied

jaar	1	2	3	4	5	
Percentage 87,5-112,5 ha	10%	25%	50%	75%	100%	
hectare	8,75	21,875	43,75	65,625	87,5	
	11,25	28,125	56,25	84,375	112,5	
						Totaal
Kost (€, min: 87,5 ha)	16.385	40.963	81.926	122.889	163.853	426.017
Kost (€, max: 112,5 ha)	21.067	52.667	105.334	158.001	210.668	547.736

Op 5 jaar komen we bijgevolg tot een vork van 426.017 € tot 547.736 € voor het realiseren van 87,5-112,5 ha bijkomende oppervlakte leefgebied (80 % BO's gemengde grasstroken (plus) – 20% structureel verankerde ecologische elementen).

Naar eindrealisatie toe dient men ermee rekening te houden dat de kosten jaarlijks steeds verder zullen stijgen. Bovenstaande prijs voor 5 jaar zal, zonder rekening te houden met andere opties voor structureel verankerde ecologische elementen, de volgende periode van 5 jaar verdubbelen en daarna steeds met bovenstaande range toenemen tot na 20 jaar alle oppervlakte gerealiseerd is. Dit zoals aangegeven in onderstaande tabel. Eventuele evoluties (indexaties of andere stijgingen van vergoedingen voor landbouwers zijn hierin niet inbegrepen).

Tabel 20: Evolutie van kosten ontwikkeling en beheer bijkomend leefgebied in euro, zonder rekening te houden met andere opties voor structureel verankerde elementen

5jaar	5-10jaar	10-15jaar	15-20jaar	eindtotaal
426.017	852.033	1.278.050	1.704.066	4.260.165
547.736	973.752	1.399.769	1.825.785	4.747.041

Toelichting bij kosten actieve nestbescherming

De kostprijs voor de actieve nestbescherming wordt geraamd op 400 € per nest; 300€ voor materiaalkost, en 100 € vergoeding voor de landbouwer bij het vrijwaren van het nest (voor opbrengstverlies) en plaatsingskost. De 300 € is een éénmalige investering per nest voor de duur van het SBP. Bijkomende kosten voor deelaspecten van actieve nestbescherming (monitoring, lokalisatie, contact met landbouwer, opvolging) vallen onder het geraamde budget voor de gebiedscoördinator.

Er wordt in jaar 1 nestbescherming voor 5 nesten voorzien, langzaam oplopend tot nestbescherming voor 8 nesten in jaar 5.

Tabel 21 : Raming van het aantal nesten per jaar en bijhorend bedrag voor nestbescherming

	J1	J2	J3	J4	J5	totaal
aantal nesten	5	5	6	7	8	31
bedrag (€)	1750	500	900	1000	1100	5.250

5 Evaluatie en monitoring

In dit hoofdstuk volgt toelichting over de toekomstige evaluatie en monitoring, gericht op de mate waarin de actiepunten zijn opgepakt of uitgevoerd en de doelstellingen van het plan al dan niet werden bereikt.

5.1 Opzet

De uitvoering van het SBP dient over een planperiode van 5 jaar te worden opgevolgd. Deze monitoring is gericht op drie aspecten:

- De uitvoering van de maatregelen
- Het populatieverloop van de soort (verspreiding – aantal)
- De relatie tussen beide + de relatie met algemene tendensen van de soort in dezelfde periode (in het buitenland)

Dit is enerzijds een continu lopend proces (ontwikkeling van aantallen en verspreiding documenteren + documentatie van evolutie prooiaantallen) en anderzijds is een effectieve evaluatie gewenst.

Op basis van de jaarlijkse voortgangsrapporten wordt een tussentijdse ruimere evaluatie voorzien en is een eindevaluatie eveneens gewenst. Dit betekent dat er tweemaal uitgebreider gerapporteerd wordt over de stand van zaken van het SBP.

5.2 Inventarisatie/monitoring

Naast de opvolging van de stand van zaken van het SBP is monitoring in eerste instantie het opvolgen/inventariseren van de populatie zelf. In het geval van de grauwe kiekendief waar actieve nestbescherming een zeer belangrijk aandeel uitmaakt van de te nemen beschermingsmaatregelen, is dit natuurlijk essentieel. We vatten hierbij het voorstel tot inventarisatie/monitoring voor de grauwe kiekendief samen.

Het luik inventarisatie is niet zo eenvoudig als op het eerste zicht zou lijken en dat voor een relatief grote soort als de grauwe kiekendief. Vooral het vaststellen van baltsgedrag, het lokaliseren van de nesten en het bepalen van de broedzekerheid vergt alles samen vaak heel wat tijd. De soort heeft een vrij grote actieradius, waarbij de mannetjes tot 10 km van het nest gaan jagen.

De soort is al vanaf eind april in het broedgebied aanwezig en blijft er tot eind augustus - begin september. Evenwel zijn er eind april tot eind mei zeker nog vrij veel doortrekkers die zelfs een tijdje kunnen blijven pleisteren (niet in het minst in de meest geschikte broedgebieden) zonder tot broeden te komen. Migrerende grauwe kiekendieven of pleisteraars (bv. onvolwassen vogels of adulten na een mislukt broedsel) kunnen vrijwel het gehele broedseizoen worden waargenomen. Eenmalige waarnemingen in deze periode zijn dan ook geenszins voldoende om een effectief broedgeval te vermoeden (wel een vermoeden, maar niet voldoende om te bevestigen), en verdienen dus opvolging.

Wanneer we de criteria voor broedvogelinventarisatie van SOVON hanteren, zijn er minimaal 3 geldige waarnemingen in een gebied noodzakelijk, waarvan 2 binnen de datumgrenzen (1 mei - 15 augustus) om tot een broedgeval te komen. Geldige waarnemingen betreffen enkel: waarneming van een broedpaar, territorium indicierend gedrag (bv. baltsgedrag) of nest indicierend gedrag (bv. prooioverdracht/ voedselvluchten...). Het gaat hier dan enkel om een theoretische benadering. In de praktijk betekent monitoring heel wat

terreinbezoeken, want door de grootte(orde) van het foerageergebied van de mannetjes kan een vrijwillige of professionele inventarisator meerdere uren in een broedterritorium aanwezig zijn zonder een exemplaar waar te nemen. In bepaalde gevallen is dagenlange observatie noodzakelijk om balts, territoriumverdediging en/of prooioverdacht vast te stellen.

Bij de grauwe kiekendief is het vooral belangrijk om te letten op baltsende paren. Deze baltsvluchten gebeuren hoog in de lucht, waardoor deze niet altijd opgemerkt worden. Aandachtspunten zijn tevens rondvliegende vogels met nestmateriaal, prooiovergave tussen mannetje en vrouwtje en met prooi rondvliegende vogels in de periode dat er jongen kunnen verwacht worden. Het lokaliseren van de nesten vergt een serieuze tijdsinspanning. Als er ergens een nest vermoed wordt, is het wachten totdat het vrouwtje het nest verlaat en opvliegt (om bv. een prooi in ontvangst te nemen). Tussen opeenvolgende prooioverdrachten kan heel wat tijd verstrijken, wat dus heel wat geduld van de inventarisator vergt.

Het plaatsen van nestbescherming neemt meestal meerdere uren in beslag. Men moet het nest exact kunnen lokaliseren, wat in grote akkercomplexen vaak niet evident is. Het best gebeurt dit door meerdere personen: één persoon die op zoek gaat in de akker terwijl de tweede persoon het overzicht behoudt en instructies doorgeeft d.m.v. een walkietalkie. Vaak moet men wachten tot het mannetje (meermaals) prooiën komt brengen. De methodiek is hierbij vrij gelijkaardig als deze voor de inventarisatie en lokalisatie van nesten van bruine kiekendieven, die in de polders ook veel in landbouwgewassen tot broeden komen.

Aangezien de soort veelal in landbouwgewassen broedt en er verwacht wordt dat de soort in de nabije toekomst vooral in grote akkergebieden zal blijven broeden, is monitoring noodzakelijk in functie van het reactieve beheer. Vooraleer het lokaliseren van het nest en actieve nestbescherming op een akkerperceel kan plaatsvinden, is contact met de landbouwer/beheerder aan de orde. Een goede relatie met en regelmatige terugkoppeling naar de landbouwer(s), agrobeheergroepen en landbouworganisaties door vrijwilligers(werkgroepen), bedrijfsplanners en/of de gebiedscoördinator bevorderden de participatie van landbouwers. De bescherming en opvolging mogen niet leiden tot belangrijke beschadiging van de landbouwgewassen of aantasting van het draagvlak.

De inzet van vrijwilligers via lokale natuurstudiewerkgroepen (zie actorenanalyse) die onder leiding van de gebiedscoördinator meewerken aan de (nest)bescherming van de soort is hierin essentieel. Dit gebeurt al op relatief grote schaal in functie van het behoud van de bruine kiekendief in de Westhoek, en er is reeds heel wat ervaring met de grauwe en blauwe kiekendief in het zuiden van Limburg en Vlaams-Brabant. Ondersteuning en begeleiding van deze werkgroepen bij de inventarisaties en beschermingsmaatregelen is een zeer belangrijke taak voor de (gebieds)coördinator.

Na afloop van het broedseizoen is het noodzakelijk dat de coördinator van het SBP alle gegevens bundelt en een verslag van het afgelopen broedseizoen opmaakt (zie actie 8.2). Voor onderzoek en monitoring van de resultaten van het SBP is het essentieel dat er steeds zo veel mogelijk gegevens genoteerd worden (aantal broedkoppels met broedresultaat/uitgevoerde beschermingsmaatregelen/gewas /met landbouwer of beheerder).

Bijkomend zal standaardmethodiek worden uitgewerkt om het aantal prooidieren (evolutie akkervogels / muizen / hazen) in de kernzones grauwe kiekendief op te volgen als input voor verdere evaluatie (zie actie 6.2). Dit kan bv. door

gestandaardiseerde broedvogeltellingen langsheen trajecten of tellingen van muizenholen in kwadranten of langs transecten, zoals in Groningen gebeurt.

Een jaarlijkse rapportage over het broedseizoen en de resultaten kan ook voor het specifiek doelpubliek een belangrijk element (als motivering of beloning voor het geleverde vrijwilligerswerk of de medewerking door landbouwers) vormen (zie actie 7.2).

5.3 Actoren

De aansturing van de monitoring van het SBP dient te gebeuren onder coördinatie van de coördinator van het SBP en wordt per gebied opgevolgd door de gebiedscoördinatoren. Deze aansturing gebeurt continu in de loop van het SBP, waarbij de voornaamste inspanningen verwacht worden gedurende en net na het broedseizoen (april t/m september). Dit betekent op jaarbasis bijgevolg slechts een deeltijdse inzet van tijd en middelen met een piekactiviteit/belasting tijdens het broedseizoen en bij de verwerking van de data/jaarrapportage. De jaarlijkse rapportering wordt opgemaakt door de algemene coördinator.

De gebiedscoördinator is het aanspreekpunt voor het nemen van specifieke maatregelen (nestbescherming) en volgt de realisatie van de doelen alsook het voorkomen van de soort op. Hiervoor wordt afgestemd met de bedrijfsplanners van de VLM. Alle betrokken partijen zoals aangegeven in de actorenanalyse (zie 3.6) kunnen in het proces betrokken worden (locatieafhankelijk). De belangrijkste actoren zijn de landbouwers, VLM en de vrijwilligers binnen natuur(studie)verenigingen zoals de natuurwerkgroep De Kerkuil vzw in de Westkustpolders en de Werkgroep Grauwe Gors in de Leemstreek.

Aanvullend kan, aangezien de ervaringen in Vlaanderen met grauwe kiekendief eerder beperkt zijn, informatie ingewonnen worden bij de Stichting Grauwe kiekendief in Nederland.

5.4 Evaluatie SBP en timing

De nulsituatie (bij opstart van het SBP) kan worden gebaseerd op de inleidende hoofdstukken van dit SBP aangevuld met gegevens over 2013, 2014 en 2015. De huidige toestand wat betreft het voorkomen van de soort binnen het Vlaamse Gewest (en de gebieden waarvoor dit SBP geldt), is vrij goed gekend en staat weergegeven in hoofdstuk 1, meer specifiek in § 1.4.1.3. Het aantal territoria/broedgevallen de afgelopen jaren was zeer laag; de soort was het afgelopen decennium zo goed als afwezig als broedvogel, met uitzondering van een quasi jaarlijkse, geïsoleerde broedpoging of broedgeval. De nulsituatie laat toe om het SBP te evalueren. Ieder broedgeval gedurende de eerste termijn van 5 jaar van het SBP grauwe kiekendief kan in dit kader al als een belangrijke, voorwaartse stap in de realisatie van een gunstige staat van instandhouding voor de soort gezien worden.

Zoals hierboven aangegeven is een tussentijdse evaluatie noodzakelijk, en hoewel de realisatie van een heel aantal maatregelen in dit SBP in theorie vrij eenvoudig lijkt, zal de tussentijdse evaluatie waarschijnlijk te vroeg zijn om effectief te evalueren of het SBP voldoende werkt voor de grauwe kiekendief (vandaar dat ook voorgesteld wordt om deze evaluatie pas na het 3^e broedseizoen i.p.v. al na het 2^e broedseizoen op te maken). Dit omdat nieuwe en/of omgevormde beheerovereenkomsten waarschijnlijk pas tegen het tweede broedseizoen zullen kunnen worden gerealiseerd (afhankelijk van de precieze aanvang van het SBP) en het feit dat de kwaliteit van de bepaalde beheerovereenkomsten toeneemt met de ouderdom van de oppervlakte.

Wel dient in de tussentijdse evaluatie te worden nagegaan of de genomen acties effectief en correct (zoals vooropgesteld) op het terrein uitgevoerd werden. In de tussentijdse evaluatie dient gekeken te worden of de maatregelen enerzijds op een goede manier uitgevoerd worden (kwalitatief) en anderzijds of de vorderingen voldoende zijn om de doelstellingen naar oppervlakte binnen de periode van 5 jaar te halen (kwantitatief).

In Tabel 16 staan naast de acties ook de indicatoren voor evaluatie. Deze indicatoren dienen richtinggevend te zijn voor de evaluatie van het SBP. Een toetsing van de werkelijke stand van zaken van de geformuleerde doelstellingen aan de hand van deze indicatoren is noodzakelijk op beide evaluatiemomenten.

Naast een toetsing van de doelstellingen is het bij ieder evaluatiemoment noodzakelijk om de inzet van de diverse (financiële) middelen te evalueren. Strookt de werkelijke kost met de geraamde kostprijs? Is het beschikbare budget voldoende om de maatregelen effectief en voldoende efficiënt uit te voeren?

5.5 Haalbaarheid

De vooropgestelde acties werden afgetoetst bij verschillende specialisten(werkgroepen) en zijn grotendeels gebaseerd op bestaande, effectieve beheermaatregelen. Deze acties worden bijgevolg als haalbaar gezien, indien alle actoren in het proces een inspanning leveren. Het gaat om acties die vallen binnen de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen (G-IHD's), maar die wel belangrijke inspanningen vergen buiten de Speciale beschermingszones.

Het belangrijkste knelpunt vormt het realiseren van een voldoende hoog percentage van geschikte oppervlakte foerageergebied met voldoende voedsel (prooidieren) in open (landbouw)gebied. Indien de beoogde minimumgrens van 5 % ecologische infrastructuur (binnen de kernzones grauwe kiekendief) niet wordt gehaald op (middel)lange termijn, dan is het vrij onwaarschijnlijk dat het vooropgestelde doel van 15 broedparen voor Vlaanderen wordt gehaald.

Daarnaast is de kwaliteit en dus de manier van uitvoering van de beheermaatregelen essentieel om dit doel te realiseren.

Het juiste type beheermaatregelen en de timing van uitvoering hiervan kunnen de vestiging van de soort bepalen (bv. beschikbaarheid prooi in aankomstperiode, timing van het maaien van de akker(stroken)). Dit aspect zal vooral op lokaal niveau gerichte opvolging vereisen. Een gebiedscoördinator die in nauw contact staat met de projectcoördinator dient dit op te volgen en eventuele probleempunten aan te kaarten met de lokale actoren.

Het nemen van de nestbeschermingsmaatregelen wordt in dit kader als relatief eenvoudig haalbaar gezien, mits een beperkte doch elementaire ondersteuning van deze maatregelen en de vrijwilligers die zich hiervoor inzetten wordt voorzien. Het inzetten van vrijwilligers is in het verleden al zeer succesvol gebleken.

6 *Aanbevelingen voor de toekomst*

In dit hoofdstuk worden een aantal aanbevelingen voor de toekomst m.b.t. de verdere bescherming van de soort na het verstrijken van de termijn van 5 jaar van het SBP gemaakt. Hier wordt met andere woorden een (middel)lange termijnvisie geformuleerd voor de toekomstige (verdere) bescherming van de soort. Deze visie valt samen met de geformuleerde einddoelstellingen eerder in dit SBP, namelijk het bereiken van een regionale goede staat van instandhouding.

Net zoals voor veel soorten het geval zal zijn, is een termijn van 5 jaar vrij kort om tot een goed resultaat te kunnen komen en een regionale goede staat van instandhouding voor de grauwe kiekendief te realiseren, zeker omdat er anno 2015 amper tot geen sprake kan zijn van een populatie. De soort is evenwel zeer mobiel waardoor het wel duidelijk is dat een snelle vestiging tot de mogelijkheden behoort, indien de juiste omstandigheden gecreëerd worden. Het vestigen van verschillende broedparen binnen de looptijd van dit SBP wordt als realistisch aanzien. Het halen van de Gewestelijke Instandhoudingsdoelstellingen zal evenwel een substantiële inspanning vergen. De focus ligt op kwalitatieve habitat voor de soort.

De doelstellingen binnen de looptijd van dit SBP voorzien de realisatie van 25% van de noodzakelijke bijkomende oppervlakte aan kwalitatieve zones voor de soort. Dit is bijgevolg slechts een eerste stap in de realisatie van de G-IHD, welke na de periode van 5 jaar gecontinueerd dient te worden, minimaal aan eenzelfde tempo van realisatie.

Het continueren van het soortbeschermingsprogramma zal dan ook, na al dan niet een bijsturing van het plan, absoluut noodzakelijk zijn om de einddoelstellingen van dit SBP, namelijk het bereiken van een regionale goede staat van instandhouding voor de grauwe kiekendief (15 broedparen) te halen en ook te behouden.

We verwijzen hierbij dan ook naar het overzicht aan acties/maatregelen die voorzien zijn voor zowel initiatie op korte termijn als continuering op langere termijn, zoals opgenomen in Tabel 15.

De acties aangereikt in dit SBP zijn te zien als acties die voldoende robuust zijn om te resulteren in een regionale goede staat van instandhouding voor de soort.

Toekomstige monitoring voor de soort

Op basis van de huidige kennis zijn er geen elementen die in toekomstige monitoring dienen meegenomen te worden, die nog niet eerder in dit SBP vermeld werden. Het is het doel van de tussentijdse en eindevaluatie van het SBP om te bepalen of nieuwe elementen naar voor komen die een eventuele aanpassing van de vooropgestelde monitoring rechtvaardigen (bv. bijkomend (uit te voeren) onderzoek).

Nieuwe doelstellingen en acties

Naar de toekomst toe worden actueel geen nieuwe doelstellingen of acties noodzakelijk geacht. De realisatie van de doelen en geformuleerde acties in dit SBP (zowel korte als lange termijn) dient in principe te volstaan om een goede instandhouding van de soort te realiseren. Voornamelijk zal de kwaliteit van de maatregelen van doorslaggevend belang zijn om de grauwe kiekendief nieuwe kansen te geven in Vlaanderen.

7 Referenties

Adriaens P. & Ameeuw G. (red), 2008. Ontwikkeling van criteria voor de beoordeling van de lokale staat van instandhouding van de vogelrichtlijnsoorten. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2008 (36). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, pp. 21-23.

Arroyo, B.E., J.T. Carcía & V. Bretagnolle, 2002. Conservation of Montagu's Harrier *Circus pygargus* in agricultural areas. *Anima. Conserv.* 5: 283-290.

Arroyo, B.E., J.T. Carcía & V. Bretagnolle, 2004. Montagu's Harrier BWP Update (The Journal of the birds of the Western Palearctic) 6: 41-55.

Aukes. P., Beuving P., Heemsbergen H., Draaijer L.J. & J.B.M. Thisen. 2000. Beschermingsplan grauwe kiekendief 2000-2004. Landbouw, natuurbeheer en visserij. Wageningen.

Battern, L. A., Bibby, C. J., Clement, P., Elliott, G. D. and Porter, R.F. (1990) *Red Data Birds in Britain*. T & A.D. Poyser, London. Bauwens D., Maes D., De Knijf G. & Anselin A., 2001: Criteria voor het aanwijzen van prioritaire soorten voor het natuurbeleid in de provincie Antwerpen. IN.A.2001.80

Birdguides Ltd 2006. Birds of the Western Palearctic Interactive 2.0. Skylark Associates Ltd.

Birdlife International (2000). Threatened birds of the world. Lynx Edicions, Barcelona.

Butet, A; Leroux, ABA; 2001. Effects of agricultural development on vole dynamics and conservation of Montague's Harrier in western French wetlands. *Biological Conservation* 100: 289-295

Burfield & F.P.J. van Bommel (eds), 2004. Birds in Europe: Population estimates, trends and Conservation status. Birdlife International, Cambridge. Colazzo S. & Bauwens D., 2003. Aanwijzen van prioritaire soorten voor het natuurbeleid in de provincie Limburg. Verslag van het Instituut voor Natuurbehoud, nr. 2003.05, Brussel.

C.O.C.A., 1991. Les oiseaux de Champagne-Ardenne - Centre Ornithologique Champagne-Ardenne , éditeur Saint Rémy-en-Bouzemont.

Cramp S., 1980. Birds of the Western Palearctic. Oxford; Oxford University Press.

Decler K.(red.), 2007. Europees beschermde natuur in Vlaanderen en het Belgisch deel van de Noordzee. Habiattypen | Dier- en plantensoorten. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek INBO.M.2007.01, Brussel, 584 p.

Devos K., Anselin A. & Vermeersch G., 2004. Een nieuwe Rode Lijst van de broedvogels in Vlaanderen (versie 2004). In: Vermeersch G., Anselin A., Devos K., Herremans M., Stevens J., Gabriels J. & Van Der Krieken B., 2004. Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 60-75 p. <http://www.inbo.be/docupload/1608.pdf>

Dochy O., 2012. Broedvogels en overwinterende akkervogels op gewone perceelsranden en experimentele trioranden in de West-Vlaamse polders. Studie in opdracht van het provinciebestuur van West-Vlaanderen in het kader van het Interreg IVa-project 'SOLABIO'. Brugge, 145 p

Dochy O., Bauwens D., Maes D., Adriaens T., Vrielynck S. & Decler K., 2007. Prioritaire en symboolsoorten voor soortbescherming in West-Vlaanderen.

Rapport INBO.R.2007.13. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, i.s.m. Provinciebestuur West-Vlaanderen, Brugge.
<http://www.inbo.be/files/Bibliotheek/33/174233.pdf>

Dochy O. & Hens M., 2005. Van de stakkers van de akkers naar de helden van de velden. Beschermingsmaatregelen voor akkervogels. Rapport van het Instituut voor Natuurbehoud IN.R 2005.01. Brussel, i.s.m. het provinciebestuur West-Vlaanderen, Brugge.

Erens, R., 2012. Broedgeval Grauwe kiekendief in Belgisch Limburg. Werkgroep Grauwe Gors.

Goethals V; 2008. Beoordelingstabellen voor het bepalen van de 'Staat van Instandhouding' van vogelsoorten

Guelinckx, R. 2007. Een toekomst voor de Blauwe Kiekendief (*Circus cyaneus*) in Droog Haspengauw? www.velpe-mene.be en www.grauwegors.wordpress.com.

Herremans M., 1993. Clustering of territories in the Wood Warbler *Phylloscopus sibilatrix*. Bird Study 40: 12-23.

Kalkhoven J.T.R., van Apeldoorn R.C. & Foppen R.P.B. 1995. Fauna en natuurdoeltypen; minimumoppervlakte voor kernpopulaties van doelsoorten zoogdieren en vogels. Wageningen; Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.

Keulen, C., Laudelout A., Delahaye L., Paquet, J.-Y. & Clotuche E., 2007. Espèces Oiseaux concernées par l'Annexe 1 et l'article 4.2 de la Directive européenne 79/409. Cahiers "Natura 2000" Centre de Recherche de la Nature, des Forêts et du Bois.

Koks, B.J., 2008. Case: Beschermingsproject grauwe kiekendief als opmaak voor effectieve akkervogelbescherming. De Levende Natuur 109: 109-112.

Koks, B.J., C.M.W. van Scharenburg & E.G. Visser, 2001. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland: balanceren tussen hoop en vrees. Limosa 74: 121-136.

Koks, B.J. & C.M.W. van Scharenburg, 1997. Meerjarige braaklegging een kans voor vogels, in het bijzonder de grauwe kiekendief! De Levende Natuur 98: 218-222.

Koks, B.J., C. Treirweiler, E.G. Visser, C. Dijkstra & J. Komdeur, 2007. Do voles make Agricultural habitat attractive to Montagu's Harrier *Circus pygargus*? Ibis 149: 575-586.

Kuiters A.T., M.J.J. La Haye, G.J.D.M. Müskens & R.J.M. van Kats. 2010. Perspectieven voor een duurzame bescherming van de hamster in Nederland. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2022. 80 pp.

Nijs G.; 2009. Provinciaal Prioritaire Soorten: het hoe, wat en waarom. Brakona jaarboek 2008, pp 36-39

Paelinckx D.(red.), 2009. Gewestelijke doelstellingen voor de habitats en soorten van de Europese Habitats Vogelrichtlijn voor Vlaanderen. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek INBO.M.2009.6, Brussel, 669 p.

Treirweiler C., Drent, R.H., Komdeur, J. en Koks, B.J., 2008. De jaarcyclus van de grauwe kiekendief, een leven gedreven door woelmuizen en sprinkhanen. Limosa 81:107-115

Treirweiler C., Drent, R.H., Komdeur, J. en Koks, B.J., 2010. Home range size and habitat selection of the endangered Montagu's harrier in NW-Europe: implications for conservation. In: Treirweiler C., 2010 Travels to feed and food to

breed. The annual cycle of a migratory bird in a modern world. Phd thesis: Animal Ecology Group, Centre for Ecological and Evolutionary Studies (CEES).

Franken M., 2011, Vole abundance in the Montagu's harrier breeding area in Eastern-Groningen and how this affects male hunting habitat selection

Yeathman-Berthelot, D. & G. Jarry, 1994. Nouvel atlas des oiseaux nicheurs de France, 1985-1989. Société Ornithologique de France.

Van den burg A., Nijssen M., Geertsma M., Waasdorp S. & D. Van Nieuwenhuyse. 2011. De Grauwe Klauwier – ambassadeur voor natuurherstel. KNNV Uitgeverij & Stichting Bargerveen. ISBN 978 90 5011 339 1.

Vogels J.J., van den burg, A. Remke E. & H. Siepel. 2011. Effectgerichte maatregelen voor het herstel en beheer van faunagemeenschappen van heideterreinen. Evaluatie en ontwerp van bestaande en nieuwe herstelmaatregelen (2006-2010). Bosschap, bedrijfschap voor bos en natuur. Den Haag.

Zwaenepoel A., T'Jollyn F., Vandenbusssche V. & Hoffman M., 2002. , Systematiek van natuurtypen voor Vlaanderen: deel 6 Graslanden, AMINAL, afd. Natuur, 2002

Websites:

- www.werkgroepgrauwekiekendief.nl
- www.inbo.be
- <http://www.iucnredlist.org/details/106003411/0>
- <http://www.birdlife.org/datazone/speciesfactsheet.php?id=3411>
- www.waarnemingen.be
- www.sovon.nl

BIJLAGEN

Bijlage 1 Voorbeelden van hoe het wegennetwerk een impact kan hebben op de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

Bijlage 2 Voorbeelden van elementen op perceelsniveau die bijdragen tot het voedselaanbod voor grauwe kiekendief

Bijlage 3 Beheer van duo- en trioranden ten gunste van grauwe kiekendief

Bijlage 4 Vogelakkers als vlakvormige structureel verankerde ecologische elementen

Bijlage 5 Nestbescherming voor grauwe kiekendief

Bijlage 6 Aanbevelingen met betrekking tot het optimaliseren van beheerinstrumenten voor grauwe kiekendief

Bijlage 7 Voorbeelden van sensibiliseringsacties voor de bescherming van de grauwe kiekendief in Nederland en sensibilisering van onderzoek en bescherming bruine kiekendief in Vlaanderen

Bijlage 8 Verslag van het overleg met de actoren: verslag van de wetenschappelijke begeleidingscommissie op 18 december 2014

Bijlage 1 Voorbeelden van hoe het wegennetwerk een impact kan hebben op de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten



Figuur 30: Het behoud van trage wegen is een zeer belangrijk aandachtspunt. In het geval verharding in bepaalde gevallen toch aan de orde is, zijn tweestroken wegen de beste optie. In de middenberm kunnen insecten zich vestigen of kunnen plassen ontstaan. Dit voorziet akkervogels toch enigszins in (een beperkt aanbod aan) voedsel en water (Foto: Iwan Lewylle).



Figuur 31: Ook recreatiewegen zoals wandel- en fietspaden zijn geen onbelangrijke, ecologische structuren in het landschap. Langsheen dit pad in Landen broeden heel wat veldleeuweriken, gele kwikstaarten en kneus (Foto: Iwan Lewylle).

Bijlage 2 Voorbeelden van elementen op perceelsniveau die bijdragen tot het voedselaanbod voor grauwe kiekendief

Kleine landschapselementen zoals hagen en veedrinkpoelen zijn in het huidige open akkergebied (zeer) zeldzaam geworden. Vooral poelen en overhoekjes zijn in open akkerlandschappen zeer belangrijk voor open landschap akkervogels (OLA) (en dus onrechtstreeks belangrijk voor de grauwe kiekendief). Dit zijn vaak de enige locaties waar dieren steeds kunnen drinken en zich vaak ook kunnen baden (inclusief stofbaden).

In mindere mate is het behoud van weilanden en slootranden een belangrijk aandachtspunt. Maar ook een kleine maatregel zoals het behoud van de tijdelijke opslag van hopen stalmest in het landbouwlandschap is van belang, gezien het voor tal van akkervogels een waardevolle voedselbron betekent. Dit is een praktijk die momenteel toegelaten is in voor maximum één maand, van 16 januari tot en met 14 november, voor hoeveelheden mest die op een perceel zullen worden uitgespreid.

Winterstoppels kunnen geschikt foerageergebied vormen voor migrerende dieren. Aangezien er wordt aangenomen dat grauwe kiekendieven in de nazomer of tijdens de migratie een prospectie in functie van geschikt broedgebied voor het daaropvolgende jaar houden, kunnen winterstoppels bijdragen aan het aantrekken van de soort. Het open karakter van een winterstoppel is alvast ideaal voor de jacht op muizen of veldleeuweriken. Daarnaast kunnen ze bijdragen aan een hogere winteroverleving van verschillende soorten zangvogels die in de daaropvolgende lente als prooi kunnen dienen.



Figuur 32: Het behoud van kleine landschapselementen zoals poelen en wachtbekkens is zeer belangrijk. Deze waterpartijen zijn de drinkplaatsen en foerageerplaatsen bij uitstek voor heel wat akkervogels. Daarnaast zijn droogvallende oevers vaak geschikt voor stofbaden. (Foto: Remar Erens).



Figuur 33: Wacht- of bufferbekkens zoals dit in Riemst kunnen het aandeel 'ecologische structuur' lokaal verhogen indien ze optimaal worden beheerd. Vaak worden dergelijke wachtbekkens volledig en zeer kort gemaaid. Een afwisselend maaibeheer kan voor geschikt leefgebied zorgen voor heel wat akkersoorten (Foto: Iwan Lewylle).

Relatief kleine akkerreservaten te midden van open akkerlandschappen kunnen het verschil maken voor kiekendieven. In Hoegaarden kwam een koppel blauwe kiekendief meerdere jaren tot broeden in de omgeving van één van de weinige akkerreservaten in open akkergebied (Figuur 34).



Figuur 34: Dit grasland maakt deel uit van één van de weinige natuurgebiedjes in een open akkerland. Aansluitend op dit perceel ligt net bovenop het akkerplateau nog een akkerreservaat dat ofwel met een graangewas ofwel met bladrammenas wordt ingezaaid. Dit akkerreservaat is slechts 1,5 ha groot, maar wordt zeer frequent bezocht door de bijna jaarlijks broedende blauwe kiekendieven in de regio Hoegaarden – Jodoigne. Dergelijke kleine structuren zijn wel onvoldoende groot voor een cluster broedende grauwe kiekendieven (Foto Iwan Lewylle).



Figuur 35: Percelen met overstaand graan en kruidenrijke vegetaties zijn dan wel niet het optimale foerageergebied voor grauwe kiekendieven, maar ze zorgen wel voor een 'constanter' muizenbestand. Lokaal blijft er dankzij het aanbod aan granen en akkerkruiden een minimum aan muizen aanwezig, die gemaaide of pas aangelegde stroken onder beheerovereenkomst vlot kunnen koloniseren. In regulier akkerland verlopen populatieschommelingen veel grilliger. (Foto: Iwan Lewylle)



Figuur 36: Een relatief frequent gemaaide duorand van drie jaar oud. Oudere akkerranden zijn vaak 'geperforeerd' met muizengangen, veel meer dan nieuwe akkerranden. Een geschikt maaibeheer zorgt er voor dat de grauwe kiekendief de muizen ook daadwerkelijk kan vangen (Foto: Iwan Lewylle).

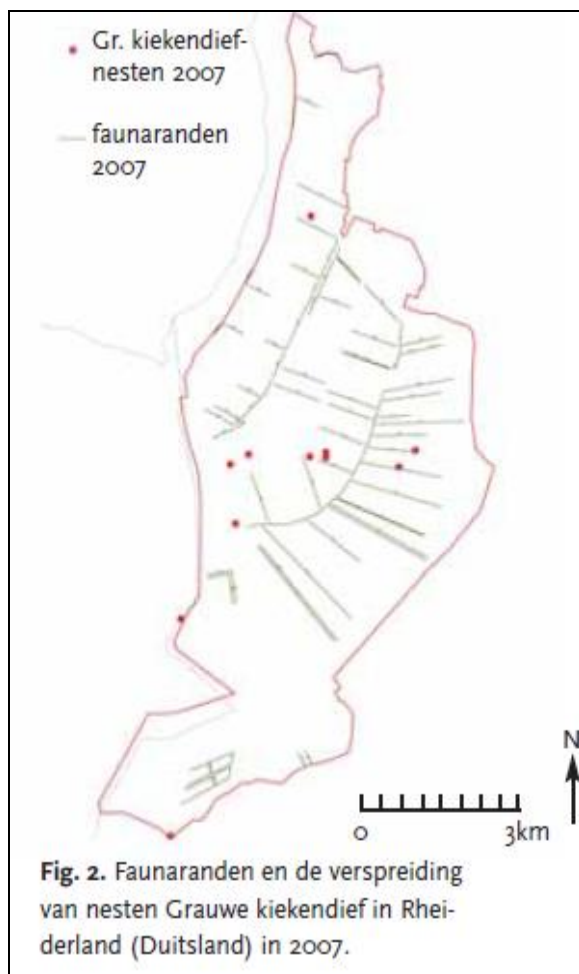


Figuur 37: Een beheerovereenkomst gemengde grasstroken in de gemeente Opvelp. Deze strook werd als duostrook beheerd. Een helft bleef ongemaaid, terwijl de andere vanaf 15 juli (meermaals) werd gemaaid. Een bredere perceelsrand is wenselijk (hier afgebeeld 6 m, in PDPO III wordt een gemiddelde breedte van 9 tot 30 m vereist voor de beheerdoelstelling soortenbescherming). (Foto: Iwan Lewylle)

Op landschapsschaal is het essentieel dat er voldoende variatie in ouderdom van de stroken aanwezig is. Daarnaast is het evenzeer belangrijk om voldoende variatie op microschaal te verkrijgen (bv. door duo- of triostrokenbeheer).

Wat duo- of triostrokenbeheer betreft, bleek al meermaals de bezorgdheid dat dit beheer nefast zou zijn voor broedende veldleeuweriken op nest en/of de jongen. Daarentegen blijkt wel dat de veldleeuwerik (en andere akkervogels) weinig baat heeft bij een constante hoge en dichte begroeiing (van 't Hoff & Koks, 2007; 2008). Een korte en open begroeiing is voor veldleeuwerik (en grauwe kiekendief) een voorwaarde om te kunnen foerageren (van 't Hoff, 2010). Een gevarieerd maaibeheer (naast de samenstelling van het zaaimengsel) is hier de sleutel, ondanks de mogelijke risico's. Een zeer intensief maaibeheer en voor akkervogels minder geschikt zaaimengsel zoals vroeger soms werd toegepast bij beheerovereenkomsten 'erosiebestrijding' is dan weer niet wenselijk (en bijgevolg dan ook helemaal niet gunstig voor o.a. veldleeuweriken). Onder PDPO III zijn de voorwaarden voor gemengde grasstroken voor de beheerdoelstelling erosiebestrijding echter dezelfde als deze voor de beheerdoelstelling soortenbescherming.

De biodiversiteit kan toenemen met de oppervlakte en de ouderdom van een faunastrook (Van Buskirk & Willi, 2004). In een deelgebied van 40.000 ha in het Oldambt werden in 1997 een grote oppervlakte aan akkerranden aangelegd. Ondanks een verdubbeling van het aantal territoria grauwe kiekendief in de daaropvolgende tien jaar, moet er wel worden opgemerkt dat een groot deel van deze oppervlakte akkerrand als ongeschikt voor grauwe kiekendief wordt omschreven. Slechts een beperkte oppervlakte werd toen als foerageer- en broedgebied gebruikt. Een goede ligging/verdeling van de akkerranden in het landschap is noodzakelijk aangezien de totale oppervlakte met een ecologische functie in het landschap beperkt is (5 – 10 %). Akkerranden worden best in een 'stelsel' of 'visgraat' aangelegd (Koks *et al.*, 2007) (zie Figuur 38).



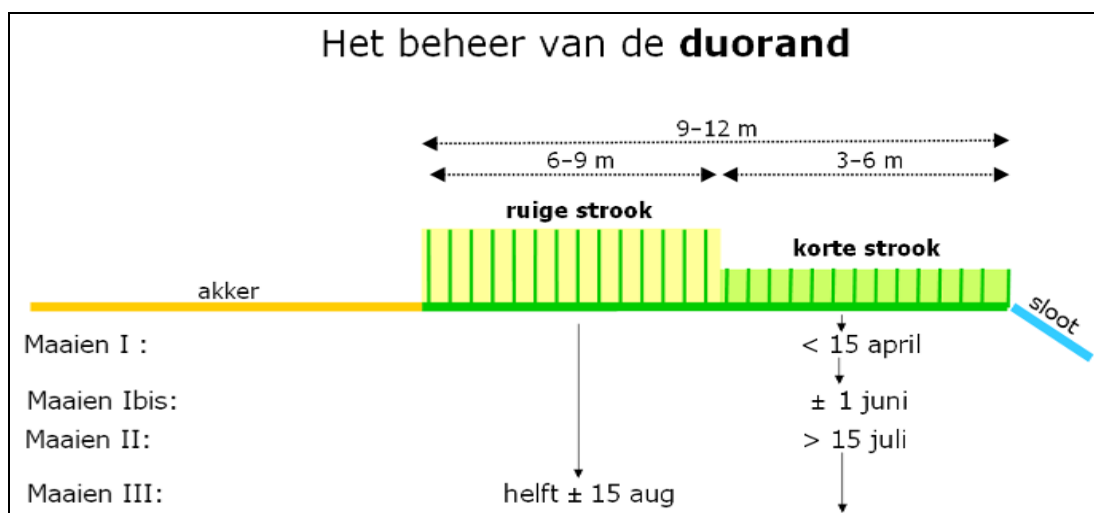
Figuur 38: Beheerovereenkomsten en/of structureel verankerde ecologische structuren dienen als 'visgraten' in het landschap te worden geïntegreerd. Op een akkerplateau in Rheidern (Duitsland) (grootte ongeveer 15 x 6 km) werden in 2007 maar liefst 11 broedparen opgetekend. Een aantal faunaranden zijn >1,5 km lang (Koks *et al.*, 2007)

Uit de Nederlandse ervaringen kunnen de volgende aanbevelingen gemaakt worden:

- gras- en kruidenrijke stroken zijn het meest geschikt.
- Grazige stroken werken beter dan één groot stuk braakland (uitgezonderd akkerreservaten of een specifiek beheerde zone). De stroken dienen evenwel minimaal 9 meter en optimaal 12 meter breed te zijn.
- Door akkerranden over de lengte op te delen in twee of drie stroken die volgens een specifiek schema met aangepaste data al dan niet gemaaid worden, wordt het grootste effect op akkervogels (alsook de muizenpopulaties) bereikt.

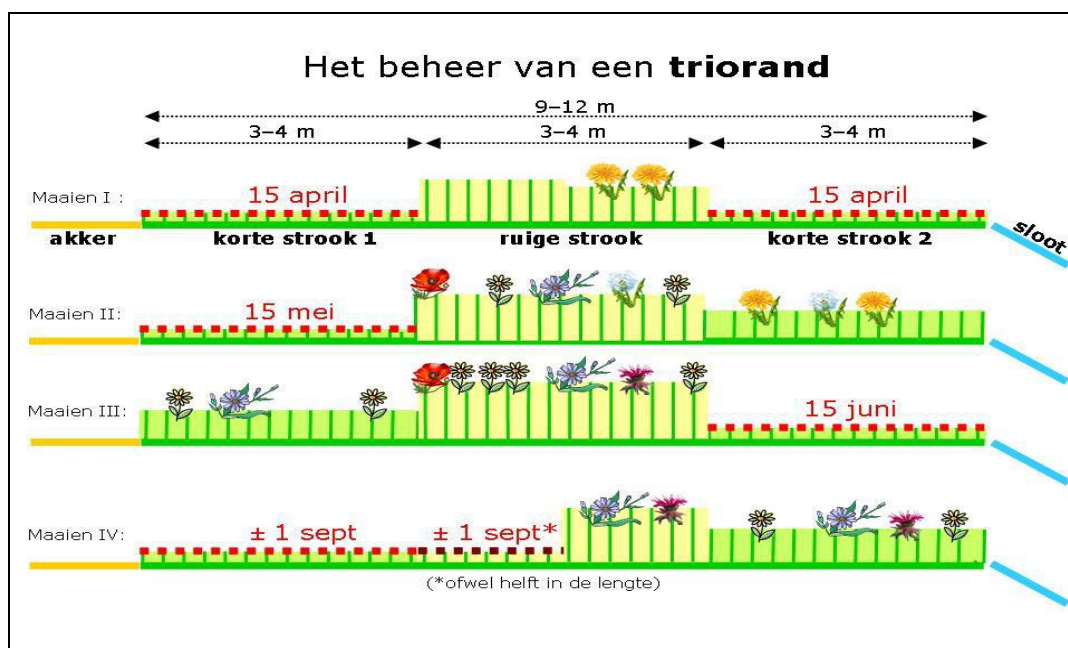
Vanuit deze ervaring blijkt tevens dat het langdurig engagement van landbouwers het best kan verzekerd worden bij duoranden, veeleer dan bij trioranden; gelinkt aan de eenvoud van het beheer.

Onderstaande figuur geeft een schematische weergave van het beheer van een duostrook. De tussentijdse maaibeurt Ibis kan nuttig zijn als de korte strook toch zou uitgroeien tot een dichte vegetatie.



Figuur 39: Beheer van een duostrook (Wierde & Dijk, 2009)

Onderstaande figuur geeft een schematische weergave van het beheer van een triostrook.



Figuur 40: Beheer van een triostrook (Dochy O, 2012)

Bij een triostrook zijn er 4 maaifasen. In een eerste maaifase (rond 15 april) worden de buitenste stroken gemaaid. In de 2^e en 3^e maaifase (15 mei en 15 juni) worden de buitenste stroken afwisselend gemaaid. In de laatste maaifase, rond begin september, wordt de strook die op 15 mei gemaaid werd, nogmaals gemaaid, samen met de helft van de middelste ruige strook. Dit betekent dat de ruige strook jaarlijks voor de helft gemaaid wordt. Het volgende jaar wordt de andere zijde van deze ruige strook gemaaid. De cyclus van de korte stroken begint gewoon opnieuw. De nood aan dergelijke korte stroken als foerageergebied dient afgewogen te worden ten opzichte van de aanwezigheid van lage teelten of vroeg geoogste gewassen op de aangrenzende percelen.

Als aanbevolen breedte voor beide types geldt steeds ten minste 9 m.

Dergelijk beheerconcept kan eventueel nog gecombineerd worden met bv. toegankelijkheid van oeverstroken voor sloot/grachtbeheer. In die gevallen dient

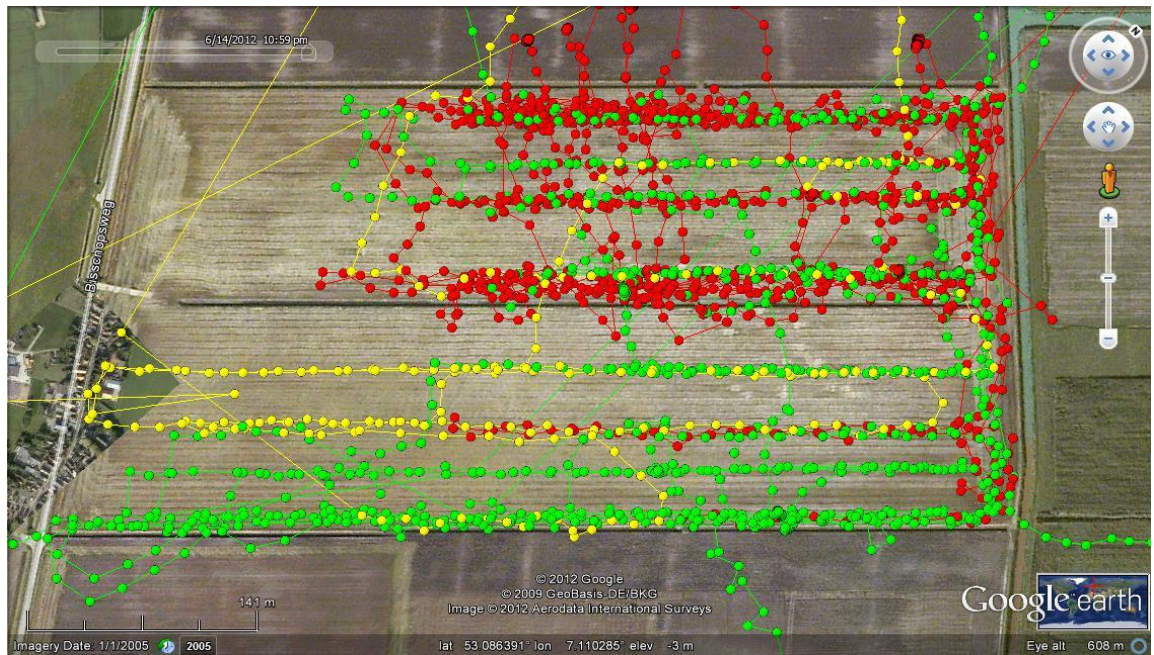
echter met de waterbeheerders overlegd te worden, zodat het geruimde materiaal niet op de strook wordt achtergelaten. Dit is een aandachtspunt dat in de gebiedsvisies zal moeten meegenomen worden. Het maaisel van de frequent gemaaide stroken en van recent ingezaaide stroken wordt best afgevoerd, om ongewenste plantensoorten te vermijden.



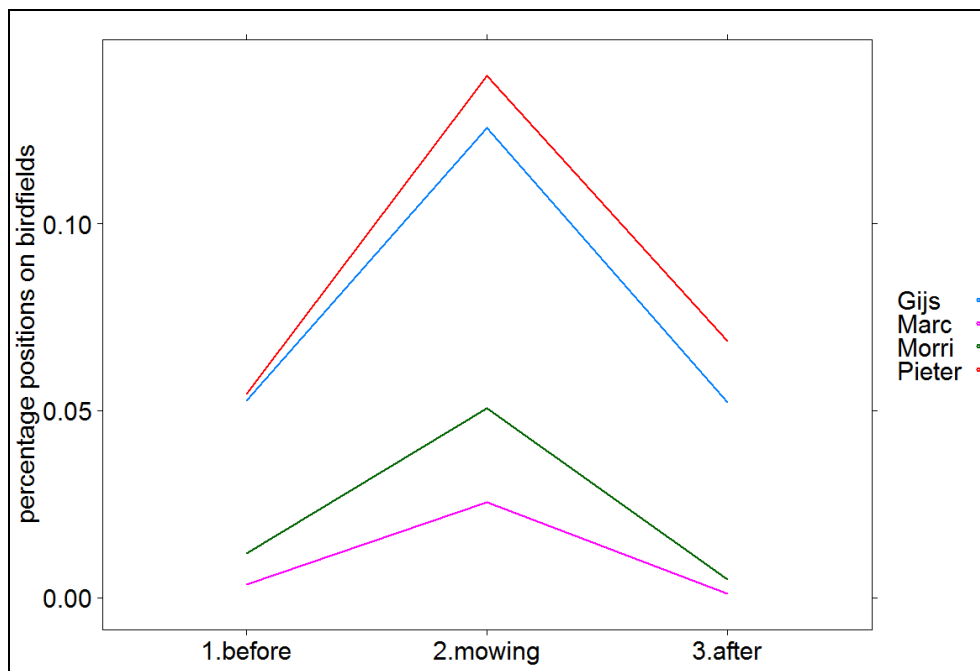
Figuur 41: Het specifieke beheer van een 'vogelakker' grauwe kiekendief vanuit vogelperspectief. Afwisselend worden stroken gemaaid terwijl anderen ongemaaid blijven. In de ongemaaide stroken blijft de muizenpopulatie relatief stabiel. Op deze akker werd alfalfa ingezaaid.



Figuur 42: De volledige vogelakker in beeld. Het akkerperceel bovenaan in beeld (rechtsboven van de gracht) wordt in rasterstructuur gemaaid, terwijl het onderste akkerperceel in twee delen is opgedeeld.



Figuur 43: Het foerageergedrag van drie grauwe kiekendieven met gps-loggers geplot op de 'vogelakker' grauwe kiekendief. De roofvogels jagen vooral boven de (pas) gemaaide stroken.



Figuur 44: De vogelakker wordt (minstens) vier keer per jaar gemaaid. Net na het maaien wordt er verhoogde piekactiviteit opgetekend. Eenmaal de vegetatie opnieuw een bepaalde hoogte bereikt, neemt de jaagactiviteit van de grauwe kiekendieven af. Naarmate de vegetatie groeit zal het muizenbestand opnieuw toenemen (directe kolonisatie vanuit de ongemaaide stroken). Een daaropvolgende maaibeurt verklaart de muizen opnieuw (roof)vogelvrij.

In Figuur 43 en Figuur 44 is het verband tussen de aanleg van vogelakkers, de maaifrequentie en het gebruik van deze zones door grauwe kiekendieven zeer mooi weergegeven. De nauwkeurige GPS-loggers geven zo waardevolle informatie omtrent het succes van beheerconcepten. GPS-loggers zouden bovendien wel eens zeer interessante informatie over het foerageergedrag op landschapschaal kunnen verschaffen. De bijhorende GIS-data kan aangeven welke percelen/gemengde grasstroken vaak bezocht worden en welke niet.

In onderstaande figuur wordt een mogelijk maaischema voor een vogelakker naar Nederlands voorbeeld weergegeven.

<u>Maaieregime</u>							
Meer maals /jaar	3- jaarlijks jaar 1	Meer maals /jaar	3- jaarlijks jaar 2	Meer maals /jaar	3- jaarlijks jaar 3	Meer maals /jaar	2- jaarlijks jaar 2
Klaver of luzerne	Natuurbraak – granen en grassen	Klaver of luzerne	Natuurbraak – granen en grassen	Klaver of luzerne	Natuurbraak – granen en grassen	Klaver of luzerne	Faunavoedselgewas: overstaand graan

Figuur 45: Mogelijk maaieregime voor een vogelakker met afwisselend een klaver of luzernestrook en een strook natuurbraak of faunavoedselgewas

Percelen met overstaande gewassen en kruidenrijke vegetaties en vogelakkers voor grauwe kiekendief worden best aangelegd op hoger gelegen locaties in het landbouwgebied, en zeker niet nabij bebouwing (woonkern en -wijk), wegen en/of hoge structuren zoals boomrijen en bos(fragmenten). De effectiviteit van dergelijke beheermaatregelen staat of valt in grote mate met de ligging van deze infrastructuur.

Ervaring met nestbescherming in Vlaanderen



Figuur 46: : Het uitrasteren van een nest grauwe kiekendief in Rutten, Tongeren in 2012 (Foto Remar Erens).



Figuur 47: Drie juveniele grauwe kiekendieven op een geplaatste nestbescherming (Foto: Johan Poffers).

Nestbescherming voor grauwe kiekendieven in Nederland (Werkgroep Grauwe Kiekendief)

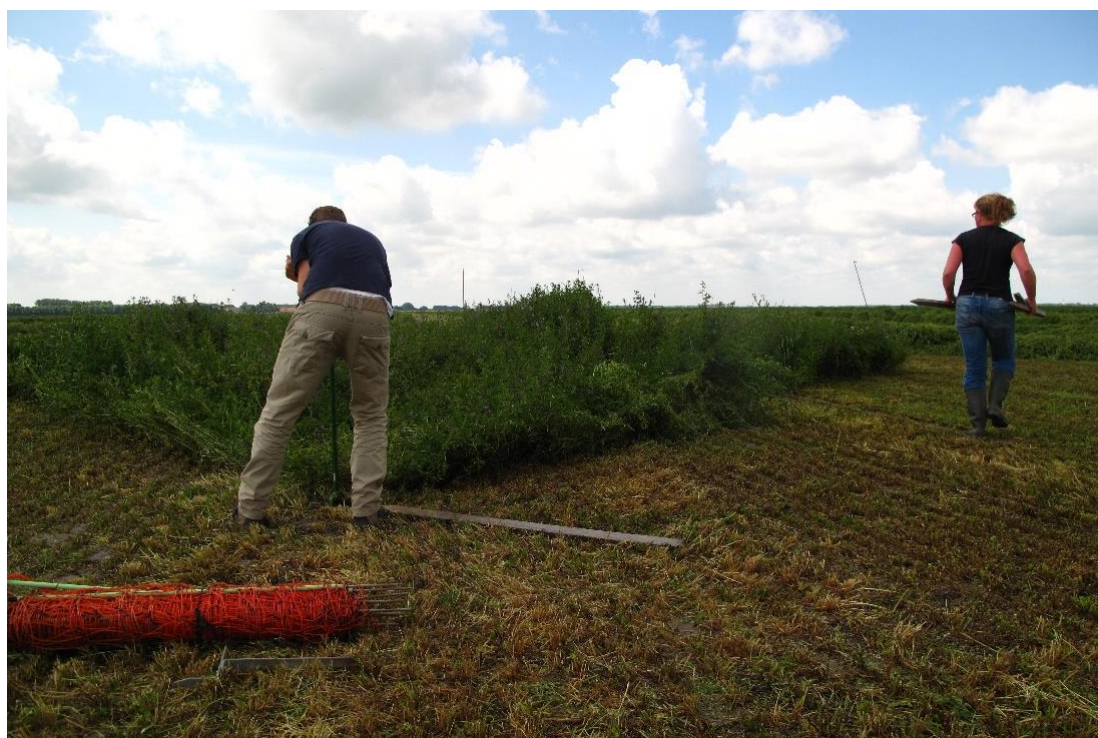
Voor het beschermen van Blauwe en Grauwe Kiekendieven worden twee beschermingsmethodes gebruikt, afhankelijk van het gewas waar ze in nestelen.

1. Stroomhek

Dit wordt gebruikt rond nesten die in gewassen als luzerne en hooiland liggen. Dit heeft te maken met dat het gewas al in de ei-fase gemaaid wordt en er om de terugkeer op het nest te vergroten een groter stuk rond het nest afgezet moet worden.

Er wordt dan een stuk van minimaal 10x10 meter afgezet.

Materiaal: 1x schapennet, 4x hardhouten palen, stroomapparaat op batterijen.







Figuur 48: Nestbescherming met behulp van een stroomhek (foto's werkgroep Grauwe Kiekendief)

2. Gazenkooi

Dit wordt gebruikt rond nesten in gewassen als wintergerst, -tarwe, koolzaad en zomertarwe. Zodra de jongen in het nest rond de 12 dagen oud zijn wordt er een kooi geplaatst. Deze kooien beschermen de nesten tegen predatie en ook tegen eventueel platliggen van het gewas.

Materiaal: 5 meter nertsengaas van 1 meter hoog, draaddikte 1.5 mm, mazen van 2x2 cm. De kooi wordt rond gevormd en de uiteinden met kabelbinders aan elkaar gebonden daarmee heeft de kooi ongeveer een diameter van 1.6 meter. De bovenrand van de kooi wordt om de 35 centimeter ongeveer 20 centimeter ingeknipt. Deze stukken worden na het plaatsen van de kooi naar buiten gevouwen om inspringen van grondpredatoren te voorkomen. De kooi wordt rond het nest vastgezet door 5 betonijzeren pinnen (dikste maat) van ongeveer 1.2 meter onderaan door het gaas heen te steken en vervolgens tot onder de vouwrand in de grond te slaan.

Voor sommige nesten is het nodig een 'dubbele' gazenkooi te plaatsen, dat wil zeggen dat we van twee gazenkooien er één maken en daarmee een diameter van ongeveer 3 meter hebben. Vastgezet met 7 betonijzeren pinnen.

Op losse grond kan eventueel een gazen bodem aan de kooi gemaakt worden om ondergraven door predatoren te voorkomen.



Figuur 49: Nestbescherming met behulp van een kooi (foto's werkgroep Grauwe Kiekendief)

INBO.A.3249

Advies met betrekking tot beheerovereenko mst faunavoedselgew as en integratie soortenbescherm ingsprogramma's grauwe kiekendief en hamster

Adviesnummer:

Datum advisering:

Auteur(s):

Contact:

Kenmerk aanvraag:

Geadresseerden:

T.a.v. Michiel Vandegehuchte

Koning Albert II-laan 20

1000 Brussel

Michiel.vandegehuchte@lne.vlaanderen.be

Cc:

T.a.v. Carl De Schepper

Carl.Deschepper@lne.vlaanderen.be

25 juni 2015

Rémar Erens, Robin Guelinckx, Anny

Anselin & Koen Van Den Berge

Lode De Beck (lode.debeck@inbo.be)

**e-mail van 23 januari 2015; ANB-INBO
2015-12**

**Agentschap voor Natuur en Bos
Centrale Diensten**

**Agentschap voor Natuur en Bos
Centrale Diensten**

Aanleiding

Zowel voor grauwe kiekendief als voor hamster zijn soortenbeschermingsprogramma's in opmaak. Voor beide soorten valt het meeste van hun leefgebied in intensief landbouwgebied. Daarom kunnen beheerovereenkomsten (in vervolg BO's of BO) met landbouwers een belangrijke manier zijn om gunstig leefgebied te creëren. De huidige instrumenten die hiervoor ter beschikking staan, zijn nog voor verbetering vatbaar om optimaal aan de ecologische noden van deze soorten te voldoen. Vanuit de betrokken actoren was er ook vraag naar afstemming tussen maatregelen voor hamster, grauwe kiekendief en akkervogels.

Vraagstelling

1. In hoeverre voldoet de BO 'faunavoedselgewas' uit PDPO (Programmeringsdocument voor plattelandontwikkeling) III aan de ecologische vereisten voor:

a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

b. Hamster

2. Welke elementen kunnen aan de BO 'faunavoedselgewas' uit PDPO III gewijzigd of toegevoegd worden om aan de ecologische vereisten te voldoen voor:

a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

b. Hamster

3. In hoeverre voldoen de BO 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' uit PDPO III aan de ecologische vereisten voor grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten en welke elementen kunnen er zo nodig gewijzigd of toegevoegd worden om aan deze ecologische vereisten te voldoen?

4. Kan INBO een integrerende tekst voorzien om het verband duidelijk te maken tussen de soortenbeschermingsprogramma's van hamster en grauwe kiekendief en de rol die akkervogels daarin spelen? Deze tekst kan dan ingevoegd worden in beide soortenbeschermingsprogramma's.

Toelichting

1. In hoeverre voldoet de beheerovereenkomst 'faunavoedselgewas' uit PDPO (Programmeringsdocument voor plattelandontwikkeling) III aan de ecologische vereisten voor:

a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

b. Hamster

Inleidend op onderstaand advies dat antwoorden probeert te geven op bovenstaande vraagstelling, wordt eerst kort geschetst wat de beheerovereenkomsten 'faunavoedselgewas' en 'gemengde grasstrook' uit PDPO II inhielden en betekenden op ecologisch vlak. Gezien de BO's op vlak van beheer en doelen met de nieuwe BO's 'faunavoedselgewas', 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus', wordt onder meer gebruikt gemaakt van de kennis en ervaring die in de periode van het PDPO II is opgedaan (med. Werkgroep Grauwe Gors; Vlaamse landmaatschappij). Aansluitend wordt de link gemaakt met en verduidelijkt waarom die situatie van belang is met betrekking tot de antwoorden in dit advies.

Ondanks een toename van het aantal afgesloten BO's faunavoedselgewas (tot voor kort 'vogelvoedselgewas') is er nog steeds een tekort aan wintervoedsel voor overwinterende akkervogels wat door Geiger (2011) als een van de factoren wordt gegeven voor de achteruitgang van akkervogels, zie ook Erens et al. (in voorbereiding).

Een van de oorzaken is een dalende opbrengst op die percelen als gevolg van het conditieverlies van de bodem en de ruderalisering (groei van andere soorten dan de vooropgestelde graansoorten) (Werkgroep Grauwe Gors, Nieuwsbrief 2015; Guelinckx et al, in voorbereiding). Ook wildvraat heeft op sommige percelen een zeer grote impact, waarbij vooral reeën een aanzienlijk deel van de opbrengst nog voor aanvang van de winter opeten. Samen met consumptie door andere wildsoorten als fazant maar ook natuurlijke populatiepieken van knaagdieren (bruine ratten en woelmuizen, waaronder vooral veldmuizen), is het mogelijk dat er op akkers met sterk verminderde opbrengst reeds voor de aanvang van de winter geen voedsel meer beschikbaar is voor de beoogde

doelsoorten (Guelinckx et al, in voorbereiding). Andere oorzaken van het verminderd wintervoedselaanbod via BO's zijn te wijten aan een huidige (tijdelijke) stagnering van de groei van het areaal aan BO's, het stopzetten van een aantal BO's en het feit dat er bij de recente herziening van het landbouwbeleid een jaar lang geen nieuwe BO's konden afgesloten worden.

Indien men de dalende trend van de boerenlandvogels in heel West-Europa (BirdLife International, 2013: <http://www.birdlife.org/datazone/sowb/casestudy/62>) wenst te stoppen, is het van groot belang dat onder meer de huidige voedselsituatie voor hen tijdens de winter behouden blijft en verder verbeterd wordt. Akkervogels maken deel uit van het voedselspectrum van de grauwe kiekendief, vooral in 'woelmuizenarme jaren' (Koks et al., 2007). Het aantal akkervogels heeft dus indirect een ecologisch gevolg voor de grauwe kiekendief. Hier kan in West-Europa aan gewerkt worden, voor deze soort die in Afrika overwintert. Daarnaast is er een tekort aan geschikte maatregelen die tegemoet komen aan de ecologie en broedbiologie van de grauwe kiekendief en/of hamster tijdens het zomerhalfjaar. Voor zowel grauwe kiekendief en zijn voornaamste prooi-soorten (knaagdieren en kleinere akkervogels) als voor hamster zijn er heel wat overeenkomsten op vlak van ecologische noden, maar om tegemoet te komen aan specifieke noden per soort is het aangewezen om bijkomende maatregelen met een hoge effectiviteit te voorzien.

Het voorliggend advies vertrekt vanuit de inhoud van volgende documenten; het Programmeringsdocument voor plattelandontwikkeling (PDPO) II & III en het Ministerieel Besluit over de beheervoorwaarden van het PDPO III. Bepaalde gebruikte begrippen, voorwaarden of beheertoepassingen worden hieronder niet verder toegelicht, maar zijn terug te vinden in die documenten.

Volgens Gabriëls (2004) arriveren de grauwe kiekendieven die in ons land broeden eind april, begin mei vanuit hun overwinteringsgebieden. Ze verlaten terug de broedgebieden in augustus of begin september (Gabriëls, 2004). We staan nog stil bij factoren die bepalend zijn voor een grauwe kiekendief om tot broeden te komen in een bepaald gebied of regio. Naast de landschappelijke kenmerken (open agrarische gebieden of gelijkaardige terreinen met lage begroeiing) is met name de aanwezigheid van voldoende en beschikbaar voedsel van belang. Dat voedsel moet niet enkel aanwezig of bereikbaar zijn in de periode dat er opgroeiende jongen in het nest zitten (verhoogde voedselbehoefte), maar evenzeer in de andere perioden van het zomerhalfjaar. Om in een bepaald gebied of regio grauwe kiekendieven te laten vestigen moet men weten dat een grauwe kiekendief tijdens de voor- of najaarstrek, op weg van en naar hun broedgebieden in Europa, de opportunistische eigenschap hebben om gebieden waar ze passeren te prospecteren op de geschiktheid ervan als potentieel of alternatief broedgebied met voldoende voedsel (med. R. Klaassen). Indien een bepaald gebied als geschikt bevonden werd, vergroot de kans dat ze het jaar of seizoen nadien terugkeren om zich eventueel te vestigen. Ook juveniele vogels (uitzwermers in tweede helft juli tot augustus) hebben waarschijnlijk al die instelling om dat te doen. Door gedurende de hele periode dat grauwe kiekendieven in Europa rondvliegen te zorgen voor

een geschikte voedselsituatie, kunnen op deze manier grauwe kiekendieven aangetrokken worden naar de (door het beleid beoogde) kern- of beheergebieden voor deze soort.

1.a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

De huidige BO 'faunavoedselgewas' is voornamelijk gericht op de wintervoedselsituatie voor graan- of zaad-etende akkerfauna. In de BO

'faunavoedselgewas' wordt er enkel met zomerteelten gewerkt. Deze BO bevat volgende voorwaarden:

"Zaai het perceel jaarlijks voor 31 mei in met een zaadleverend gewas (mengsel) zoals tarwe, boekweit of Japanse haver; U mag het gewas niet oogsten of onderwerken vóór 15 maart van het volgende kalenderjaar."

Graan- of andere zaadleverende gewassen worden in het voorjaar ingezaaid na een bodembewerking. Vervolgens blijft het staan tot en met de daarop volgende winter. Dit betekent dat er een gebrek aan refugia (dekking + voedsel voor diverse akkerfauna) optreedt in het voorjaar. Als gevolg van de bodembewerking en (her)inzaai, is er bijgevolg een hiaat in de effectiviteit van deze akkernatuurmaatregel in die voorjaarsperiode. Een meer permanent karakter waarbij bijvoorbeeld een aantal voortplantingscycli van bepaalde akkerfauna (zoals woelmuizen, in het bijzonder veldmuizen, specifiek voor grauwe kiekendief) mogelijk zijn, is een ecologisch aspect dat nu ontbreekt in het huidig concept van de BO faunavoedselgewas. Veldmuizen vormen het stapelvoedsel van de grauwe kiekendief in het landbouwgebied (tot 80%) (Trierweiler et al., 2008). Voldoende grote populaties veldmuizen in het landbouwgebied zijn erg belangrijk voor de voedselvoorziening van grauwe kiekendief. Veldmuizenpopulaties zijn gebaat bij extensieve teelten als luzerne, graszaad of meerjarige braaklegging (met gras- kruidenmengsel) op het volledige perceel (Koks & Scharenburg, 1997).

Onder de actuele beheervorm van deze BO vindt een geleidelijke opbouw van voedsel (voornamelijk woelmuizen) enkel plaats in de nazomer/herfst en winterperiode wanneer er voldoende dekking, rust en voedsel (graan, zaden, plantendelen) aanwezig zijn in het gewas. Maar in die periode (winterhalfjaar) verblijven grauwe kiekendieven in hun overwinteringsgebieden in Afrika waardoor deze BO zijn ecologische meerwaarde (voedsel) voor deze soort op dat moment mist. Wanneer ze terugkeren in het voorjaar liggen deze percelen er vers bewerkt en ingezaaid bij met doorgaans een gebrek aan refugia waardoor het habitat voor met name woelmuizen op dat perceel waar deze BO afgesloten wordt, teniet gedaan is. Woelmuizen die bij de voorjaarsbewerkingen eventueel 'vrij komen' (opgeploegd worden of bovengronds actief zijn omwille van verstoring), zullen maximaal enkele dagen na de bewerking van het perceel als extra voedsel beschikbaar zijn voor predatoren. Onderzoek naar maai-beheer van luzerne-stroken in functie van het voedselaanbod en -beschikbaarheid voor grauwe kiekendieven in Oost-Groningen heeft aangetoond dat tussen de eerste en vierde dag na het maaien er extra voedsel beschikbaar is. Daarna daalt het voedselaanbod snel (Trierweiler, 2010). De aankomstperiode van grauwe kiekendieven in hun broedgebieden ligt doorgaans enkele weken later dan de periode waarin de meeste BO's faunavoedselgewas ingezaaid worden.

Op het moment van terugkeren van grauwe kiekendieven in hun broedgebieden (eind april) ligt de grond waar dit type BO toegepast wordt er vers ingezaaid bij en heeft het bijgevolg geen toegevoegde ecologische meerwaarde of aantrekkingskracht voor deze soort. Grauwe kiekendieven vinden er noch voedsel, noch dekking of nestgelegenheid wanneer ze in het voorjaar toekomen en prospecteren naar broedgeschikte gebieden. Als nestplaatsen worden geen zomerteelten, maar vooral wintergraangewassen of meerjarige teelten verkozen (Trierweiler, 2010). Knaagdieren gaan het bewerkte perceel pas herkoloniseren zodra er terug dekking aanwezig is en dat afhankelijk van omgevingsfactoren zoals afstand tot hun bronpopulaties en de densiteit daarvan op dat moment.

Voorts vormt het faunavoedselgewas onder het voorgeschreven beheer ook weinig meerwaarde voor grauwe kiekendieven gedurende het zomerhalfjaar (mei tot oktober). Dit omdat het tijdens het winterhalfjaar opgebouwde

voedselaanbod voor grauwe kiekendieven en andere akkervogels bij een bodembewerking en herinzaai van het perceel in het voorjaar (vanaf 15/03), negatief beïnvloed wordt. Door de agrarische bewerkingen wordt het biotoop waarin het basisvoedsel (vnl. woelmuizen) van grauwe kiekendieven voorkomt, zowel onder- als bovengronds, volledig verstoord. Hierdoor verdwijnen de burchten en sneuvelen er veel van die woelmuizen als gevolg van machinale bewerkingen of door een sterke verhoging van het risico op predatie indien er weinig dekking of uitwijkmogelijkheden zijn in de nabije omgeving.

Onder meer de voorjaarsperiode is een cruciale fase voor grauwe kiekendieven omdat het voedselaanbod (-niveau) een belangrijke invloed heeft op het al dan niet vestigen van koppels in een bepaald gebied. Het voedselaanbod heeft tegelijk zijn weerslag heeft op de voorjaarsconditie van de vogels (zie hoger). Dit houdt dan weer rechtsreeks verband met de legselgrootte en dus het reproductiesucces.

De reproductieperiode van kleine knaagdieren start in het voorjaar vanaf maart (Twisk et al., 2010) op het moment dat de ploeg- en zaai bewerkingen op de huidige BO 'faunavoedselgewas' mogen plaatsvinden. Bij braaklegging van akkers stijgt de knaagdierpopulatie de eerste jaren na braaklegging om na gemiddeld drie jaar na de laatste bewerking terug te dalen door successie van de pioniervegetatie en doordat deze soort pioniervegetaties verkiest (Trierweiler, 2010). Hierbij draait het in belangrijke mate om een daling aan geschikt voedsel en een verlies aan geprefereerde habitatstructuur.

Een belangrijk moment in de voortplantingscyclus van grauwe kiekendieven is de reproductiefase. Met name vanaf de periode dat er jongen zijn en deze uitvliegen (tweede helft juni tot begin augustus) is voldoende voedselaanbod uiterst belangrijk. Op dat moment bestaan de percelen waar de BO 'faunavoedselgewas' op van toepassing is, uit een ca. één meter hoge vegetatie die moeilijk toegankelijk is voor grauwe kiekendieven om in te jagen. De combinatie van deze ontoegankelijkheid en het feit dat er dan nog relatief weinig prooidieren zich hebben gevestigd in deze percelen (zie hoger), betekent dat er amper een ecologische meerwaarde is in vergelijking met andere maatregelen (bv. grasstroken) of reguliere graanpercelen (winterteelten). Sommige reguliere graanpercelen (m.n. wintergerst) zijn in deze periode al geoogst waardoor de overblijvende stoppels tijdelijk een redelijk geschikt jachtgebied vormen (betere beschikbaarheid woelmuizen).

1.b. Hamster

De ecologische meerwaarde van de BO 'faunavoedselgewas' voor hamster bestaat uit het bieden van dekking en het aanbod van voedsel in de najaarsperiode en zachte perioden gedurende het winterhalfjaar.

Die dekking en gedeeltelijke voedselvoorziening (vanaf juni) is van belang met het oog op het behalen van minstens een tweede worp, wat cruciaal is voor de bestendiging van een levensvatbare populatie (La Haye et al., 2010 ; 2014; Swinnen, 2010).

Ze voorziet echter niet in voedsel en/of dekking in de voorjaarsperiode (maart-juni) omdat dan de bodembewerking en (her)inzaai plaats mogen vinden of het gewas nog te jong zal zijn om een ecologische meerwaarde (met name dekking) te hebben. Dit betekent dat hamsters die dan actief worden, uit hun winterslaap bovengronds komen en opzoek gaan naar een geschikt territorium en/of partner, op dergelijk beheerde percelen een reëel gevaar tot predatie lopen. Een gebrek aan geschikt habitat (een habitat dat dekking biedt) in het voorjaar is nadelig voor de overleving maar ook voor de aanvang van het voortplantingsseizoen van hamsters. Om een tweede (of uitzonderlijk eventueel derde) worp per jaar te

kunnen krijgen, is voldoende dekking vanaf april-mei tot en met september nodig waardoor hamsters vroeg genoeg kunnen starten met de voortplanting (La Haye et al., 2010 ; 2014). Met het oog op het behoud van ondergrondse burchten en de hamsters die daarin leven of overwinteren, kunnen diepe bodembewerkingen (> 30 cm; diepploegen, diepwoelen) ongunstig zijn voor het behoud van die burchten of kunnen voor de overleving van de hamsters zelf nefast zijn. Aangezien hamsters doorgaans vrij diep (tot meer als een meter) in de bodem graven en daar ook overwinteren, lijkt het dat andere reguliere bewerkingen (ondiepe bodembewerkingen) maar een beperkte negatieve invloed hebben.

Gezien de nachtelijke levenswijze van hamsters (waarbij ze ook bovengronds actief zijn), kunnen nachtelijke agrarische activiteiten wel een negatieve invloed hebben op hun overleving.

2. Welke elementen kunnen aan de BO 'faunavoedselgewas' uit PDPO III gewijzigd of toegevoegd worden om aan de ecologische vereisten te voldoen voor:

a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

b. Hamster

2.a. Grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten

Om zo optimaal mogelijk aan de ecologische vereisten van de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten te voldoen, wordt op basis van de huidige kennis, hieronder een overzicht gegeven van de mogelijkheden tot optimalisatie van het instrument 'BO faunavoedselgewas'. Deze verbeteringen blijken nodig om de sterke achteruitgang van de meeste typische akkerfauna-soorten enigszins te milderen. Een grote uitdaging is om de kwaliteit van het leefgebied in het zomerhalfjaar (broedseizoen) te verbeteren zodat niet enkel winteroverleving maar ook populatiegroei kan plaatsvinden.

Voor het telen van een zaadleverend gewas binnen de BO 'faunavoedselgewas', wordt een lijst met elf soorten gewassen voorgeschreven. Hiervan dient men minstens één soort te kiezen voor de inzaai van het faunavoedselgewas. De landbouwer heeft de keuze uit een aantal graangewassen en enkele soorten met oliehoudende zaden (bv. bladrammenas). In tegenstelling tot graangewassen, worden gewassen met oliehoudende zaden niet geprefereerd door woelmuizen (Erens et al., in voorbereiding). Het soort gewas dat geteeld wordt heeft invloed op de effectiviteit ervan voor prooi-soorten van de grauwe kiekendief (vooral woelmuizen, maar ook akkervogels). De teelt van graangewassen (excl. maïs) leidt tot beduidend hogere woelmuizenstanden vanaf de rijpingsfase van het graan en in de periode daarna, zolang dat het perceel niet bewerkt wordt (Erens et al., in voorbereiding). Enkel het telen van een gewas met oliehoudende zaden is bijgevolg weinig geschikt voor de belangrijkste groep aan prooi-soorten (woelmuizen, tijdens zomerhalfjaar) van de grauwe kiekendief. Indien men toch een gewas met oliehoudend zaden wenst te telen, is het aangewezen om steeds een combinatie van een oliehoudend zaad met een graangewas in te zaaien.

Akkervogels zoals grauwe gorzen, geelgorzen en patrijzen (die eveneens tot de prooi-soorten van grauwe kiekendieven behoren) hebben ook een voorkeur voor granen als voedselbron, met name haver, tarwe en gerst (Dijksterhuis, 2009). Anderzijds zijn vinkachtigen van het agrarisch gebied (zoals kneu) wel meer gebaat bij oliehoudende zaden, maar nog meer bij een jaarrond en divers aanbod van allerlei zaaddragende planten (kleine zaden). Met betrekking tot de kwaliteit van het zaaigoed dat gebruikt zal worden, is het van groot belang dat men onbehandelde granen of zaden (zonder coating) hiervoor gebruikt. Dit met het oog op de directe en reële consumptie van het zaaigoed door zaadetende

akkervogels of knaagdieren (woelmuizen én hamsters, prooi-soorten grauwe kiekendief) vlak na de inzaai ervan. Regulier zaaigoed bevat in hun coating immers stoffen (oa. neonicotinoiden, rodenticiden) die knaagdieren, vogels of insecten weren, iets dat hier juist niet wenselijk is. Gezien de hoge waarschijnlijkheid dat die chemische stoffen aanleiding geven tot intoxicaties en/of sterfte bij insecten en andere ongewervelden, evenals bij hun predatoren zoals diverse akkervogels (Lopez-Antia et al., 2012), die op hun beurt een deel het voedsel van de grauwe kiekendief uitmaken, is het aangewezen om hier het voorzorgsprincipe toe te passen en dus niet behandeld zaaigoed te gebruiken. Nog beter (gezonder) is het gebruik van biologisch zaaigoed omdat de biologische keten gevrijwaard is van het gebruik van de systemische stoffen. Onbehandeld en regulier zaaigoed bevat daarentegen wel nog (sporen van) systemische stoffen afkomstig van het gebruik van gecoat zaaigoed.

☐ Optimaliseren zaad/graan opbrengst in de winter

De zaad/graan opbrengst van de percelen waarop een BO 'faunavoedselgewas' van toepassing is zo hoog mogelijk houden door onder meer de ruderalisering beperken zijn twee voorname aspecten met betrekking tot het beheer van de BO 'faunavoedselgewas'. Het huidige beheerregime geeft doorgaans na enkele jaren faunavoedselgewas telen een vermindering van opbrengst (graan/zaad) als gevolg van een nul-bemesting, een (te) extensief beheer of een te beperkt onderhoud (zorg voor maximale zaad/graan opbrengst). Mede hierdoor ontstaat er een te sterke ruderalisering van het perceel met teveel andere soorten planten (kruiden en grassen die in concurrentie gaan met de gezaaide soorten) waardoor er een aanzienlijk opbrengstverlies kan zijn.

Door standaard het systeem van een vals zaaibed toe te passen kan al een deel van de ongewenste soorten bestreden worden. Deze bewerking kan het best voorafgaand aan de inzaai toegepast worden. Door vóór het zaaien of planten een vals zaaibed te maken kiemt al een deel van het onkruid. Bij de 'echte' zaai- of plantbedbereiding wordt dit gekiemde onkruid gedood, zodat het aantal onkruiden dat opnieuw kiemt aanmerkelijk minder is. Ook de zaaibedbereiding na een vals zaaibed is van invloed op de hoeveelheid onkruiden die weer kiemt (Kennissakker.nl, 2013: <http://www.kennisakker.nl/kenniscentrum/document/vals-zaaibed-een-middel-om-de-onkruiddruk-te-verlagen>).

Steeds een ondiepe bodembewerking toepassen is de beste manier om de bovenste bodemlaag vrij van ruderaal soorten te houden en levert de minste verstoring naar bodemleven (Eichhorn & van den Broek, 2013).

☐ Streven naar een jaar-rond voedselaanbod

De BO 'faunavoedselgewas' wordt best aangevuld zodat er jaar-rond een hoog voedselaanbod gegarandeerd is. Het is aangewezen om de huidige BO 'faunavoedselgewas' uit te breiden in functie van het aantrekken van meer akkervogels in het voorjaar en een meerjarige stapelvoedselopbouw met minder risico op ecologische vallen. Stapelvoedsel bestaat uit de prooi-soort(en) die het meest gevangen worden en ook het grootste aandeel van de totale voedselbehoefte uitmaken.

Wanneer in dit type BO tijdens het voorafgaande jaar het voornaamste voedsel voor grauwe kiekendieven (sterk) is toegenomen, is het aangewezen die situatie te behouden, minstens gedurende het daarop volgende broedseizoen (15/03-31/08) en dit in functie van verdere opbouw van het stapelvoedsel waarbij niet enkel knaagdieren beschouwd worden maar eveneens ongewervelden die als voedsel dienen voor typische akkervogels als gorzen, veldleeuwrik, gele kwikstaart, patrijs, kwartel,.... Allen kunnen het belangrijke prooi-soorten voor

grauwe kiekendieven zijn, vooral tijdens daljaren met weinig knaagdieren (met name veldmuizen) (Trierweiler, 2010; Koks et al., 1994).

Dit kan door een deel (bv. de helft) van het perceel ongemoeid te laten tijdens het zomerhalfjaar volgend op de winterperiode van overstaand graan/zaadleverend gewas. Bij voorkeur wordt echter het volledige perceel behouden. Het nadeel hiervan is dat er dan geen mogelijkheid meer is om er wintervoedsel te telen voor graan- of zaadeters. Om tegelijkertijd ook te streven naar het blijven voorzien in voldoende wintervoedsel, betekent dit dat het aangewezen is om een bijkomend type BO te voorzien om specifiek voor de grauwe kiekendief het nodige voedsel te kunnen voorzien tijdens het broedseizoen of te werken met een aangepast type BO (zie verder).

□ Vermijden van ecologische vallen (Zie ook Vermeersch et al., 2014)

Het optimaliseren van het voedselaanbod voor de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten of voor de hamster, omvat ook uit het milderen van ecologische vallen bij de inrichting en het beheer van de zones waar bepaalde maatregelen worden uitgevoerd. Hiermee bedoelen we het vermijden van ongunstige neveneffecten van een bepaalde beheermaatregel, terwijl deze precies in functie van akkerfauna genomen wordt. Zo zullen de bodembewerkingen tijdens het voorjaar, binnen het reguliere beheer voor de BO 'faunavoedselgewas', onvermijdelijk leiden tot het plots verdwijnen van een bestaande voedselsituatie. Om de negatieve gevolgen daarvan op het vlak van het voedselaanbod op te vangen, is het belangrijk dat bij dit type BO een voldoende buffering voorzien wordt door een aangrenzend, meerjarig in stand gehouden type maatregel (bv. gemengde grasstrook, luzernestrook). Wanneer deze stroken dan ook doordacht beheerd worden (zie verdere voorstellen) kan het ecologische val-effect dat plaats vindt door de herinzaai van het faunavoedselgewas, gemilderd worden. Deze stroken bieden dan een refugium aan vluchtende soorten uit het perceel met faunavoedselgewas waardoor die combinatie een meerwaarde kan hebben voor grauwe kiekendieven en hun prooi-soorten.

Om het probleem van de voedselsituatie in het voorjaar voor de BO 'faunavoedselgewas' (zoals hoger besproken) in functie van de grauwe kiekendief te verbeteren, is het van belang dat deze BO, met name in het voorjaar langer onbewerkt kan blijven dan nu voorgeschreven. Aangezien er gelijktijdig getracht wordt voldoende (winter)voedsel te genereren op eenzelfde plaats, betekent dit in de praktijk dat er een bijkomende maatregel nodig zal zijn.

□ Voorstel aanpassingen BO 'faunavoedselgewas'

1. Faunavoedselgewas onder wisselbeheer met zomerteelt:

Indien de oppervlakte en ligging het toelaat kan het perceel waar de BO 'faunavoedselgewas' toegepast wordt, vanaf het 2e jaar worden opgedeeld in twee delen waarbij een deel ongemoeid blijft na de winter, vanaf 15/03 tot na het broedseizoen, terwijl het andere deel opnieuw wordt ingezaaid met een graan/zaadleverend gewas in functie van de wintervoedselvoorziening voor andere akkervogels.

Tabel 1: voorstel van jaarschema voor toepassing van de variant "faunavoedselgewas onder wisselbeheer met zomerteelt"

Jaar	Beheer	Beoogd resultaat
Jaar 1:	volledig perceel inzaaien met zomergraan (bij voorkeur tarwe want minst legeringsgevoelig (*1))	volledig perceel met voedsel in winter
Jaar 2:	één helft inzaaien met zomerteelt, andere helft eventueel maai/klepelbeheer na broedseizoen (15/8)	's winters 1 helft met overstaand graan, andere helft met divers wintervoedsel via hergroei en zaadsetting tarwe + akkerkruiden (*2)
Jaar 3 tot jaar 5:	andere helft inzaai zomerteelt, zomerteelt vorige jaar eventueel maai/klepelbeheer	's winters 1 helft met overstaand graan, andere helft met divers wintervoedsel via hergroei en zaadsetting tarwe + akkerkruiden (*)

*1 Neiging om plat te gaan liggen, dus ongunstig voor zaadeters want zaad/graan gaat hierdoor sneller rotten en wordt dan ongeschikt

*2: beide helften van het perceel leveren wintervoedsel op, de ene rechtstreeks ten gevolge van inzaai zomerteelt, de ander door het gevoerde beheer (opslag of hergroei zomerteelt vorig jaar na maai/klepelbeheer en natuurlijke kieming en zaadsetting andere kruiden tijdens 2e helft zomer + vroege herfst) waardoor ook hier dus wintervoedsel aanwezig is (zeker in vergelijking met een regulier landbouwperceel in wintersituatie).

Dit is een voorbeeld hoe er voorzien kan worden in beide noden op één perceel. Naast wintervoedsel bestrijkt deze beheervorm ook de zomersituatie met oog op de vestiging van doelsoorten en effect op broedsucces. Op deze manier is er de garantie van een betere opbouw stapelvoedsel en aantrekkingskracht in de cruciale voorjaarsperiode wat niet voorzien is binnen de BO faunavoedselgewas.

Op deze manier kan ook het risico op ecologische val beperkt worden. Door extensivering van de bodembewerking, zijn er uitwijkmogelijkheden naar aangrenzend geschikt leefgebied en is er overlevingsmogelijkheid voor ongewervelden in de lente en zomer.

Het vervolgbeheer van deze opdeling van het perceel met dit aangepast BO 'faunavoedselgewas' bestaat best uit het alternerend (op een deel van het perceel) laten staan van wintervoedsel tot het voorjaar, gevolgd door herinzaai met zomergraan enerzijds, en (op een ander deel van het perceel) de aanwezige teelt een jaar (vanaf 2e jaar) ongemoeid laten.

Het maai-beheer op de overstaande delen gebeurt best na het broedseizoen. Het kan een meerwaarde zijn om – net als bij andere beheermaatregelen in kader van soortbescherming – daar van af te wijken en bv. in functie van de voedselbeschikbaarheid voor de grauwe kiekendief vroegere en/of gefaseerde maaidata toe te passen.

2. Faunavoedselgewas onder wisselbeheer met winterteelt:

Deze variant onder wisselbeheer met voornamelijk winterteelt heeft een nog betere aantrekkelijkheid voor akkervogels in het voorjaar aangezien de meeste bewerkingen na het broedseizoen plaatsvinden. Deze beheervorm heeft bovendien als bijkomend voordeel dat er met wintergranen gewerkt kan worden wat een betere opbrengst geeft en optimale dekking voor knaagdieren – waaronder hamster – gedurende de ganse voorplantingsperiode.

Tabel 2: voorstel van jaarschema voor toepassing van de variant "faunavoedselgewas onder wisselbeheer met winterteelt"

Jaar	Beheer	Beoogd resultaat
Jaar 1:	helpt perceel zomergraan, andere helpt groenbemester en nadien wintergraan	1 helpt met wintervoedsel, andere helpt met dekking knaagdieren vanaf 1 ^e jaar
Jaar 2:	helpt inzaaien met wintergraan, andere helpt overstaand wintergraan	voorjaarsaantrekkelijkheid, meer wintervoedsel door teelt wintergraan
Jaar 3:	overstaand wintergraan, andere helpt inzaaien met wintergraan	voorjaarsaantrekkelijkheid, meer wintervoedsel door teelt wintergraan
Jaar 4:	helpt inzaaien met zomergraan, andere helpt overstaand wintergraan	1 helpt met teelt voor wintervoedsel, andere helpt behoud van tijdens winterhalfjaar verhoogd voedselaanbod (knaagdieren) doorheen broedseizoen
Jaar 5:	afwisseling ruige haver (omwille van eigenschappen zaadleverend en bodemverbeterend) als zomerteelt op helpt wintergraan van jaar 4 of op het volledige perceel	Behoud voedselsituatie (woelmuizen) in voorjaar / begin broedseizoen door late inzaai ruige haver + veel wintervoedsel door zaadetting ruige haver

☐ BO graanstrook

Om extra in te kunnen zetten op het verzekeren van voldoende wintervoedsel voor akkervogels, was de voormalige maatregel 'graanrand' (een jaarlijks roterende strook graan, PDPO II - VLM, 2009) een ideaal instrument. De problemen van ruderalisering kunnen op deze stroken amper plaatsvinden aangezien het een resterend deel van de reguliere teelt is. Een forse opbrengst wintervoedsel is op dergelijke percelen een garantie en bedraagt enkele tonnen graan meer per hectare. Tegelijk kende deze maatregel ook weinig last van minder gewenste faunasoorten (mobiele opportunisten) omdat ze niet steeds op dezelfde plaats aangelegd werden (Guelinckx et al., in voorbereiding; Werkgroep Grauwe Gors, Nieuwsbrief 2015).

We adviseren om de BO 'overblijvende graanrand' uit vorig PDPO terug aan te bieden en de naamgeving te vervangen door 'BO graanstrook' (omdat het best niet steeds een rand betreft, zie verder) met aanpassing van de praktische voorwaarden zodat dit beter inpasbaar is binnen de bedrijfsvoering van de betrokken landbouwer.

Het is belangrijk dat deze maatregel niet perse in de rand van het perceel moet aangelegd worden of niet jaarlijks hoeft te roteren over andere gebruikspcelen, maar dat de graanstrook bv. ook twee of maximum drie jaar op eenzelfde beheerperceel (wel eventueel andere plaats daarbinnen) mag ingericht worden. Op deze manier wordt ruderalisering voorkomen en overmatige vraat door niet-doelsoorten verminderd (Guelinckx et al., in voorbereiding). Deze eenvoudige maatregel heeft maar één doel, dat er volgens de overeengekomen oppervlakte graan (wintervoedsel) staat (in geschikt akkervogelgebied) gedurende de winterperiode.

Een dergelijk type maatregel heeft een hoge praktische flexibiliteit (jaarlijks vrij te kiezen waar aan te leggen) voor de landbouwer waardoor ze aantrekkelijk kan zijn om aan te leggen. Tegelijk kan het een echte meerwaarde betekenen in de (actueel nog te beperkte) voedselvoorziening voor akkervogels en andere zaad-/graaneters tijdens de wintermaanden.

2.b. Hamster

Na toetsing met hun ecologische noden (La Haye et al. 2010; 2014) kunnen de hierboven (2.a.) aangehaalde voorbeelden van aanvulling of wijziging aan de BO 'faunavoedselgewas' ook voor hamsters een meerwaarde betekenen.

De buffering van de BO 'faunavoedselgewas' door gras/kruiden/luzerne/klaverstroken zal aan hamsters in het voorjaar de nodige dekking bieden relatief dichtbij hun overwinteringsplaats.

Het in duo-beheer (opdeling in twee delen met elk een apart beheer) kunnen zetten van de BO 'faunavoedselgewas' in de specifieke beheerzones voor grauwe kiekendief en hamster, betekent ook voor hamsters een ecologische meerwaarde ten opzichte van het reguliere beheer van de BO 'faunavoedselgewas'. De helft van het perceel zal in het voorjaar (vanaf 15/03 of vanaf beweringsdatum) nog steeds niet in dekking en voedsel kunnen voorzien (vooral gevaar predatie), maar dat zal dan door de andere helft van het perceel (overstaand/ongemoeid tijdens voorjaar en zomer) juist wel geboden kunnen worden.

Daarnaast zal het essentieel zijn een bijkomende maatregel te voorzien die zich specifiek richt op de ontbrekende noden van hamsters, meer bepaald het – zowel ruimtelijk als in de tijd – onafgebroken voorzien in voedsel en dekking gedurende de gehele activiteitsperiode van de dieren. In de praktijk kunnen stroken meerjarige luzerne hier wellicht het best aan tegemoet komen. Een voorbeeld dat eventueel vatbaar is voor verdere praktische uitwerking, wordt hieronder weergegeven.

Voorbeeld bijkomende maatregel voor hamster: 'BO luzernestrook'

- Meerjarige luzerne.
- Eerste jaar bij inzaai eventueel een klein aandeel (zomer)haver bijmengen.
- Strook dient voldoende breed (grootteorde van minstens 18 m) te zijn om kans op predatie te verminderen.
- Maaibeheer afgestemd op dekking bieden voor hamsters, geen maaiwerken van april t/m oktober.

Als algemene regel hierbij geldt dat deze stroken niet gemaaid worden gedurende de volledige periode dat hamsters actief zijn (april t/m oktober). Tegelijk wordt er best naar gestreefd dat er in het voorjaar steeds dekking aanwezig is (meerjarige luzerne). Afwijkingen op deze algemene ecologische voorwaarden voor hamsterbeheer zijn eventueel mogelijk, maar kunnen dan in functie staan van de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten. Gefaseerd maai-beheer is hiervan een voorbeeld.

3.1 In hoeverre voldoen de BO's 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' uit PDPO III aan de ecologische vereisten voor grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten?

Er is nog onvoldoende geweten in hoeverre de beheervoorwaarden zoals die vandaag gelden met betrekking tot de BO's 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' uit PDPO III, kunnen bijdragen aan de specifieke ecologische vereisten (zoals die eerder in dit advies werden aangegeven) voor de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten. De actuele voorwaarden zijn dan ook niet ontwikkeld om maatwerk te leveren voor één enkele soort. Thans is maatwerk onder de vorm van specifieke beheermaatregelen voor de grauwe kiekendief cruciaal om te voldoen aan zijn ecologische vereisten. Hieronder volgt een ecologische analyse van de twee typen grasstroken op vlak van hun ecologische waarde voor de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten.

Gemengde grasstrook:

Deze BO luidt :

Aanleg

- Zaai voor 31 mei van het eerste werkjaar een strook in met een gras-(kruiden)mengsel. De samenstelling van dat mengsel en de zaaidichtheid moeten voldoen aan de voorwaarden in uw beheerovereenkomst;
- De breedte van de strook wordt bepaald in overleg met de bedrijfsplanner. In ieder geval moet de strook over de hele lengte minstens 5 meter breed zijn.

Onderhoud

In overleg met de bedrijfsplanner kiest u één van onderstaande opties. Uw keuze wordt voor vijf jaar vastgelegd in uw beheerovereenkomst.

- Maai of klepel de volledige strook vanaf 15 juli;
- Maai of klepel de strook op elk moment, maar laat daarbij minstens een derde van de breedte van de strook staan tijdens het volledige kalenderjaar.

In beide gevallen gelden onderstaande voorwaarden:

- Herstel schade aan de grasstrook meteen;
- Voer behalve het maai- of klepelbeheer geen enkele andere activiteit uit op de strook;
- Gebruik geen meststoffen of bodemverbeteringsmiddelen op de strook;
- Gebruik geen bestrijdingsmiddelen, uitgezonderd voor de pleksgewijze bestrijding van akkerdistels.

Het aanleggen van grasstroken met een op grauwe kiekendieven afgestemde inrichting en beheer kan een echte meerwaarde zijn voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten. Vrij maaien of klepelen van de gemengde grasstrook zoals voorgeschreven in het PDPO III (2/3e van de oppervlakte, zonder een specifiek maaischema) heeft echter weinig ecologische meerwaarde voor grauwe kiekendieven. Het is niet gericht op het verbeteren van de voedselsituatie of het verhogen van de voedselbeschikbaarheid op het juiste moment. Het gefaseerd maaien waarbij minstens 1/3e van de strook dient behouden, kan wel een gunstige beheermaatregel zijn omdat die 1/3e als refugium voor knaagdieren of ongewervelden werkt. Dit maaibeheer is pas effectief voor grauwe kiekendieven indien het uitgevoerd wordt in functie van de voedselbeschikbaarheid op het juiste moment (zie verder, cfr. 'Vogelakkers'), Welke invloed het meermaals maaien heeft op de ontwikkeling van de woelmuizenstand in de gemengde grasstroken in Vlaanderen is niet onderzocht. Afgaand op de door woelmuizen geprefereerde habitatstructuur (Trierweiler, 2010) is het duidelijk dat een frequent gemaaide, gelijkmatige en korte grasmatten qua habitat veel minder interessante eigenschappen heeft voor woelmuizen dan 'ruigere', extensief beheerde grasstroken of vegetaties die een veel hogere woelmuizenstand kennen. In dergelijke extensief of specifiek beheerde stroken kunnen woelmuizenpopulaties zich ook veel beter opbouwen en staan ze minder bloot aan frequent passerende dodelijke maaibalken of diverse predatoren. Een klepelbeheer waarbij de afgemaaide vegetatie ter plaatse blijft, betekent dat de voedselbeschikbaarheid voor grauwe kiekendieven beperkter is ten opzichte van een maaibeheer met afvoer van maaisel.

Klepelen zonder afvoer van maaisel is nadelig voor de ontwikkeling of het in stand houden van een soortenrijke vegetatie in de gemengde grasstrook. Hetgeen op zijn beurt van invloed is op de habitatkwaliteit voor de prooi-soorten van grauwe kiekendieven. Het achterblijvende maaisel verstikt de vegetatie, het verrijkt de bodem waardoor minder concurrentie krachtige soorten planten het moeilijk krijgen of het bedekt open plekken. Enkel indien er zeer weinig biomassa op de strook staat (schrone vegetatie) is de negatieve invloed van klepelbeheer te verwaarlozen. Dit valt echter niet te verwachten daar deze BO

enkel in gebieden voor soortenbescherming (in dit geval vooral de rijkere leem- of kleigronden) mogelijk is.

Maaien en afvoeren van de gemengde grasstrook vanaf 15 juli (2e beheeroptie binnen deze BO) kan wel gunstig zijn voor grauwe kiekendieven omdat het de bereikbaarheid van het basisvoedsel (woelmuizen) vanaf dat ogenblik verhoogt (er vanuit gaande dat er geen kiekendieven in de strook broeden). Dit omdat op dat moment (2e helft juli) de kiekendieven doorgaans met opgroeiende jongen in het nest zitten, waarvoor een verhoogde voedselaanvoer dan ook gewenst is. Anderzijds is dit maaibeheer wel erg ongunstig voor andere grondbroedende akkervogels (eveneens prooi-soorten) waarvan hun nesten hierdoor uitgemaaid kunnen worden of waarvan de nog niet vliegvlugge jongen in de maaibalk zullen verdwijnen. Daarom is het beter dat maaien vanaf 15 juli enkel mogelijk is indien er grauwe kiekendieven broeden binnen de aangeduide leefgebieden voor deze soort.

Voor klepelbeheer vanaf 15 juli is het niet geweten dat dit (zonder meer) een ecologische meerwaarde biedt voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten. Het komt in ieder geval de botanische ontwikkeling van de grasstrook niet ten goede als gevolg van een verrijkend en verstikkend effect van klepelbeheer zonder afvoer van het maaisel. Net zoals bij maaien geldt ook hier de opmerking dat deze beheeractiviteit vanaf dat moment nog nefast kan zijn voor grondbroeders.

Gemengde grasstrook plus:

De tekst van deze BO luidt:

Aanleg

- Zaai voor 31 mei van het eerste werkjaar een strook in met een gras(kruiden)mengsel. De samenstelling van dat mengsel en de zaaidichtheid moeten voldoen aan de voorwaarden in uw beheerovereenkomst;
- De breedte van de strook wordt bepaald in overleg met de bedrijfsplanner. In ieder geval moet de strook over de ganse lengte minstens 5 meter breed zijn.

Onderhoud

Eerste werkjaar

U mag de volledige strook maaien of klepelen vanaf 15 juni tot en met 31 oktober om de verspreiding van ongewenste zaadonkruiden tegen te gaan.

Vanaf het tweede werkjaar

- U mag de strook maaien of klepelen tussen 15 maart en 15 april;
- U moet de strook maaien of klepelen tussen 15 augustus en 31 oktober;
- Bij iedere maai- of klepelbeurt moet u minstens een derde en maximaal de helft van de breedte van de strook laten staan. Alle werkjaren
- Behalve het maai- of klepelbeheer mag u geen enkele andere activiteit uitvoeren op de strook;
- Schade aan de grasstrook moet u meteen herstellen;
- Breng geen meststoffen of bodemverbeteringsmiddelen op de strook;
- Gebruik geen bestrijdingsmiddelen, uitgezonderd voor de pleksgewijze bestrijding van akkerdistels

Zie

<http://www.vlm.be/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/Fiches%20BO%20PDPOIII/Akkervogels%20aangepast.pdf>

Maaien tussen 15/03 en 15/04 kan tot gevolg hebben dat vroege legsels van bijvoorbeeld veldleeuwerik verstoord worden. Deze soort kan vanaf de laatste decade van maart al met eieren zitten. Toch zit het grootste deel van de veldleeuweriken pas in de loop van april met nesten en eieren. Een maaibeurt (incl. afvoer maaisel) in het voorjaar kan wel de aantrekkelijkheid van een grasstrook als jachtgebied op dat moment voor een grauwe kiekendief verhogen omdat het (afhankelijk van de vegetatiestructuur van de strook) de voedselbeschikbaarheid verhoogt. Maaien vanaf 15/08 (en tot 31/10) valt in principe juist na het broedseizoen waardoor er weinig of geen nadelige gevolgen voor grondbroeders te verwachten valt. Het voorgeschreven gefaseerd maaibeheer waarbij 1/3e tot de helft van de strook blijft staan, is een gunstige beheermaatregel die ervoor zorgt dat er steeds een refugium is voor ongewervelden of knaagdieren. Een gemaaide strook (met afvoer of op rijen getrokken maaisel) in de tweede helft van augustus, biedt rondzwermende of doortrekkende kiekendieven een geschikt jachtgebied door de verhoogde voedselbeschikbaarheid. Dit kan een positieve invloed hebben op de conditie van individuele grauwe kiekendieven, maar ook op de vestiging of uitbreiding van hun populaties (zie hoger).

Het behouden en eventueel omvormen van een bestaande grasstrook in een gemengde grasstrook plus, is een waardevol element op voorwaarde dat de 'nieuwe' strook niet eenzijdig is samengesteld uit hoge grassen met een dichte structuur, maar effectief omgevormd wordt tot een soortenrijke strook met niet overheersende grassoorten. Een oudere of permanente grasstrook biedt een geschikter leefgebied voor prooi-soorten van de grauwe kiekendief dan een vers aangelegde (zie eerder aangehaalde habitatvereisten voor woelmuizen).

3.2 Welke elementen kunnen er zo nodig gewijzigd of toegevoegd worden aan de BO gemengde grasstrook en gemengde grasstrook plus uit PDPO III om te voldoen aan de ecologische vereisten voor grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten?

In de analyse en antwoorden op voorgaande vragen komen reeds een aantal aspecten naar voor die aangeven dat bepaalde aanpassingen of verbeteringen wenselijk zijn om tegemoet te komen aan de ecologische vereisten van de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten. Hieronder volgen eerst een aantal voorstellen tot aanpassing van de betreffende BO's. Daarna volgt een bundeling van toe te voegen of te wijzigen elementen binnen ecologische thema's die van belang zijn om te komen tot de hier beoogde doelen van de BO's of soortbeschermingsprogramma's (verder kortweg SBP's).

De BO 'gemengde grasstrook plus' met haar beheervoorwaarden uit PDPO III komt al iets beter tegemoet aan de ecologische vereisten voor een grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten als de gemengde grasstrook. Toch zijn ook hierin een aantal elementen die voor verbetering vatbaar zijn om tot een maatregel te komen die van betere ecologische meerwaarde kan zijn voor een grauwe kiekendief.

☐ Voorstellen tot wijziging van de betreffende BO's

- enkel een specifiek maaibeheer met afvoer van het maaisel
- respecteren van enkele sleuteldata voor dat maaibeheer:

> geen maaibeheer tijdens volledige broedseizoen van alle akkerbroeders (01/04 – 15/08), een late najaars-maaibeurt om de daaropvolgende aantrekkelijkheid in het voorjaar te verhogen betekent een meerwaarde

> in geval er kiekendieven broeden: een vervroegde maaibeurt van zodra de nestactiviteit dit vereist (doorgaans tussen 1 en 31 juli), af te stemmen op de aanwezigheid van andere doelsoorten

Gemengde grasstrook:

Ter optimalisatie van deze BO in functie van de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten is het aangewezen om minstens volgende punten te volgen;

- enkel maaibeheer buiten het broedseizoen (01/04 – 15/08) uitvoeren
- maaibeheer vanaf 15 juli enkel in functie van verhoging van de voedselbeschikbaarheid van vooral woelmuizen voor broedende grauwe kiekendieven (op voorwaarde dat er ook effectief een koppel broedt), af te stemmen op aanwezigheid andere doelsoorten
- maaibeheer steeds met afvoer van maaisel op korte termijn, of het maaisel op rijen trekken en later afvoeren
- klepelbeheer achterwege laten omwille van geen meerwaarde en enkel negatieve invloed (floristische) soortenrijkdom grasstroken
- een late najaars- of vroege voorjaars-maaibeurt is een meerwaarde omdat het de aantrekkelijkheid in het voorjaar van de grasstrook als jachtgebied voor grauwe kiekendieven of als nestplaats voor grondbroedende akkervogels verhoogt
- met betrekking tot de voorgeschreven zaaimengsels voor de aanleg van deze stroken, wordt verwezen naar de tekst hieronder, een niet te hoge of dichte vegetatiestructuur van de grasstrook doorheen het broedseizoen verzekert de voedselbeschikbaarheid van o.a. woelmuizen voor grauwe kiekendieven

Gemengde grasstrook plus:

- de periode voor een voorjaars-maaibeurt (15/03 – 15/04) verkorten tot 15/03
- 01/04, vanaf dan geen maaibeurten meer tijdens broedseizoen (tot 15/08)
- maaibeheer steeds met afvoer van maaisel op korte termijn, of het maaisel op rijen trekken en later afvoeren
- maaibeheer vanaf 15 juli enkel in functie van verhoging van de voedselbeschikbaarheid van vooral woelmuizen voor broedende grauwe kiekendieven (op voorwaarde dat er ook effectief een koppel broedt), af te stemmen op aanwezigheid andere doelsoorten
- klepelbeheer achterwege laten omwille van geen meerwaarde en enkel negatieve invloed toestand grasstroken
- aantrekkelijkheid in het voorjaar van de grasstrook verhogen door een voorjaars- of late najaars-maaibeurt in functie van verhoging voedselbeschikbaarheid voor grauwe kiekendieven of het creëren van geschikt broedhabitat grondbroeders (bv. veldleeuwerik prefereert lage vegetatie om in te broeden)
- deze grasstroken enkel aanleggen op de meest kansrijke of effectieve locaties (zie eerder aangehaalde habitatvereisten), binnen de gebieden voor soortenbescherming dienen ze beter niet langs hoog opgaande elementen aangelegd (bv. bosjes, laagstamplantages) en worden ze beter ook niet in de lengte langs een verkeersweg aangelegd (vermijden ecologisch vallen, zie verder)
- m.b.t. de voorgeschreven zaaimengsels voor de aanleg van deze stroken, wordt verwezen naar de tekst hieronder, een niet te hoge of dichte vegetatiestructuur van de grasstrook doorheen het broedseizoen verzekert de voedselbeschikbaarheid van o.a. woelmuizen voor grauwe kiekendieven

☐ Vermijden van ecologische vallen (Zie ook Vermeersch et al., 2014)

Voor grondbroeders is het van belang dat er gedurende het broedseizoen geen maai- of klepelwerken plaats vinden. Van april tot augustus worden (beheer)activiteiten op de grasstroken best vermeden zodat de nesten van grondbroeders, de leefgebieden van woelmuizen en de aanwezige ongewervelden gespaard blijven.

☐ Verhogen voedselhoeveelheid- en beschikbaarheid

Om het actuele tekort aan voedsel voor grauwe kiekendieven te verbeteren is in de eerste plaats bijkomende oppervlakte aan geschikte maatregelen binnen de afgebakende beheergebieden nodig. Naast de voorstellen ter verbetering van die voedselhoeveelheid en beschikbaarheid elders in dit advies, verwijzen we hier ook naar het systeem van de zogenaamde 'vogelakkers' uit Groningen (NL) die specifiek voor de grauwe kiekendief ingericht en beheerd worden. Voedsel en dekking voor o.a. woelmuizen op één perceel dat bestaat uit meerjarige mengsels (mengsel van eiwitgewas zoals bvb. luzerne en/of rode klaver+ voedsel biedend gewas zoals bvb mengeling van kruiden) in combinatie met een gefaseerd maaibeheer vanaf eind juni, levert veel en beschikbaar voedsel voor grauwe kiekendieven (Wiersma P. et al., 2014; <http://www.natuurbericht.nl/?id=11392>).

☐ Optimaliseren van zaaimengsels

Van de lijst met toegelaten gras- en kruidensoorten voor de inzaai/aanleg van de 'gemengde grasstrook' of 'gemengde grasstrook plus' (zie MB voor het PDPO III, bijlage 5), is het voor de Vlaamse situatie nog niet aangetoond of de voorgeschreven soorten en samenstelling effectief een ecologische meerwaarde vormen voor de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten indien zij als grasstrook aangelegd worden. De voorwaarden voor de samenstelling en inzaai van het mengsel voor beide typen grasstroken lijkt als doel een variatie aan zowel gras- als kruidensoorten te beogen, maar of die variatie en de voorgeschreven percentages ook effectief leiden tot een ecologisch waardevolle grasstrook voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten, is nog niet onderzocht en kunnen kan dus ook nog niet bevestigd worden. Het type of de samenstelling van het zaaimengsel heeft waarschijnlijk een invloed op de kwaliteit ervan voor de grauwe kiekendief en/of zijn prooi-soorten. Zowel de gebruikte soorten als toegepaste hoeveelheden (relatieve gewichtspersentages in het mengsel) hebben vermoedelijk hun weerslag op de uiteindelijke kwaliteit en effectiviteit van de aangelegde strook, maar dient verder onderzocht te worden.

Als algemene bemerking dient mee gegeven te worden dat er (vooral in functie van ongewervelden, fenologie bloeiperioden van waard- en nectarplanten en florabeheer) best met streekeigen of autochtoon zaaigoed gewerkt wordt (tenzij het een al lang toegepast cultuurgewas betreft). Het is niet de kwantiteit aan plantensoorten, maar de kwaliteit van de gehele strook (bv. waardplanten, vegetatiestructuur, beheer) die bepaalt wat de ecologische waarde ervan is. Soorten waarvan hun effectiviteit niet is aangetoond, worden beter niet gebruikt of opgenomen in betreffende lijst.

☐ Voorstellen bijkomende beheermaatregelen

De hierboven aangehaalde aanvullingen of aanpassingen en beschrijving van de ecologische vereisten geven aan dat er naast de bestaande instrumenten (BO's) bijkomende specifieke maatregelen voor de grauwe kiekendief en hamster nodig zijn. Hieronder volgen twee voorbeelden van bijkomende types BO die een ecologische meerwaarde kunnen hebben voor de grauwe kiekendief en/of zijn prooi-soorten (waaronder dan ook hamster). Het betreft voorbeelden die eventueel vatbaar zijn voor een verdere praktische uitwerking. Het voedselaanbod (vooral woelmuizen) in de gebieden met de bestaande BO's is

actueel nog te laag om grauwe kiekendieven aan te trekken, laat staan tot broeden te kunnen overhalen.

Extra maatregelen die een verhoogde voedselsituatie (woelmuizenstand) organiseren zijn nuttig voor broedende grauwe kiekendieven.

Voorbeeld 1: BO 'gemengde luzerne-graanstrook'

Jaar	Beheer	Beoogd resultaat
Jaar 1:	30 meter inzaaien met grasluzerne, 20 meter inzaaien met zomerhaver + zomertarwe + klaver	Dekking, overstaand voedsel (granen) naast elkaar
Jaar 2:	30 meter grasluzerne maaien, 20 meter inzaaien met wintertarwe + klaver (in najaar)	Dekking, geen overstaande wintervoedsel, wel spontane opslag haver in najaar
Jaar 3:	10 meter grasluzerne, 20 meter inzaaien met wintertarwe/rogge + klaver	Overstaand wintervoedsel op de 20 meter ingezaaid in jaar 2, dekking elders
Jaar 4:	maaibeheer na broedseizoen op de 10 meter grasluzerne en de 20 meter spontane grasklaver. 20 meter inzaaien met zomerteelt op rechterzijde	Dekking, overstaande granen op 20 meter strook rechterzijde
Jaar 5:	10 meter grasluzerne, 20 meter inzaaien met zomerteelt (ruige haver), 20 meter grasklaver spontaan	Dekking met centraal overstaand wintervoedsel uit zomerteelt

Voorbeeld 2: BO 'soortenrijk hooiland - botanisch beheer'

Soortenrijk blijvend hooiland kan binnen akkerbouwgebied meerdere functies voor de fauna vervullen. Het kan dekking, voedsel (zomer + winter) en nestgelegenheid bieden gedurende het volledige jaar. Deze maatregel komt deels tegemoet aan het verlies veroorzaakt door de afschaf van de Europese richtlijn voor braaklegging die binnen de afgebakende gebieden voor hamster en grauwe kiekendief destijds een zeer waardevolle aanvulling betekende in de toen ook al sterk degraderende akkernatuur(landschap) van eind vorige eeuw.

In dit voorbeeld stellen we een hooiland voor dat eenmaal per jaar gemaaid wordt en dit vanaf de tweede decade van juli. Hierdoor vergroot de beschikbaarheid van prooi-soorten voor grauwe kiekendieven vanaf de maaibeurt.

Een soortenrijk hooiland biedt volgende ecologische meerwaarde;

- Het biedt voedsel en nestgelegenheid voor vroege broedsels patrijzen, veldleeuweriken, grauwe gorzen.
- Permanent leefgebied voor knaagdieren met garantie op geschikt leefgebied bij aanvang van de piek van voortplantingsperiode (lente – vroege zomer, doorgaans vanaf april maar varieert wat afhankelijk van weersomstandigheden).
- Permanente voedselbron voor grauwe kiekendieven.
- Onder het voorgestelde beheer ontstaan voldoende kiemingskansen en vestigen zich vroeg zaadleverende soorten spontaan (paardenbloem en andere planten wiens zaden door de wind verspreid worden) of hebben ze de kans om zich vanuit aangrenzende bermen te vestigen (veldzuring, schermbloemigen en andere nectarplanten).
- Geschikt voedselaanbod en dekking voor hamsters, vooral in het vroege voorjaar. Aangezien vooral de landbouwkundig minst waardevolle zones hier voor ingezet zullen worden, zal de bodem niet steeds optimaal zijn voor burchten

van hamsters (Niethammer & Krapp, 1982) want te stenig met grind of kalksteen, te zandig of te veel klei.

We adviseren om bij een eventuele herziening van de afbakening van de gebieden voor botanisch beheer (delen van) de afgebakende gebieden voor grauwe kiekendief en hamster erin op te nemen.

Het is belangrijk dat deze maatregel, indien toepasbaar binnen afbakening SBP's grauwe kiekendief en hamster, ook onder de vorm van brede stroken kan toegepast worden. Zo kunnen er bv. permanente hooilanden aangelegd worden rond het perceel waar de BO 'faunavoedselgewas' toegepast wordt. Op die manier bieden deze hooilanden een permanent toevluchtsoord en is er de garantie op voedselbeschikbaarheid voor de typische akkerfauna.

4. Kan INBO een integrerende tekst voorzien om het verband duidelijk te maken tussen de SBP's van hamster en grauwe kiekendief en de rol die akkervogels daarin spelen? Deze tekst kan dan ingevoegd worden in beide SBP's.

Hamsters, grauwe kiekendieven en akkervogels hebben veel gemeenschappelijke ecologische vereisten. Toch is het niet evident om met één of enkele generieke maatregelen te voldoen aan de gemeenschappelijke en specifieke ecologische vereisten om de betreffende soorten in stand te houden, zich te doen vestigen of hun populaties te doen toenemen. Omdat de toestand voor deze groep van fauna in hun leefgebieden momenteel niet in evenwicht is (en zelfs behoorlijk kritiek) (La Haye et al., 2010; <http://www.birdlife.org/datazone/sowb/casestudy/62>), zijn extra inspanningen noodzakelijk om een verdere achteruitgang (van soorten of hun leefgebieden) of uitsterven te kunnen voorkomen. Uit bovenstaand advies blijkt dat de bestaande BO's mogelijks niet volstaan om de gewenste soortbescherming zoals bedoeld in de SBP's te realiseren. Daarom is het opportuun dat men zowel het maatregelenpakket binnen de VLM verder verbreedt en aanpast, en dat er binnen de SBP's specifieke beheermaatregelen voorzien worden die ervoor zorgen dat er levensvatbare en duurzame populaties ontstaan.

Het SBP voor de grauwe kiekendief (actueel nog een ontwerpplan) richt zich op de afgebakende beheergebieden die voor deze soort zijn aangeduid. Die gebieden bevatten de meest kansrijke regio's voor de (her)vestiging van deze soort in Vlaanderen. Deze regio's samen bevatten actueel en jaar-rond ook nog de hoogste aantallen akkervogels (combinatie van gegevens uit: Lewylle et al., 2011; Vermeersch et al., 2004; Ontwerp SBP Grauwe kiekendief, Agentschap voor Natuur en Bos).

Het actueel gekend leefgebied van de hamster is beperkt tot twee gebieden die deels gelegen zijn binnen de afbakening van beheergebieden voor grauwe kiekendief. Omdat de verspreiding van de hamster in Vlaanderen onvoldoende gekend is, bestaat de kans dat er vroeg of laat nog nieuwe restpopulaties ontdekt worden. Daarom is het aangeraden om de beheermaatregelen binnen het SBO voor de hamster niet te limiteren tot de zones waarvan actueel geweten is dat ze er nog voorkomen, maar de mogelijkheid open te laten dit ook te kunnen toepassen daar waar er nog hamsters gevonden worden. Toch is het de prioriteit zich te richten op de meest kansrijke gebieden waar de soorten actueel voorkomen of waarvan geweten is dat ze een hoge potentie hebben. Gezien de overlapping van de verspreidingsgebieden is het belangrijk dat daarbinnen geen maatregelen of beheer wordt toegepast dat (direct of indirect) negatief uitpakt voor grauwe kiekendieven, hamsters of akkervogels. Voor een perceel overstaand graan bijvoorbeeld dat in functie van de hamster niet geoogst wordt en blijft staan tot in november (hamsters in winterslaap), is het aangewezen dit dan ook de hele winter door te laten staan zodat het aangeboden voedsel en

dekking ook voor overwinterende akkervogels dienst kan doen. Het is m.a.w. aangewezen om zogenaamde ecologische vallen te vermijden.

In functie van de twee SBP's zijn er een aantal aspecten die nuttig zijn om de effectiviteit van en tussen de soortbeschermingsdoelen te verbeteren of de slaagkans ervan te verhogen.

☐ Maatregelen op landschapsniveau

Om de kans op predatie van nesten of individuele (akker)vogels door kraaiachtigen te verkleinen kan er gewerkt worden aan een betere landschapsinrichting of -beheer. In de open akkergebieden (afgebakende beheergebieden grauwe kiekendief, zie ontwerp SBP) kunnen hoog opgaande boomaanplanten of bosjes leiden tot een verhoogde predatiekans. Door deze percelen om te zetten in inheems struweel of hakhout, verkleint de kans dat kraaien er zich zullen vestigen of geschikte uitkijkposten hebben. Tegelijk biedt dat meer geschikt habitat voor bepaalde zangvogels van het agrarisch gebied.

Het mortaliteitsrisico als gevolg van gemotoriseerd verkeer binnen de afgebakende beheergebieden voor grauwe kiekendief, kan verminderd worden door bij de aanleg van grasstroken rekening te houden met hun ligging ervan ten opzichte van de verkeerswegen. Grasstroken die niet op een verkeersweg aansluiten of die er dwars op aansluiten geven veel minder aanleiding tot eventuele verkeersslachtoffers (ervaringen Stichting Werkgroep Grauwe kiekendief, Nederland; Werkgroep Grauwe Gors, België).

Voor een minder mobiele soort als bijvoorbeeld de hamster is connectiviteit tussen actuele en potentiële leefgebieden erg belangrijk. Populaties hebben nood aan uitwijkmogelijkheden (gebieden) die wel nog steeds verbonden zijn met het oorspronkelijk voorplantingsgebied. Het kan nuttig zijn om ruimte voor natuurlijk dispersie-gedrag te voorzien. Tegelijk vormen refugia zoals bermen, holle wegen of taluds erg waardevolle landschapselementen die gedurende het volledige jaar (zomer en winter) van dienst kunnen zijn voor alle akkerfauna. Het behouden, versterken en beheren van deze elementen dragen dan ook bij aan een algemene basiskwaliteit van het akkerlandschap waardoor die gebieden een meerwaarde krijgen voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten.

Conclusie

1.a.

De BO faunavoedselgewas is gericht op het voorzien van wintervoedsel voor akkervogels. Omdat dit type BO over een zomerteelt gaat en er dus geen populatieopbouw van woelmuizen (belangrijkste voedselbron voor grauwe kiekendieven) tijdens het broedseizoen van grauwe kiekendieven kan plaatsvinden, mist deze maatregel dus aan effectiviteit. Het faunavoedselgewas is bij aanvang van het broedseizoen trouwens ook niet geschikt als nestplaats voor grauwe kiekendieven.

Om de BO faunavoedselgewas een ecologische meerwaarde te geven voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten zijn dus aanpassingen of uitbreidingen in de aanleg of beheer van deze maatregel noodzakelijk.

1.b.

Voor hamsters biedt de BO faunavoedselgewas enkel dekking en voedsel vanaf de tweede helft van de zomer tot de winter. Gedurende het volledige seizoen dat zij actief zijn, hebben hamsters echter een permanente nood aan dekking. Enkel dan kunnen hamsters twee (uitzonderlijk zelfs drie) worpen per jaar grootbrengen, wat nodig is voor het behoud van een duurzame populatie. De BO faunavoedselgewas biedt geen dekking of voedsel in het voorjaar en het eerste

deel van de zomer, terwijl hamsters er in die periode de grootste nood aan hebben.

2.a.

Het optimaliseren van het beheer van de BO 'faunavoedselgewas' om de voedselsituatie voor akkerfauna tijdens de winter te kunnen verzekeren (verzekeren van voldoende voedselopbrengst), betekent een eerste ecologische winst.

Er is nood aan een verbetering van de kwaliteit van de leefgebieden, in het bijzonder tijdens de voorjaarsperiode en het zomerhalfjaar. Dit kan onder meer door een aanpassing van de

beheervoorwaarden van de BO 'faunavoedselgewas' en via bijkomende typen maatregelen waarbij ingezet wordt op:

- het bieden van een refugium of buffer (meerjarige teelten) langs het faunavoedselgewas
- het maximaal mogelijk vermijden van ecologische vallen door aanpassing van maaidata
- het inbouwen van flexibiliteit op basis van expertenbenadering in het huidige beheer van de BO 'faunavoedselgewas' waarbij specifieke beheeropties in functie van de ecologische vereisten van grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten mogelijk zijn

Twee voorstellen tot aanpassing van de BO faunavoedselgewas richten zich specifiek op het voorzien van dekking, winter- en zomervoedsel.

Om extra wintervoedsel te voorzien wordt de maatregel 'graanstrook' geadviseerd als uitbreiding van de bestaande BO's.

Als faunavoedselgewas worden in functie van het basisvoedsel voor grauwe kiekendieven (woelmuizen) best enkel graangewassen geteeld in plaats van gewassen met oliehoudende zaden.

De geadviseerde toevoegingen van bepaalde elementen aan de BO faunavoedselgewas in functie van de grauwe kiekendief en zijn prooi-soorten, worden als aanvullende voorstellen aangedragen. Ze worden dus niet ter vervanging, maar als bijkomende maatregelen in de beheergebieden van de doelsoorten (grauwe kiekendief en hamster) aanbevolen.

2.b.

De hamster is eveneens gebaat bij alle voorstellen die voor de grauwe kiekendief werden geadviseerd. Het voorgestelde gefaseerde maaibeheer in functie van broedende grauwe kiekendieven, zorgt eventueel slechts tijdelijk voor minder dekking voor hamsters, maar behoudt wel vluchtplaatsen in diezelfde strook. Als belangrijke bijkomende beheermaatregel om het actuele grote gebrek aan dekking op te vangen, wordt meerjarige meerjarige luzernestroken met een specifiek maaibeheer geadviseerd.

3.1.

Er is nog onvoldoende geweten in hoeverre de beheervoorwaarden zoals die vandaag gelden met betrekking tot de BO's 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' uit PDPO III, kunnen bijdragen aan de specifieke ecologische vereisten voor de grauwe kiekendief of zijn prooi-soorten.

Het aanleggen van grasstroken kan gunstig zijn voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten, maar om effectief te kunnen zijn, is een doordachte aanleg en

beheer cruciaal. Hiervoor zijn aanpassingen van de huidige beheervoorwaarden aangewezen.

Voor de BO 'gemengde grasstrook plus' is vooral een aangepast maaibeheer nodig om ecologische vallen voor bepaalde akkerfauna te voorkomen en om tegelijk een ecologische meerwaarde (geschikt jachtgebied) te kunnen vormen voor grauwe kiekendieven.

3.2.

Voor de BO's 'gemengde grasstrook' en 'gemengde grasstrook plus' geldt dat de huidige beheervoorwaarden beter worden aangepast. In de beheergebieden voor grauwe kiekendief is een specifiek maaibeheer met afvoer van het maaisel aangewezen. Tegelijk vormt een respecteren van enkele sleuteldata voor dat maaibeheer een belangrijk aandachtspunt.

Ter optimalisatie van beide typen BO's (grasstroken) zijn een aantal specifieke aanpassingen of toevoegingen aan de bestaande beheervoorwaarden nodig om tegemoet te komen aan de ecologische vereisten van grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten. Deze aanpassingen richten zich met name op een aangepast maaibeheer. Ze worden in dit advies in detail per type BO toegelicht.

Om te komen tot de beoogde doelen van de betreffende BO's en SBP's, is een bundeling gemaakt van ecologische thema's die van belang zijn. Binnen die thema's worden toe te voegen of te wijzigen elementen in detail besproken en geadviseerd. Het gaat om volgende ecologische thema's:

- Vermijden van ecologische vallen
- Verhogen voedselhoeveelheid- en beschikbaarheid
- Optimaliseren zaaimengsels
- Voorstellen bijkomende beheermaatregelen

4.

In de integrerende tekst wordt getracht de samenhang duidelijk te maken tussen de geanalyseerde BO's en de 'SBP's voor hamster en grauwe kiekendief en de rol die akkervogels daarin hebben. De slaagkans van de 'SBP's kunnen, met aandacht voor akkervogels, wellicht verbeterd worden door met een aantal essentiële aspecten rekening te houden. Een integraal beheer op landschapsniveau in functie van ecologische vereisten van akkerfauna, kan bijdragen aan een algemene verhoging van de basiskwaliteit van het akkerlandschap waardoor die gebieden een meerwaarde krijgen voor grauwe kiekendieven of hun prooi-soorten, hamster en akkervogels. Ook het afstemmen van het beheer van andere typen BO's in de beheergebieden van de doelsoorten kan bijvoorbeeld bijdragen aan het verlagen van de kans op ecologische vallen. Tenslotte zijn opvolging en monitoring van de beschermingsmaatregelen en -acties en hun effecten op de populaties van de grauwe kiekendief en hamster van belang.

Referenties

Dijksterhuis K. (2009). Akkervogels – uitg. Roodbont B.V. Zutphen.

Gabrihorn K. & van de Broek T. (2013). Ecologie en beheer van kruidenrijke akkers op de zware en basische grondsoorten. Eichhorn Ecologie en Natuurmonumenten.

Erens R., Raymaekers S. & Guelinckx R. (in voorbereiding). Wintersituatie voor grauwe gorzen en andere akkervogels nog steeds ondermaats, Likona Jaarboek 2015, in voorbereiding.

Gabriëls J. (2004). Grauwe kiekendief. In: Vermeersch G. Anselin A., Devos K., Herremans M., Stevens J., Gabriëls J. & Van Der Krieken B. (2004). Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-2002. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23. Brussel, 164-165.

Geiger F. (2011). Agricultural intensification and farmland birds. Thesis, Wageningen University, Wageningen, The Netherlands.

Guelinckx R., Erens R. & Verdonckt F. (in voorbereiding). Akkervogels in relatie tot de beheerovereenkomsten in Vlaanderen, Natuur.Focus, in voorbereiding.

Koks B., Jonker M. & Visser E. (1994). Prooikeuze van Grauwe kiekendieven Oost-Groningen in 1994, De Grauwe Gors 22(4), 1994: 96-102.

Koks B. & Scharenburg K. (1997). Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de grauwe kiekendief. De Levende Natuur 98(6): 218-222.

Koks B. & van 't Hoff J. (2007). Broedvogels in duoranden 2007. Onderzoek naar het effect van duoranden op akkervogels van het Hogeland. Tussenrapportage van het tweede

www.inbo.be INBO.A.3249 21

onderzoeksjaar 2007. Onderzoek in opdracht van Wierde & Dijk, vereniging voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer Noord-Groningen, Leens.

Kuiper M. (2015). The value of field margins for farmland birds. Wageningen University & Research Centre.

La Haye M.J.J., Swinnen K.R.R., Kuiters A.T., Leirs H. & Siepel H. (2014). Modelling population dynamics of the Common hamster (*Cricetus cricetus*): Timing of harvest as a critical aspect in the conservation of a highly endangered rodent, Biological Conservation 180 (2014) 53-61.

La Haye M., Verbist V. & Koelewijn H.P. (2010). Behoud van Vlaamse en Nederlandse Hamsters. Genetisch herstel en akkerbeheer gaan hand in hand – Natuur.focus 9 (4) : 158-166.

Lewylle I., Erens R. & S. Raymaekers (2011). De Grauwe Gors in Limburg – Verspreiding en ecologie. Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject 2011. Rapport Natuur.Studie 2011/8, Natuurpunt Studie, Mechelen, België.

Lopez-Antia A., Manuel E., Mougeot F. & Mateo R. (2012). Ecotoxicology, (2013). Experimental exposure of red-legged partridges (*Alectoris rufa*) to seeds coated with imidacloprid, thiram and difenoconazole.

Niethammer J. & Krapp F. (1982). Handbuch der Säugetiere Europas. Band 2/I Nagetiere II. Aula-Verlag GmbH, Wiesbaden, Duitsland.

Pan-European Common Bird Monitoring Scheme (PECBMS): European Bird Census Council/RSPB/BirdLife International/Statistics Netherlands, 2012 (<http://www.ebcc.info/pecbm.html>).

Swinnen K. (2010). Doctoraal verslag. Universiteit Antwerpen. Analyse van de populatiedynamiek van de hamster *Cricetus cricetus*.

Trierweiler C., Visser E.G., Artisz J. & Koks B.J. (2008). Habitatgebruik van grauwe kiekendieven *Circus pygargus* in het agrarisch landschap 2003-2006 onderzocht met behulp van radiotelemetrie. Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda.

Trierweiler C. (2010). Travels to feed and food to breed; the annual cycle of a migratory raptor, Montagu's harrier, in a modern world. Rijksuniversiteit Groningen

Twisk P., van Diepenbeek A. & Bekker J.P. (2010). Veldgids Europese zoogdieren, KNNV Uitgeverij Zeist, 2010.

Vermeersch G., Anselin A., Devos K., Herremans M., Stevens J., Gabriëls J. & Van Der Krieken B. (2004). Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-2002. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbeschoud 23. Brussel, 164-165.

Vermeersch G., Feys S., Vriens L., Scheppers T., Casaer J., Maes D. & De Knijf G. (2014). Advies betreffende natuurgerichte beheerovereenkomsten en het principe van ecologische val. Adviezen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. INBO.A.2014.15. Brussel.

VLM – Vlaamse Landmaatschappij, PDPO II (2009). Beheerovereenkomsten voor akkervogels, brochure.

VLM – Vlaamse Landmaatschappij, PDPO III (2014). Investeren in het platteland met beheerovereenkomsten, mei 2014, Pdf - www.vlm.be.

Werkgroep Grauwe Gors, Nieuwsbrief (2015). Nieuwsbrief & Jaaroverzicht 2014, www.grauwegors.be, pdf, 2015.

Wiersma P., Ottens H.J., Kuiper M.W., Schlaich A.E., Klaassen R.H.G., Vlaanderen O., Postma M. & B.J. Koks (2014). Analyse effectiviteit van het akkervogelbeheer in provincie Groningen. Rapport Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda.

Bijlage I: Voorstel van mogelijke maatregelen in andere beleidstakken

☐ Afstemming met andere BO's

Voor BO's die weinig tot niets bijdragen aan de doelen uit het SBP's grauwe kiekendief of hamster, of die een ecologische val veroorzaken, is het beter dat ze niet aangelegd kunnen worden in de gebieden voor soortenbescherming (zie ontwerp SBP hamster en grauwe kiekendief). Een grasstrook met vrij maairegime (geen beperking op maaifrequentie of fasering) in functie van erosie (BO 'grasstrook', zie PDPO III), wordt bijvoorbeeld beter niet in dergelijke gebieden aangelegd om ecologische vallen te vermijden, gezien sommige grondbroedende akkervogels (zoals bvb veldleeuwerik) binnen de week na het maaien al met nest- en eileg kunnen bezig zijn en deze strook na 3-4 weken weer gemaaid kan worden zodat het nest mislukt en dus zelfs ook geen extra "prooien" (jongen) oplevert. Van de BO 'bloemenstrook' is de (directe of indirecte) effectiviteit voor de soorten uit de SBP's niet gekend in Vlaanderen. Recent Nederlands onderzoek naar de bijdrage voor dergelijke maatregelen voor akkervogels moest besluiten dat het voor deze groep akkerfauna nauwelijks een meerwaarde biedt (Kuiper, 2015).

☐ Mogelijke maatregelen in andere beleidstakken

Binnen de gebieden voor soortbescherming:

- bij het uitvoeren van ruilverkavelingen, landinrichtingen e.a. inrichtingsplannen zo maximaal mogelijk rekening houden met de doelen uit de SBP's
- het bermbeheer af te stemmen op de noden van de doelsoorten, conform het afgestemd maaibeheer van grasstroken in functie van broedende grauwe kiekendieven (zie eerder voorstel)
- bufferbekkens of andere erosie maatregelen mede in functie van de doelsoorten of hun noden beheren
- afspraken maken met de WBE's om het beheer van hun percelen zo optimaal mogelijk af te stemmen op de noden van alle akkerfauna

- Men kan bepaalde zone's bestemmen als bvb. landschappelijk of ecologisch waardevol of bouwvrij agrarisch gebied. Ook op vlak van infrastructuurinrichting of ruimtelijke planning is het van belang dat die leefgebieden gevrijwaard blijven van inplantingen van constructies die negatieve gevolgen kunnen hebben op de populaties.

☐ Opvolging en monitoring

Het is van belang dat de beschermingsmaatregelen en -acties en hun effecten op de populaties van de grauwe kiekendief en hamster steeds opgevolgd en/of gemonitord worden. Bij bovenstaande besproken maatregelen in functie van de ecologische vereisten van grauwe kiekendieven of hamsters in relatie tot bepaalde BO's of de SBP's, adviseren we tevens om:

- prospectie uit te voeren naar het voorkomen van broedparen van grauwe kiekendieven en nesten te lokaliseren en te monitoren, en extra zoekinspanningen uit te voeren in en naar de (mogelijke) hamsterleefgebieden
- beschermingsmaatregelen te treffen daar waar nesten gevonden worden
- in te zetten op het realiseren van extra geschikte maatregelen op terrein in functie van de restpopulatie(s) van de hamster (zie eerder in dit advies)
- na te gaan waar er met kleine beheeraanpassingen (bv. inzake maaibeheer) snel en makkelijk toegevoegde waarde wordt gecreëerd (bv. maaien van gemengde grasstroken)
- werk te maken van gerichte draagvlakverbreding op maat t.a.v. landbouw en jacht om de inzichten en slaagkansen van beschermingsprogramma's of maatregelen te verhogen

Deze en eventueel bijkomende voorwaarden (volgend uit de opvolging van de maatregelen en hun effecten en uit bijkomend onderzoek) kunnen de compatibiliteit tussen het instrument BO's en de SBP's grauwe kiekendief en hamster verhogen. Uitwerking, opvolging, adviesverlening en coördinatie zijn hierbij nuttig en kunnen mogelijks door een coördinator en in nauwe samenwerking met de betrokken bedrijfsplanners gebeuren.



Figuur 50: Deze beheerovereenkomst in Wallonië is zeer goed gelegen. Deze akkerrand slingert door het open akkerplateau én ligt ver van urbane infrastructuur. (Foto: Remar Erens)

Bijlage 7 Voorbeelden van sensibiliseringsacties voor de bescherming van de grauwe kiekendief in Nederland en sensibilisering van onderzoek en bescherming bruine kiekendief in Vlaanderen

Maar voor een vrij iconische, grotere en vrij zichtbare soort zoals de grauwe kiekendief is het ook mogelijk om verder te gaan dan enkel algemene, traditionele communicatie. Er kan hierbij veel inspiratie gehaald worden uit het succesverhaal in Nederland, waar tal van publicaties omtrent de soort uitgegeven zijn. Vele drukwerken zijn laagdrempelig maar verschaffen niettemin heel wat diverse informatie over de soort. Een samenwerking tussen vrijwilligers en overheden kan hier veel resultaat opleveren, niet in het minste gezien er in eerste instantie veel aangetakt kan worden op internationale voorbeelden en er dus geenszins van nul dient vertrokken te worden.





Figuur 51: Communicatie via uitgaven/website voor het grote publiek

Op Figuur 51 zien we bovenaan de voorpagina van het boek 'Kiek'. Dit werk bundelt onderzoeksprojecten aan terreinrealisaties in functie van de grauw kiekendief op een zeer toegankelijke manier. Een breed publiek krijgt zo informatie over alle acties rond de populatie grauwe kiekendief in het noorden van Nederland (drukwerk Stichting Werkgroep grauwe kiekendief, 2008). Onderaan op figuur 48 zien we de website www.werkgroepgrauwekiekendief.nl, het uithangbord van deze stichting. De website is zeer volledig en steeds up to date. Zo is de website uitgegroeid tot het 'naslagwerk' van de activiteiten van de Werkgroep grauwe kiekendief in Nederland

Aanvullend op deze open communicatie en zeer relevant om het grote publiek te betrekken zijn bv. resultaten van zenderonderzoek, wingtags, ringwerk,... Het vraagt evenwel een substantiële inspanning om dit uit te voeren. Dergelijk onderzoek wordt nu eenmaal best in de schijnwerpers geplaatst! Het spreekt tot de verbeelding en is door middel van een website makkelijk te visualiseren (zie Figuur 53).



Figuur 52: Voorlichting tijdens ringwerk van juveniele grauwe kiekendieven (foto: Hans Hut; www.werkgroepgrauwekiekendief.nl)

Hoewel het in eerste instantie (eerste vijf jaar van het SBP) misschien niet realistisch is om met "onze" kiekendieven een dergelijk project op poten te zetten (voor zover het al mogelijk zal zijn om te spreken van een 'lokale' populatie) is het wel interessant om de resultaten van Nederlands onderzoek ook hier te belichten en waar mogelijk mee te stappen in een dergelijk internationaal project.

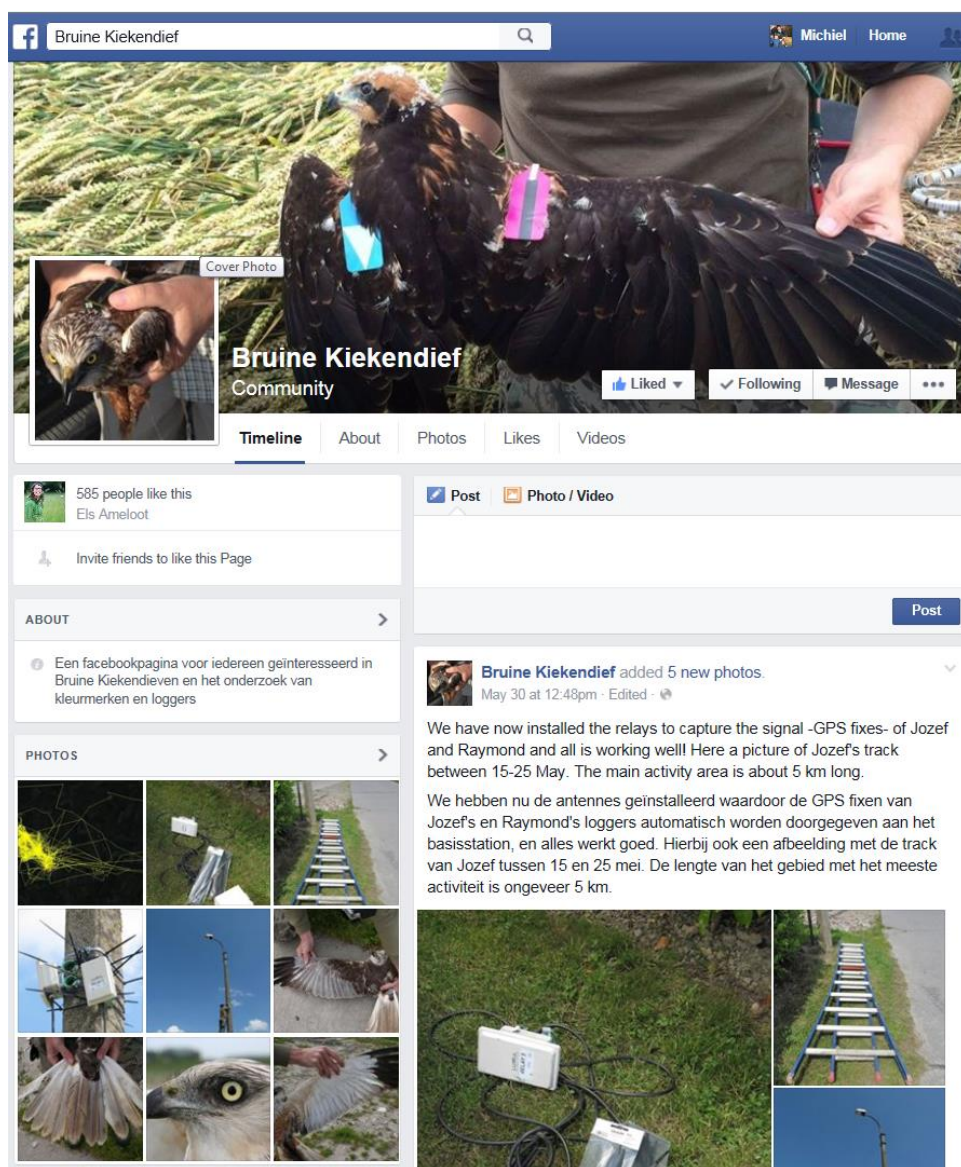
De GPS-zenders waarmee een aantal kiekendieven uitgerust werden, verschaffen een schat aan wetenschappelijke informatie, naast de enorme meerwaarde rond het communicatieluik. In Nederland verschijnt dit onderzoek regelmatig in de pers.



Figuur 53: Gezenderde grauwe kiekendief



Figuur 54: Het trekgedrag van zeven gezenderde grauwe kiekendieven gevisualiseerd op een kaart van West-Europa. De verschillende migratieroutes worden dankzij de satellietzenders heel nauwkeurig en actueel in kaart gebracht. De verschillende kleuren staan voor zeven gezenderde grauwe kiekendieven uit Duitsland, Denemarken en Polen.



Figuur 55: Facebook pagina voor sensibilisering van het onderzoeks- en beschermingswerk rond de bruine kiekendief in Vlaanderen

VERSLAG AGENTSCHAP VOOR NATUUR EN BOS

vergadering	Wetenschappelijke begeleidingscommissie basisrapport soortenbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief
datum	18 december 2014
status	definitief
bijlagen	1. Presentatie met belangrijkste opmerkingen, vragen en antwoorden 2. Overzicht van alle ontvangen opmerkingen, vragen en antwoorden 3. Kwaliteitshandboek voor

Aanwezig: Leen Franchois (Boerenbond-BB), Robin Guelinckx (Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek - INBO), Iwan Lewylle (Natuurpunt-NP), Karolien Michiel (Vlaamse Landmaatschappij - VLM), Peter Symens (Natuurpunt), Michiel Vandegehuchte (Agentschap Natuur & Bos - ANB), Valerie Vandenabeele (Hubertusvereniging Vlaanderen -HVV en Landelijk Vlaanderen - LV), Gert Van Hoydonck (ANB), Floris Verhaeghe (ANB)

Verontschuldigd: Jan Bellon (PIDPA), Lieven Dehandschutter (Vlaams netwerk van ondernemingen - VOKA), Karen Demeulemeester (Afdeling Duurzame Landbouwonwikkeling van het Departement Landbouw & Visserij – ADLO)

Verslaggever: Michiel Vandegehuchte

1. Verloop van de procedure voor een soortenbeschermingsprogramma

Inleiding door GVH met korte schets van verder verloop procedure voor soortbeschermingsprogramma's (SBP) algemeen.

Basisrapport (BR) -> goedkeuring Directie Raad (DR) -> WBC -> IHD overleggroep -> Actieplan (SBP)

Na afronding van het actieplan doorloopt dit terug alle stappen vanaf stap 2. Ontwerp-SBP ter goedkeuring voorleggen aan de minister of aan de Vlaamse Regering (afhankelijk van het type acties en maatregelen in het SBP)

Start van de uitvoer van het SBP na publicatie van het ministerieel besluit / besluit van de Vlaamse regering

Uitvoeringstermijn van 5 jaar

2. Belangrijkste vragen/opmerkingen en antwoorden m.b.t. het basisrapport SBP grauwe kiekendief (zie bijlage)

1. Keuze van de gebieden

Zowel ADLO als BB vroegen op basis waarvan de **keuze** voor de **kernzones** gebaseerd was en of er niet **meer** kon **ingezet** worden op **natuurgebieden** (heide) als broedplaats.

De gebieden zijn gebaseerd op **recent potentieel**: de meest recente zekere broedgevallen en aansluiting bij populaties in Wallonië en Frankrijk. De laatste jaren zijn er ook in andere gebieden in Vlaanderen relatief veel waarnemingen geweest van grauwe kiekendieven. Een **waarneming** mag echter **niet gelijk** gesteld worden met een **broedgeval**. In sommige jaren zijn er veel pleisterende of overzomerende grauwe kiekendieven in Vlaanderen, afhankelijk van de situatie in andere broedgebieden. De laatste jaren kwamen overzomerende grauwe kiekendieven echter enkel (sporadisch) tot broeden in één van de voorziene kernzones.

De focus werd gelegd op akkergebieden naar **Nederlands voorbeeld**. In Nederland zijn immers nog grotere heidegebieden met vergelijkbare of betere milieukwaliteit dan in Vlaanderen aanwezig, maar daar broeden de grauwe kiekendieven sinds de jaren 1990 uitsluitend in landbouwgebied.

De heidegebieden in Limburg waar het laatste natuurlijke broedgeval voorkwam, die gedeeltelijk aansluiten bij gunstig landbouwgebied zijn echter ook opgenomen als één van de kernzones én de grauwe kiekendief is er aangemeld in het kader van **S-IHD** besluiten.

BB vraagt om toch op te volgen hoe er met de realisatie van de IHD's voor **heidegebieden** bijkomende kansen kunnen worden gecreëerd voor de kiekendief om zo de ruimteclaim in landbouwgebied te minderen.

Naar aanleiding van de fluctuerende aantallen kwam de vraag van HVV/LV naar voor over de **oorzaak** van **goede** en **slechte muizenjaren**. De aantallen muizen volgen **natuurlijke fluctuaties** van jaar tot jaar. Bij andere kleine knaagdieren wordt dit ook waargenomen, een bekend voorbeeld zijn de lemmingen in de arctische toendra. De populatiefluctuaties bij muizen hebben doorgaans niet met ziektes te maken, zoals bijvoorbeeld bij konijnen wel het geval kan zijn. Eén van de actuele bedreigingen voor de grauwe kiekendief is het ontbreken van een **goede buffer** voor in **muizenarme jaren**, wanneer muizen als stapelvoedsel niet volstaan. Vroeger ging een grauwe kiekendief dan over op **vogels** (b.v. patrijzen, kwartels, veldleeuweriken, gele kwikstaarten) en **hazen** als belangrijke voedselbron. Door de achteruitgang van de populaties van bovenstaande soorten heeft een grauwe kiekendief het nu moeilijker om in muizenarme jaren voldoende voedsel te vinden.

2. Oppervlakte van te realiseren maatregelen

Er was bij verschillende organisaties **onduidelijkheid** over de oppervlakte maatregelen die gerealiseerd dient te worden. De **berekening** werd al gemaakt in het kader van de **G-IHD** en geldt voor het geheel van de kernzones. Dit wordt verduidelijkt m.b.v. onderstaande **tabel**, die ook in het basisrapport verwerkt zal worden.

De marge om tot de ondergrens van 350 ha te komen, is tijdens het G-IHD overleg toegevoegd op vraag van de landbouwsector omdat er discussie was omtrent de bepaling van de reeds aanwezige oppervlakte potentieel geschikt gebied.

Tijdens de **looptijd** van het **SBP** wordt 25% van de volgens G-IHD te behalen maatregelen als doel gesteld: dit komt op **87,5 tot 112,5 ha**.

Kansrijk gebied	17589 ha
5% geschikt foerageergebied (LSVI: 5-10%)	879 ha
Al 2,3%-2,5% aanwezig	405-440 ha
Te realiseren gebied	439-474 ha
Afgerond te realiseren	450-475 ha
Al 20-25 ha hamster => Blijft te realiseren	450 ha
Marge 100 ha ondergrens	350-450 ha

3. Structurele elementen / 'akkerreservaten'

BB en ADLO gingen **niet akkoord** met **verwerving van akkerbouwpercelen** voor de inrichting van **natuurreservaten** in akkergebied. Een garantie voor continuïteit zou ook kunnen voorzien worden door bijvoorbeeld landbouwers te vergoeden in het kader van een geïntegreerd beheerplan. Er was ook **onduidelijkheid** over wat bedoeld werd met **structurele elementen**.

Structureel verankerde elementen moeten zorgen voor **voldoende muizen** maar ook voor **hazen** en **akkervogels** in muizenarme jaren én voor **verbindingen** tussen gronden onder beheerovereenkomst (BO). Deze elementen kunnen **vlakvormig** zijn zoals de voorgestelde jaagakker of vogelakker, dan wel **lijnvormig**, zoals bermen, holle wegen, graften, trage wegen. Het voorzien van structurele elementen hoeft niet via aankoop, dit kan ook via **langdurige overeenkomsten**. **Wildbeheereenheden** kunnen hier een belangrijke rol spelen door de aanleg van **fauna-akkers**!

VLM merkt op dat **70%** van de stroken onder **BO vernieuwd** worden na afloop van de 5-jarige termijn. Deze stroken zijn dus in de praktijk structureler van aard dan werd aangenomen in het rapport.

HVV merkt op dat er nog een **administratieve drempel** bestaat voor de aanleg van **fauna-akkers**. Dit zou op het terrein nog vereenvoudigd kunnen worden. De projectsubsidies waar wildbeheereenheden nu een beroep op kunnen doen, zijn niet altijd toereikend om een geschikte fauna-akker aan te leggen. Een natuurbeheerplan type I of II van het

nieuwe natuurdecreet biedt mogelijkheden om maatregelen te voorzien die langer dan 5 jaar worden vastgelegd. Een probleem met type I is dat voor het beheer geen subsidies worden voorzien.

HVV merkt op dat **BO's niet overal** kunnen toegepast worden en dat het voor **eigenaars** soms **moeilijk** is. Volgens INBO kunnen in belangrijke zones soms via **regionale landschappen** gelijkaardige overeenkomsten afgesloten worden. BB merkt op dat eigenaars, mits aanvraag van een **landbouwnummer**, vlot een BO kunnen afsluiten met de VLM.

INBO benadrukt dat voor de grauwe kiekendief en de akkervogels en hazen waar deze soort gedeeltelijk van af hangt, de **voorjaarsaantrekkelijkheid** van het landschap belangrijk is. Ook in februari-maart moet er voldoende **begroeiing** en **voedsel** voorzien worden voor de **prooisorten** van de grauwe kiekendief.

BB vraagt in hoeverre 'structureel verankerd' inhoudt dat een perceel permanent op dezelfde plaats ligt. Kunnen **afspraken** over structureel verankerde elementen ook op **gebiedsniveau** geregeld worden?

Voor de grauwe kiekendief is het OK als structurele maatregelen op gebiedsniveau bekeken worden, op voorwaarde dat de **connectiviteit** behouden blijft. Voor de hamster werd een gelijkaardige vraag gesteld. Er zal een **werkgroep** worden opgericht met Eco², VLM, ADLO, BB en ANB die zal nagaan hoe afspraken voor beheerovereenkomsten en structurele elementen op gebiedsniveau in de praktijk geregeld kunnen worden. HVV vraagt dat deze werkgroep **tijdig** de **IHD-overleggroep** **betreft** en informeert, zodat feedback van organisaties die niet in de werkgroep vertegenwoordigd zijn, nog ten volle verwerkt kan worden.

NP en HVV vragen of deze werkgroep er ook op kan toezien dat een **type I of type II natuurbeheerplan** niet onmogelijk gemaakt wordt binnen de kernzones grauwe kiekendief én dat zaken die nodig zijn voor hamster en grauwe kiekendief kunnen worden uitgevoerd binnen zo'n natuurbeheerplan. Dit biedt ook mogelijkheden voor jagers met fauna-akkers en zou kunnen opengetrokken worden voor private eigenaars van kleine percelen die geen landbouwnummer hebben. Het Besluit van de Vlaamse regering over het natuurbeheerplan is een 1^{ste} keer principieel goedgekeurd. Het laatste advies van de SALV en MINA-raad bevatte te weinig elementen om acties voor hamster of grauwe kiekendief te incorporeren. BB merkte na de vergadering per email op dat in het advies van SALV en Minaraad van 5 december 2013 de problematiek voor agrarisch natuurbeheer wel werd aangekaart: "Voor het agrarisch natuurbeheer binnen agrarisch gebied biedt dit decreet bovendien geen kansen, door het ontbreken van een beleid of instrument rond opportuniteitskosten, en blijft men aangewezen op de in PDPO voorziene beheerovereenkomsten, die evenwel geen garanties kunnen bieden op lange termijn". ANB bekijkt of het nog mogelijk is om voor de tweede goedkeuring van het **Besluit** een zin toe te voegen waarin gesteld wordt dat in het kader van een vastgesteld **soortenbeschermingsprogramma** een aantal **natuurstreefbeelden** kunnen worden **toegevoegd** aan de lijst voor de natuurbeheerplannen. Een paragraaf waarin o.a. leefgebied van een Europees te beschermen soort als natuurstreefbeeld in

aanmerking komt is intussen toegevoegd aan de tekst voor tweede goedkeuring.

INBO merkt op dat de **groene aders** in het gebied van belang zijn. Ook **struweelbosjes** kunnen hier deel van uitmaken. Momenteel zijn er in de kerngebieden echter nog kleine bosjes met dennen en populieren aanwezig. Dergelijke hoogstammige bosjes doorbreken de openheid van het landschap en trekken bovendien eksters en kraaien aan, die eieren en kuikens van akkervogels kunnen eten. Soms hebben **lokale gemeentebesturen** een **verordening** die het verbiedt om dergelijke bosjes te kappen en om te vormen naar bijvoorbeeld laag struweel. Het **vergunningenbeleid** van **lokale besturen** zal **gescreend** moeten worden in functie van de noden van de grauwe kiekendief om dergelijke zaken aan te pakken. BB merkt op dat dit bij landbouwers kan overkomen als een grillig natuurbeleid: op de ene plaats moeten bosjes in landbouwgebied ontzien, beschermd en uitgebreid worden, terwijl ze op de andere plaats zouden moeten gekapt worden. Dit moet natuurlijk **goed gekaderd** worden. Als in de kerngebieden echter in de praktijk gebracht kan worden dat bomen gekapt kunnen worden in functie van **IHD** (in dit geval de grauwe kiekendief), zonder dat daar een compensatieplicht of iets dergelijks tegenover staat, is dat een mooi voorbeeld van hoe in overleg bepaalde zaken wél kunnen lukken.

Er loopt bij ANB momenteel een project wetsintegratie om het bosdecreet en het natuurdecreet te integreren. En **voorstel** dat momenteel in dit kader ter tafel ligt is om in **pilootprojectgebieden** het **vergunningensysteem** uit te **schakelen** om bepaalde natuurdoelstellingen te behalen in samenspraak met alle betrokken actoren in het gebied. Zoiets zou voor de kerngebieden een goede oplossing kunnen zijn.

INBO merkt op dat **ruilverkavelingen** een bijzonder geschikt instrument zijn om **structureel verankerde ecologische elementen** zoals trage wegen en bermen vast te leggen. Het vaststellen van een nieuw kadasterplan en het aanleggen van een grondenbank biedt hier kansen om tot een **win-win** situatie te komen voor de landbouw (die een groter aaneengesloten en makkelijker te bebouwen perceel kan bekomen) en de natuur (groene structuren die permanent verankerd worden als graften, bermen, trage wegen). Hier moet dan wel oog voor zijn in het ruilverkavelingsproces!

Het **respecteren** van het **openbaar domein**, b.v. via bermbeheer zoals wettelijk is voorgeschreven, kan ook bijdragen tot de connectiviteit van ecologische elementen in de kernzones voor grauwe kiekendief.

4. Gedateerdheid rapport met betrekking tot PDPO III en Globaal landbouwbeleid EU

Op verschillende plaatsen in het rapport wordt verwezen naar beheerovereenkomsten onder PDPO II, naar de opmaak van PDPO III en naar het toekomstige globaal landbouwbeleid van de EU. Intussen is PDPO III al ingediend bij de Europese commissie en is het dus te laat om

er nog grote punten in te laten opnemen. De goedkeuring van het ministerieel besluit wordt verwacht begin januari.

In **PDPO III** zitten een aantal **elementen** die **gunstig** zijn voor de grauwe kiekendief. De **BO 'faunastrook (plus)'** is perfect geschikt als foerageergebied voor de grauwe kiekendief, mits **aandacht** voor de **ligging**. De BO in het kader van erosiebeheer brengen minder op, waardoor veel landbouwers wellicht zullen overgaan op een BO faunastrook.

Een specifieke 'BO grauwe kiekendief' zoals in het basisrapport beschreven staat is niet opgenomen, maar de voorgestelde voorwaarden voor de 'BO grauwe kiekendief' kunnen passen onder de BO faunastrook/gemengde grasstrook, als deze in een beheergebied ligt en minstens 1/3 van de strook niet gemaaid wordt gedurende het volledige kalenderjaar.

INBO vraagt of huidige **BO faunavoedselgewas** nu voldoet of niet. ANB antwoordt dat voor SBP hamster een werkgroep zal worden opgericht die de bruikbaarheid van de verschillende instrumenten screent en eventueel verbeteringsvoorstellen zal doen. Best wordt dit meteen ook voor grauwe kiekendief mee bekeken. ANB kan INBO een advies vragen om de ecologische compatibiliteit van de laatste versie BO faunavoedselgewas na te gaan.

5. Partners voor het uitvoeren van beheermaatregelen

Het **agrobeheercentrum Eco²** en de **wildbeheereenheden** zijn belangrijke partners bij het uitvoeren van beheermaatregelen.

6. Teeltkeuze

BB en ADLO melden dat de **vrije teeltkeuze** van de landbouwer **niet beknot** mag worden. Dit is voor BB essentieel.

Graanteelt is echter zeer **belangrijk** voor grauwe kiekendief. Dit hoeft geen 100% graanteelt te zijn, maar een minimum areaal aan graan is wel noodzakelijk voor nestgelegenheid en voedselvoorziening voor de prooidieren. Andere teelten, zoals bieten, zijn ook nuttig voor akkervogels.

Actueel is er in de kernzones ruim voldoende graanteelt aanwezig en stelt zich op dat vlak geen probleem. De **sturing van teeltkeuze** zal **niet opgenomen worden** als actiepunten. De teeltoppervlakten zullen wel opgevolgd worden in de kerngebieden.

Naast het aanwezig zijn van voldoende graan is het **behoud van het open karakter** van het landschap een aandachtspunt. Bij het uitwerken van een **gebiedsvisie** per kernzone moet **in overleg met actoren** ervoor gezorgd worden dat er bijvoorbeeld geen hoogstamboomgaard in het midden van een open gebied wordt opgezet. Uitbreiding van reeds bestaande fruitboombedrijven op aanpalende percelen door jonge dynamische landbouwers vormt hierbij geen probleem.

7. Rol van lokale besturen en het vergunningenbeleid

BB had de bezorgdheid geuit dat landbouwers die meestappen in het soortenbeschermingsprogramma hiervan achteraf geen negatieve gevolgen mogen ondervinden door een lokaal vergunningenbeleid. Zo zouden BO faunastroken geen impact mogen hebben op vergunningen voor b.v. staluitbreidingen en zouden BO's ook geen permanent karakter mogen krijgen op basis van vergunningen.

De **rol** van **lokale besturen** en hun **vergunningenbeleid** zal **positief geformuleerd** worden in het SBP. Lokale besturen zullen worden aangezet om voor de grauwe kiekendief contraproductieve reglementen of verordeningen te wijzigen en om hun vergunningenbeleid in te zetten ter bevordering van de ecologische structuur in de kernzones.

8. Enkele punten ter bespreking

- Er moet een **algemene coördinator** komen die alle aspecten van het SBP coördineert voor heel Vlaanderen, **naast gebiedscoördinatoren** die de praktische uitvoering per gebied of per cluster van gebieden coördineren. Volgens NP zou de **algemene coördinator**, zeker voor de eerste 5 jaar, **iemand van ANB** moeten zijn. Voor een soort als grauwe kiekendief, waarvoor voornamelijk maatregelen buiten SBZ zullen worden ingezet, is het belangrijk dat het overzicht bewaard wordt en alles op elkaar worden afgestemd. De coördinatoren zouden best **tweetalig** zijn, om ook met Waalse/Franse boeren en partners te kunnen communiceren. De **gebiedscoördinatoren** moeten voldoende **voeling** hebben met de **landbouwsector**. Als gebiedscoördinator komen bedrijfsplanners van de VLM, mensen van Eco² of van regionale landschappen in aanmerking.
- **Internationale afstemming** is nodig met partners die bij de aangrenzende populaties in Frankrijk en Wallonië betrokken zijn. Op ruimere schaal was door BB de vraag gesteld naar het nut van investeringen in broedgebied in Vlaanderen, wanneer de kiekendieven slechts beperkt vanuit Afrika terugkeren. Het Nederlandse voorbeeld met zenderonderzoek en een geslaagde populatie in akkerbouwgebied waar consequent maatregelen genomen werden, toont echter het nut hiervan aan. Los daarvan hebben we een Europese verantwoordelijkheid opgenomen.
- BB stelde de vraag naar de impact van **verstedelijking** op het leefgebied van de grauwe kiekendief. Uiteraard is het behoud van open ruimte belangrijk.
- HVV merkte op dat **predatie** een belangrijk aspect is bij de nestbescherming. Dit werd beaamd door INBO en Natuurpunt. De haakjes rond 'en predatie' zullen weggelaten worden in de betreffende passage. In Nederland heeft men heel goede ervaringen met het afweren van predatie door vossen en marters met het huidige type nestbeschermingskooi. Kraaien en eksters

vormen tot nu toe geen probleem omdat ze niet in grote dichtheden voorkomen in het open akkerbouwgebied van de kernzones en omdat de nesten in het graan niet zo makkelijk te vinden zijn voor deze vogels.

3. Overlopen van het actieplan

Tabel 15 uit het basisrapport werd overlopen. De volgende punten zullen worden toegevoegd en verder uitgewerkt:

- Bij actie 1.1 wordt verduidelijkt dat het de bedoeling is om het **voedselaanbod** te verbeteren en ervoor te zorgen dat er op gebiedsniveau een **buffer** komt zodat continuïteit in het voedselaanbod voor grauwe kiekendief gewaarborgd wordt. Daarnaast zal toegevoegd worden dat gebiedsvisies zullen worden uitgewerkt, waarbij de huidige structureel verankerde ecologische elementen en opportuniteiten hiervoor in kaart zullen worden gebracht. Bij de communicatie hierover zal benadrukt worden dat de acties kaderen binnen de instandhoudingsdoelstellingen.
- Bij actie 3.1 zal iets **concreter** beschreven worden hoe de **nestbescherming** wordt uitgevoerd. Er wordt ook een 4^{de} bolletje toegevoegd '**verplaatsen van nesten**'.
- Acties 4.1 en 4.2 zullen verder worden uitgewerkt in een **werkgroep**. In het SBP zal vermeld worden dat de mogelijkheid voorzien moet worden om een **type II beheerplan** in te zetten.
- Actie 6.1: **monitoring** van de grauwe kiekendieven zit in een **opdracht** van het **INBO**
- Actie 6.2 **monitoring** van **voedselsituatie** zit **niet** in de opdracht van **INBO** vervat. Dit loopt in **Rutten** wel al op **vrijwillige** basis.
- Actie 6.3 **monitoring** van **predatie** zal worden toegevoegd. Dit zal gebeuren in het kader van de **nestbescherming**.
- Voor actie 8.1 zullen we **gebied per gebied** moeten bekijken **wie** de **lokale coördinatoren** worden. Dit moet gebeuren voor de vaststelling van het SBP.

4. Overzicht van alle vragen en opmerkingen met bijhorende antwoorden of commentaar

Niet toegevoegd als bijlage bij dit SBP, de voornaamste opmerkingen en vragen staan hierboven vermeld.

Gezien om gevoegd te worden bij het ministerieel besluit van tot vaststelling van een soortenbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief (*Circus pygargus*)

De Vlaamse minister van Omgeving, Natuur en Landbouw,

Joke SCHAUVLIEGE